

ФАКУЛТЕТ ЗА ДИПЛОМАТИЈУ
И БЕЗБЕДНОСТ

ДИПЛОМАТИЈА И БЕЗБЕДНОСТ

ПАНДЕМИЈА КОВИД 19

ВОЛУНТАРИЗАМ ШУМСКИ ПОЖАРИ

МОТИВАЦИЈА

ТЕРОРИЗАМ

РАЗВОЈ

КРИЗА

ФАКУЛТЕТ ЗА ДИПЛОМАТИЈУ
И БЕЗБЕДНОСТ

ДИПЛОМАТИЈА И БЕЗБЕДНОСТ

ISSN 2620-0333 • UDK 341.7/.8 • Година III, vol. 3 • Број 1/2020.

Београд, 2020.

ДИПЛОМАТИЈА И БЕЗБЕДНОСТ

ЗБОРНИК РАДОВА

Издавач:

ФАКУЛТЕТ ЗА ДИПЛОМАТИЈУ И БЕЗБЕДНОСТ
ИНСТИТУТ ЗА СТРАТЕШКЕ СТУДИЈЕ
Травничка 2, Београд, Телефон: +381 11 262 0186
Е-пошта: office@fdb.edu.rs, institut@fdb.edu.rs
www.diplomatija.com

За издавача:

Проф. др Михајло Манић

ISSN 2620-0333 • УДК 341.7/.8 • Број 1/2020. • Година III • vol. 3

Главни и одговорни уредник:

Проф. др Андреја Савић

Редакција:

Проф. др Бранко Крга
Проф. др Владимир Вугделић
Проф. др Михајло Манић
Проф. др Душан Пророковић

Проф. др Леонас Толваишис
Проф. др Ненад Перић
Дипл. инж. Александар Алексић

Секретар:

Бранко Велов

Издавачки савет:

Проф. др Ненад Ђорђевић, председник
Проф. др Дарко Танасковић
Проф. др Синиша Боровић

Проф. др Радослав Гађиновић
Доц. др Данијела Бјелја

Чланови савета из иностранства:

Проф. др Диа Надер де Ел Андари, Венецуела
Проф. др Беатрис Бисио, Бразил
Проф. др Владимир Азаров, Русија
Проф. др Јоргос Кристидис, Грчка

Проф. др Леонас Толваишис, Литванија
Проф. др Стево Иветић, Босна и Херцеговина
Проф. др Миленко Радоман, Црна Гора

Припрема за штампу:

Дипл. инж. Александар Алексић

Корице:

Sargon Creative Media

Лектура и превод апстракта:

Наташа Канкараш

Штампа:

Интерпринт плус, Београд

Тираж:

200 примерака

ЗБОРНИК ИЗЛАЗИ ДВА ПУТА ГОДИШЊЕ

Оцене и мишљења изнесена у чланцима зборника *Дипломатија и безбедност* су ставови аутора и не изражавају мишљење нити уредништва, нити установа у којима су аутори запослени. Објављене радове није дозвољено прештампавати, ни у целини, ни у деловима, уколико не постоји изричита сагласност издавача. Зборник ће излазити периодично, најмање два пута годишње, а након законом предвиђене процедуре прераста у научни часопис.

САДРЖАЈ

<i>Уводник</i>	5
<i>Андреја Савић, Ненад Ђорђевић</i> ПАНДЕМИЈЕ У 21. ВЕКУ И ЊИХОВЕ РЕФЛЕКСИЈЕ НА ГЛОБАЛНУ ПОЛИТИКУ - ГЕОПОЛИТИЧКИ АСПЕКТ -	7
<i>Добривоје Радовановић, Бранко Велов</i> СТАВОВИ МЛАДИХ ПРЕМА РАДНИМ АКЦИЈАМА КАО ОСОБЕНИ МОДАЛИТЕТ ВОЛОНТИРАЊА И ДРУШТВЕНОГ АКТИВИЗМА МЛАДИХ	27
<i>Драган Колев</i> ОДБРАМБЕНА МОТИВАЦИЈА СРЕДЊОШКОЛСКЕ ОМЛАДИНЕ	53
<i>Божидар Форџа</i> ТЕОРИЈСКИ И ПРАКТИЧНИ АСПЕКТИ ЕКОЛОШКЕ БЕЗБЕДНОСТИ	75
<i>Леонас Толвашиис</i> ШУМСКИ ПОЖАРИ И НЕЛЕГАЛНЕ СЕЧЕ ШУМА КАО ПРЕТЊА ЗА ЕКОЛОШКУ БЕЗБЕДНОСТ РУСИЈЕ	103
<i>Данијела Бјеља</i> ДИГИТАЛНА ДИПЛОМАТИЈА И МЕЂУНАРОДНО КОМУНИЦИРАЊЕ У КРИЗНОЈ СИТУАЦИЈИ ПАНДЕМИЈЕ КОВИД-19	133
<i>Марко Вигњевећ</i> БИОТЕРОРИСТИЧКА ПРЕТЊА РАДИКАЛНОГ ИСЛАМА	151

CONTENTS

<i>Introductory word</i>	5
<i>Andreja Savić, Nenad Đorđević</i> PANDEMICS IN THE 21ST CENTURY AND THEIR REFLECTIONS ON GLOBAL POLICY - GEOPOLITICAL ASPECT -	7
<i>Dobrivoje Radovanović, Branko Velov</i> ATTITUDES OF YOUNG PEOPLE TOWARDS WORK ACTIONS AS A SPECIAL MODALITY OF VOLUNTEERING AND SOCIAL ACTIVISM OF YOUNG PEOPLE	27
<i>Dragan Kolev</i> DEFENSE MOTIVATION OF HIGH SCHOOL YOUTH	53
<i>Božidar Forca</i> THEORETICAL AND PRACTICAL ASPECTS OF ECOLOGICAL SECURITY	75
<i>Leonas Tolvaišis</i> WILDFIRES AND ILLEGAL LOGGING AS A THREAT TO RUSSIA'S ENVIRONMENTAL SECURITY	103
<i>Danijela Bjelja</i> DIGITAL DIPLOMACY AND INTERNATIONAL COMMUNICATION IN THE CRISIS SITUATION OF THE COVID-19 PANDEMIC	133
<i>Marko Vignjević</i> THE BIOTERRORISTIC THREAT OF RADICAL ISLAM	151

У В О Д Н И К

Овим бројем часописа Дипломатија и безбедност улазимо у трећу годину од његовог оснивања. Посебност овог броја је у томе што је он припремљен у условима ванредног стања и ванредне ситуације проглашене због пандемије корона вируса која је захватила читав свет и наметнула се као нова глобална претња читавом човечанству.

Из тих разлога, садржај овог броја је мало другачије конципиран. Уместо да, као до сада, тежиште буде на теми броја, и да то буде пропраћено одржавањем округлог стола посвећеног изабраној теми, овог пута смо се определили да понудимо читаоцима разноврсне радове који на мултидисциплинаран начин одражавају теоријско поље којим се овај часопис бави.

Спектар тема које се презентују у овом броју је широк, при чему посебно наглашавамо оригиналне радове који су засновани на истраживањима у области друштвеног активизма младих према радним акцијама и одбрамбене мотивације средњо-школске омладине.

Два рада су посебно посвећена еколошкој безбедности која је не само прворазредно друштвено-политичко питање, већ је и уврштена као изазов, ризик и претња у свим стратегијама безбедности.

Посебна пажња је посвећена пандемији као савременом феномену који ће, по свој прилици, бити теоријска топ-тема у наредном периоду за све теоријске области. Иако не постоји критичка дистанца од појаве овог феномена, већ сада се може констатовати да је постојећа емпиријска збиља таквог колосалног формата на планетарном нивоу, да ће сигурно утицати на уобличавање свих мултидисциплинарних истраживања у наредном периоду. Три презентована рада баве се геополитичким аспектом појаве, дипломатским аспектом кризне ситуације коју је произвела ова појава, као и потенцијалном биотерористичком претњом.

На крају, изразили бисмо захвалност ауторима и рецензентима на квалитетном и конструктивном доприносу припреми овог броја у посебним условима.

Главни и одговорни уредник
Проф. др Андреја Савић

EDITORIAL

With this issue of the journal *Diplomacy and Security*, we are entering the third year since its founding. The peculiarity of this issue is that it has been prepared in the conditions of the state of emergency and emergency situation declared due to the corona virus pandemic, which affected the whole world and imposed itself as a new global threat to all humanity.

For these reasons, the content of this issue is conceived a little differently. Instead of, as before, focusing on the topic of the issue, and to accompany it by holding a round table dedicated to the selected topic, this time we decided to offer our readers a variety of papers that multidisciplinary reflect the theoretical field that this journal deals with.

The range of topics presented in this issue is wide, with special emphasis on original papers based on research in the field of social activism of young people towards work actions and defense motivation of high school youth.

Two papers are especially dedicated to environmental security, which is not only a first-class socio-political issue, but is also included as a challenge, risk and threat in all security strategies.

Special attention is paid to the pandemic as a modern phenomenon which, in all likelihood, will be a theoretical first-class topic in the coming period for all theoretical areas. Although there is no critical distance from the appearance of this phenomenon, it can already be stated that the existing empirical reality of such a colossal format is at the planetary level, that it will certainly influence the shaping of all multidisciplinary research in the coming period. The three presented papers deal with the geopolitical aspect of the phenomenon, the diplomatic aspect of the crisis situation produced by this phenomenon, as well as the potential bioterrorist threat.

Finally, we would like to express our gratitude to the authors and reviewers for their quality and constructive contribution to the preparation of this issue in special conditions.

Editor in chief
Prof. Dr. Andreja Savić

Научна полемика

Андреја Савић

Факултет за дипломатију и безбедност, Београд

Ненад Ђорђевић

Факултет за дипломатију и безбедност, Београд

ПАНДЕМИЈЕ У 21. ВЕКУ И ЊИХОВЕ РЕФЛЕКСИЈЕ НА ГЛОБАЛНУ ПОЛИТИКУ – ГЕОПОЛИТИЧКИ АСПЕКТ

Резиме

Рад представља покушај да се на један актуелан феномен, као што је пандемија вируса Covid-19, одговори теоријским промишљањем са геополитичког становишта. Иако емпиријска збивања која су послужила као подлога за теоријски приступ још увек не поседују временску дистанцу за озбиљнију и коначну теоријску анализу, неспорно је да је феномен пандемије већ сада топ-тема сваке теорије, а свакако ће то бити и у периоду пред нама. У раду је указано на историјску димензију пандемија, а кроз разраду утицаја на будућа геополитичка кретања, посебно су разматране могуће узрочно-последичне везе актуелног феномена са политиком и економијом, као кључним елементима геополитике.

Кључне речи: пандемија, корона вирус, глобална политика, глобална економија, либерални капитализам, глобализација, деглобализација.

1. УВОД

Пандемија Covid-19¹, која је крајем 2019. и у првој половини 2020. читаву савремену цивилизацију избацила из колосека, један је од оних тектонских догађаја који ће снажно утицати на бујање теоријских промишљања мултидисциплинарног карактера у контексту преиспитивања начина функционисања наше цивилизације из угла изазова, ризика и претњи опстанка човечанства. Од почетка 21. века сведоци смо, иначе, непрестаног низа оваквих догађаја, од терористичких акција катаклизмичких димензија, до панике изазване непознатим вирусима и неукротивим метеоролошко-космичким силама.

Иако нам историја пандемија може помоћи да сагледамо важеће трендове и нове реалности, иако живимо у условима тоталне информацијске презасићености о вирусној пандемији, још се не може са сигурношћу предвидети какав ће пут у будућности имати оваква здравствена претња са погубним импликацијама по све области друштвеног живота. Да ли ће кризно стање у које је читав свет увела пандемија корона вируса бити превазиђено на начин који ће нас вратити у досадашњу матрицу живљења, или ће нас атмосфера ванредног стања превести у нови цивилизацијску фазу у којој ништа неће бити као што је било, и у којој ће стварност новог доба бити, у сваком погледу, неизвесна.

У сусрету са новим, глобалним и неповратним посткорона окружењем отвориће се, по свој прилици, простор да се значајна ограничења која су била успостављена у кризно време наставе и даље на штету владавине права, а у корист политичке елите и транснационалних корпорација удружених са уништитељима планетарне екологије.

Већ сада, у условима глобалне пандемије, назире се бројне могућности које руше досадашњи цивилизацијски ток, као што су: суспензија уставног поретка, владавина декретима, слабљење наднационалних институција и повратак значаја националних држава, опадање моћи и утицаја религије на становништво, нужност промена економских и других система друштвеног живота, затварање

---

¹ Светска здравствена организација је, 11. марта 2020, прогласила пандемију болести Covid-19, коју изазива респираторни вирус SARS CoV-2, општепознат под називом групе вируса којој припада –корона. У периоду након тога покренуто је око 80 пројеката широм света на развоју вакцине, од којих је 8 пројеката у фази испитивања на људима. Истраживања се врше на платформи потпуно различитих технологија – од ослабљеног вируса, као код познатих вакцина, што је теже урадити јер захтева много дужу проверу, затим преко нуклеинске киселине (RNK i DNK или честице), као и преко рекомбинантног протеина који је део протеина вируса који се уноси у људско тело. Такође, постоје центри који раде на инактивираним и синтетичком вирусу.

Интернет: <https://www.who.int/emergencies/diseases/novel-coronavirus-2019> (22/05/2020).

комплетних индустрија, милионска незапосленост, прелазак у сеоски живот, нестанак готовог новца из свакодневне употребе или увођење виртуелне блок-чејн (blockchain) валуте, пасоши који доказују присуство или одсуство антитела вируса, електронско праћење целокупног становништва 24/7, забрана кретања и великих окупљања, заобилажења правосудног система, неограничени притвор, трговински рат, енергетски рат, заустављање сваког превозног средства у циљу заустављања опасности, рад и учење од куће, допремање намирница и друге робе по наруџбини, андроид као обавезни део сваког људског бића, нестајање руковања као непотребног ритуала и сл. Списак могућности је бескрајан, јер свака област друштвеног живота, сваки сегмент друштвене заједнице на глобалном, регионалном или националном плану, не може бити поштеђен овако драстичних промена.

Како ће изгледати свет у посткоронарном окружењу јесте питање које сада разматрају политичке елите, водећи експерти у свим областима друштвеног живота, најзначајније међународне институције и многи други. У овом смислу се отвара простор и за теоријске анализе и научну прогностику која може пружити значајан допринос носиоцима политичког одлучивања.

2. ИСТОРИЈСКЕ ПОУКЕ ПАНДЕМИЈСКЕ КРИЗЕ

Ако на бази савремених сазнања и емпирије досадашњег тока пандемије Covid-19 подвргнемо анализи најновију здравствену претњу човечанству, не можемо а да се не ослонимо на историјска знања и огромна искуства када су у питању „четири апокалиптична коњаника“ из Новог завета који симболишу кугу, рат, глад и смрт. Куга и неке друге народне морије, као што су колера, велике богиње, пегави тифус, маларија и лепра, представљале су нерешиву енигму у развоју и опстанку људи на нашој планети. Куга је у правилним циклусима, сваких сто година, усмрћивала више од половине тадашњег становништва и, заједно са другим моријама, била главни корелативни фактор броја популације.²

Историјат помора људског рода од природних зараза нам не дозвољава да будемо оптимисти, иако су развојем науке, а посебно бактериологије, током 18. и 19. века пронађени узрочници тих морија, лекови, серуми и вакцине, којима су оне стављене под контролу. Последња народна морија – велике богиње, која је само у 20. веку однела око пола милијарде људских живота, савладана је тек 80-тих година прошлог века. Крај другог и почетак новог миленијума обележен је појавом нових, до тада непознатих морија, као што су HIV вирус, EBOLA вирус, EBOLA vaks, SARS, птичји грип, свињски грип и, сада, један од корона вируса

² Детаљније у: Радован Јовић и Андреја Савић, *Биотероризам-биолошки рат, биолошко оружје*, Институт за политичке студије, Београд, 2014, поглавље „Историјат биолошког страдања“, стр. 99-122.

назван Covid-19³.

Светска медицинска наука у тренутку појаве овог вируса није располагала валидним подацима и сазнањима о природи самог вируса, начину на који се шири, типичним симптомима, посебно угроженим категоријама грађана и делотворним лековима. Евидентне последице геометријске прогресије заразе у захватању свих делова планете су утицале да се, у бројним државама света, таква појава дефинише као опасност највишег степена ризика по живот и здравље грађана и послужи као основа за увођење држава у ванредно стање или у ванредну ситуацију.

Иако се треба клонити сваке сумњиве историјске паралеле („старе слике у новим рамовима увек изгледају лошије“, како је говорио Токвил), ипак, у овом случају, те паралеле су, итекако, корисне, јер постоји довољно материјала за размишљање.⁴ И не само за размишљање.

Историјске поуке могу бити водич у нашем понашању и односу како на стручном, медицинском плану, тако и на плану предузимања најсврхисходнијих мера у свим сегментима друштвене заједнице у сузбијању оваквих пошаста. На стручном плану, искуства досадашњих пандемија могу да нам помогну у процени предикције дужине трајања епидемије и броја потенцијалних жртава, упоређивању броја заражених, хоспитализованих и умрлих, извлачењу општих закључака о појави, расту или опадању активности узрочника и сл. На плану односа државне политике (међународне и националне), понашања друштвене заједнице и функционисања живота уопште у условима смртоносне претње човечанству, итекако се могу повући паралеле како се некада човечанство бранило и која су то искуства која се и сада могу применити. Јер, у недостатку ефикасне вакцине или лека за елиминисање вируса Covid-19,⁵ преостаје нам само стратегија обуздавања на начин како се човечанство бранило током историје цивилизације.

Иако је освојена нова технологија биоинжењеринга, данас је могуће,

3 Светска здравствена организација наведене морије разврстава у пандемије, епидемије и аутбрејк ("pandemic", "epidemic", "outbreak"), https://www.who.int/csr/disease/anticipating_epidemics/en/

4 Велики историчар религије Жан Делимо у својој књизи *Страх на Западу*, *La Peur en Occident: Une cité assiégée (XIVe-XVIIe siècle)*, par Jean Delumeau, Fayard, 1978 (réédité en 2003, en format poche) посветио је посебну пажњу друштвеним последицама различитих епидемија током историје западног друштва.

5 Фармацеутске компаније су се нашле на удару критика да сада, у 21. веку, нису радиле на лековима за заразне болести, јер нису профитабилни као лекови за хроничне болести. Предлог представника Европске комисије у Иницијативи за иновативне лекове (IMI), јавно-приватном партнерству које подржава најнапреднија медицинска истраживања у Европи, који се односио на развој вакцина против патогена какав је вирус короне, одбијен је 2017. од стране Европске фармацеутске федерације, чији чланови су најпознатије фармацеутске компаније. Извор: Бриселски истраживачки центар, Опсерваторија корпоративне Европе (CEO).

Интернет: www.corporateurope.org.; <https://ec.europa.eu/info/research-and-innovation/research-area/health-research-and-innovation/coronavirus-research-and-innovation/vaccines> (22/05/2020).

свесно или не, генетски променити састав и агресивност било које познате бактерије, или је могуће створити (природним или вештачким путем) било који хибрид секвенци различитих вируса или бактерија и вируса за које не постоји колективни имунитет („имунитет крда“), нити адекватан одговор медицине, што се онда манифестује карантином читавих нација и суспендовањем свих облика друштвеног живота на дуже или краће време.

И случај Covid-19 показује да је, са биолошког становишта, јављање нових патогена неизбежно и да ће се у свету увек јављати нове болести, али да се доста тога може предузети како бисмо се заштитили од катастрофа каква је била епидемија грипа 1918. која је убила милионе људи и уназдила човечанство за више деценија. Неки стручњаци тврде да свет није занемаривао ризик од пандемија, да је Светска здравствена организација (WHO) у 21. веку, после сваке од скорашњих епидемија – САРС, свињски грип, ебола – предузимала нове мере, али је то, очигледно, било недовољно, јер ни свака трећа земља на свету није још довољно добро припремљена за нове епидемије, због чега је велики део светског становништва био и остао изложен ризику.⁶

Паралела са још једним вирусом короне SARS-CoV-1 (Sever Acute Respiratory Sindrom – тежак акутни респираторни синдром) из јануара 2003. показује да има сличности у појавним манифестацијама епидемије која се ширила такође из Кине југоисточном Азијом, али је на крају зауздана на регионалном нивоу, пре свега захваљујући координисаном међународном деловању. И тада је било кашњења у признању да вирус постоји, због чега су Кина и Светска здравствена организација оптуживане због спорог реаговања,⁷ али је криза успешно окончана јула исте године. У објашњењу садашње ситуације у којој је нови вирус короне увео свет у мега-кризу, наводе се бројни узроци, међу којима се појављује и геополитичка димензија.⁸ Према овом мишљењу, актуелна криза је другачија од претходне, не само због неспорне дужине кашњења у реаговању и размера заразе, много већих

6 Здравствени експерт Jonathan Quick са Универзитета Duke у Северној Каролини објавио је 2018. књигу *Крај епидемија: долазећа претња човечанству и како је спречити*, у којој је описао како се свет може заштитити од погубних епидемија каква је била епидемија грипа 1918. Извор: *The End of Epidemics: The Looming Threat to Humanity and How to Stop It Hardcover* – January 30, 2018, by Dr. Jonathan D. Quick (Author), Bronwyn Fryer (Author). Интернет: <https://www.amazon.com/End-Epidemics-Looming-Threat-Humanity/dp/1250117771>, (22/05/2020).

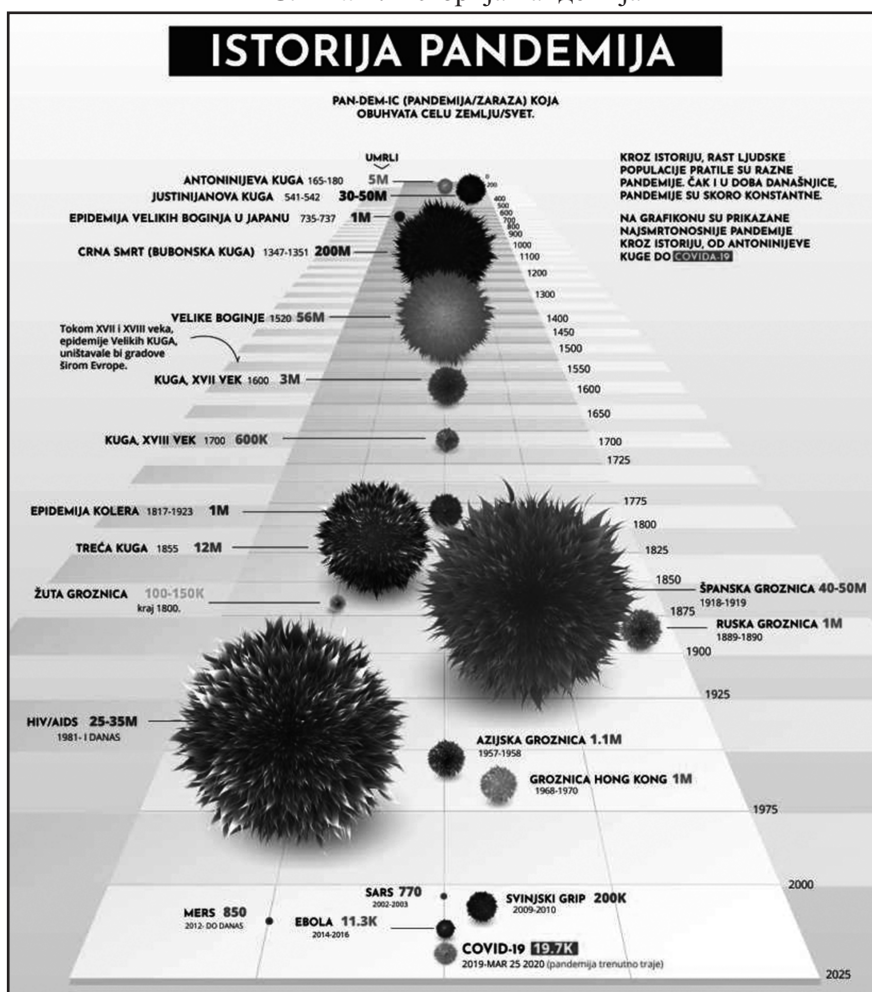
7 Ривалство великих сила САД и Кине се, осим, у трговинском рату, одвија и на овом плану. Администрација САД је, у изборној години, оптужила Светску здравствену организацију да је радила по кинеском диктату на прикривању размера епидемије, пропуштајући да упозори свет како би се припремио на време. Због тога је априла 2020. прекинула њено финансирање, а под притиском и других чланица ова организација је најавила да ће истражити да ли је све урађено како треба.

8 CARL BILDT, “Why This Time Was Different, Stockholm“, *Project Syndicate Logo*, 20/05/2020, Интернет: <https://www.project-syndicate.org/commentary/why-the-covid19-crisis-is-worse-than-sars-by-carl-bildt-2020-05>, (22/5/2020).

могућности ширења заразе због повезаности најудаљенијих делова света, него и због нејединства међународне заједнице, трајног стања сукоба и хаоса, ривалства великих сила, игнорисања од стране администрације председника Трампа, као и непостојања солидарности, чак и унутар истог политичког блока као што је ЕУ.

Пандемијска криза је оголила бројне слабости и противречности савременог друштва и указала на међусобну повезаност свих аспеката развоја цивилизације, односно на суштинску везу између здравља људи, друштва, држава, економије и свега осталог, при чему се на здравље планете заборавило. Такође, пандемијска криза нас је подсетила на историјске периоде након великих ратова у којима се свет суочавао са огромним политичким, економским и друштвеним кризама на глобалном нивоу.

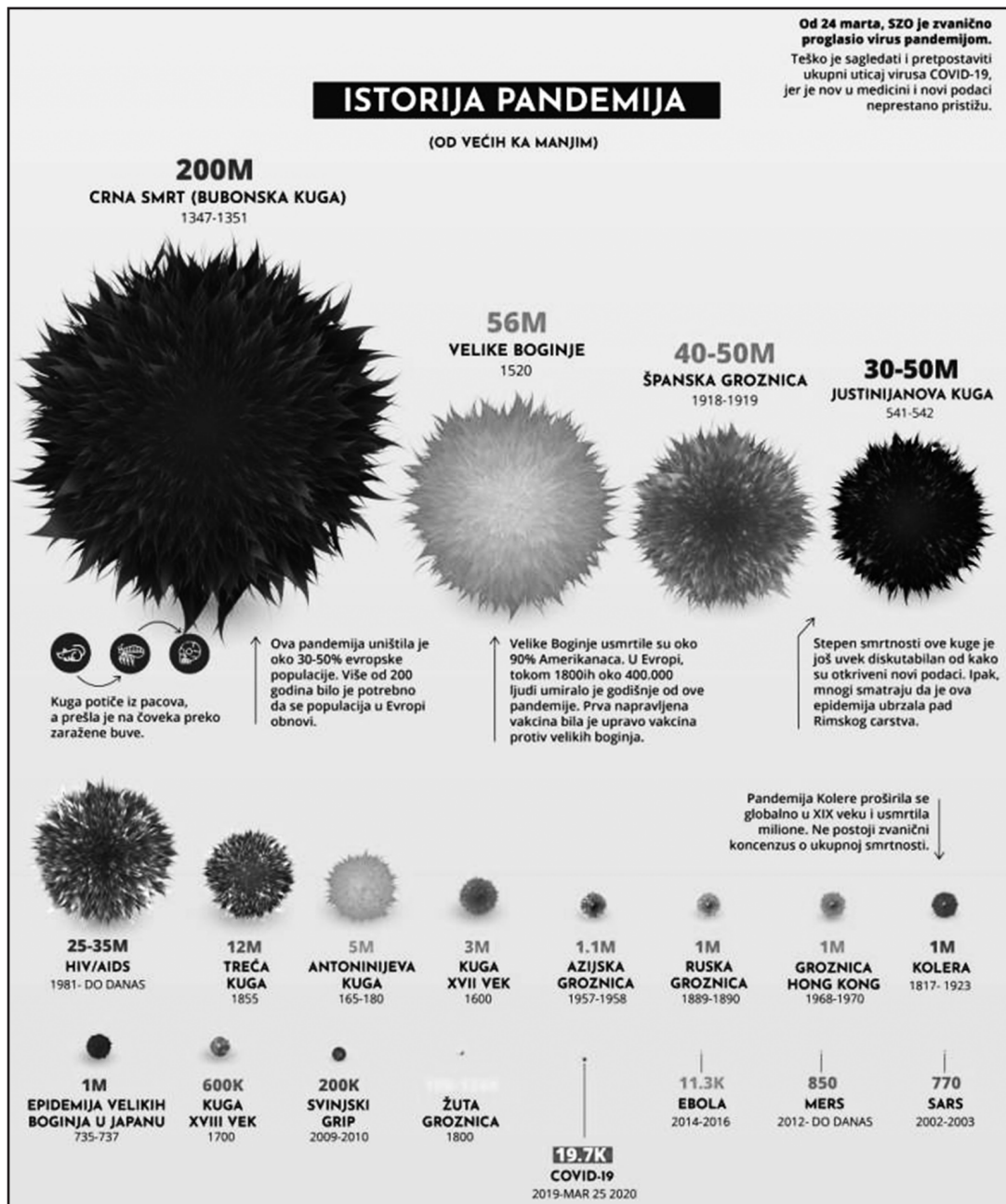
Слика 1: Историја пандемија

Извор: Portal Mondo: <https://mondo.rs/Koronavirus> (преузето 10/05/2020).

Слика 2: Историја пандемија

Извор: Portal Mondo: <https://mondo.rs/Koronavirus> (преузето 10/05/2020).

3. УТИЦАЈ ПАНДЕМИЈЕ НА БУДУЋА ГЛОБАЛНА КРЕТАЊА

Светско јавно мњење је у потпуности парализовано актуелном темом пандемије којој се, од стране званичника, стручњака и најшире јавности приступа кроз ширу палету начина – од информативно-објективних, до сензационалистичких, типа „теорија завера“, од пропагандних до политичко инструментализованих. Посебну пажњу изазивају теорије о развијању вируса у лабораторијама, али озбиљни извори тврде да се не могу доказати, нити се могу доказати њихово случајно или намерно сејање, нити има доказа да су вируси прешли са животиња на људе.⁹ Разуме се да у томе нема ничег чудног, јер ако се наметне овако судбинска тема мултидисциплинарног типа, онда је то тема не само садашњости, већ и будућности. Тренутна глобална ситуација, проузрокована актуелном пандемијом, подсећа на неке преломне историјске догађаје, при чему се најчешће повлаче паралеле са „Великом депресијом“ из 30-тих година прошлог века, или глобалном финансијском кризом из 2008, чиме је у међународној јавности подстакнут оправдани страх од друштвено-политичких и економских промена у непосредној будућности.

Већ сада, иако пандемија још није окончана, нити постоји довољна временска дистанца, као ни потпуно валидна емпиријска грађа за теоријска уопштавања, бројни теоретичари посвећују огромну пажњу овом феномену и свету који нас чека у пост-пандемијском периоду. Такође, врше се или су у току истраживања јавног мњења која се баве различитим реакцијама држава на пандемију, а већ сада се може констатовати да је пандемијска криза знатно променила перцепцију глобалних сила и односе између Немачке, САД, Кине и Европске уније.¹⁰

У контексту оваквог теоријског приступа фокусираћемо се на могући геополитички аспект, када је у питању ниво глобалне политике и глобалне економије.

а) Узрочно-последични однос пандемије и глобалне политике

Пандемија је, у одређеној мери, изнедрила преиспитивање нових глобал-

9 Michael Green and Evan S. Medeiros, “The Pandemic Won’t Make China the World’s Leader“, *Foreign affairs*, 15/04/2020, Интернет: <https://www.foreignaffairs.com/articles/united-states/2020-04-15/pandemic-wont-make-china-worlds-leader>, (22/04/2020).

10 Julian Claßen, “Transatlantische Partnerschaft verliert an Rückhalt: 36 Prozent der Deutschen finden enge Beziehungen zu China wichtiger als zu den USA, Repräsentative Umfrage der Körber-Stiftung zu Deutschlands Außenpolitik im Kontext der CoronaPandemie“, *Die Körber-Stiftung*, Hamburg, 18/05/2020. Интернет: https://www.koerber-stiftung.de/fileadmin/user_upload/koerber-stiftung/presse/pdf/2020/2020-05-18_Berlin-Pulse_Sonderausgabe-2020.pdf, (22/05/2020).

них изазова и начина како ће их свет решавати, а самим тим и опсервације о томе да ли је глобализација достигла врхунац и, ако јесте, да ли оно што следи треба дочекати са добродошлицом или му се одупрети. У мноштву карактеристика савременог доба појачава се интересовање за глобализацију у смислу да ли она доноси користи или проблеме, у којој мери је конструктивна или деструктивна, какав је однос националних држава према укупној глобалној повезаности у којој, неспорно, све више јача процес суверенизације на штету међународних односа, економије, владавине права и укупне глобалне политике. Односно, да ли се већ може говорити о помаку ка деглобализацији – процесу који је тако видљив у односима великих сила, системској кризи Европске уније, кризи међународних институција и много чему?¹¹

О позитивним аспектима глобализације је од краја 20. века веома много писано у политичкој теорији и постоје бројни примери у пракси који о томе сведоче. Протагонисти неолибералне политике у међународној заједници на глобализацију су гледали као на добит и дозвољавали су да она иде својим током.

Међутим, у протекле две деценије 21. века је дошло до негативних утицаја глобализације на неке од њених појавних облика, попут прекограничног протока људи, добара, енергије, трговинског рата, климатских промена, тероризма, злоупотреба модерних технологија и другог, до нуклеарних пролиферација и биолошких вируса типа пандемија. Неспорно је да је криза 2008-2009. нанела велики ударац глобализацији, баш као и Брегзит и трговински рат између САД и Кине, али се чини да пандемија подиже ниво глобализације на нови ниво. Тренд противљења глобализацији и схватање да она може бити ризик по националне државе поступно расте, пре свега на плану протока информација и идеја које су реално претња свакој политичкој власти у смислу њеног обуздавања, или у области слободне трговине у којој су растуће глобалне силе (Кина, на пример) максимално искористиле благодети глобализације.

Актуелна пандемија је, по свему судећи, утицала на многе области, као што су: повратак изолационизму националних држава, „економски цунами“ који надраста светску финансијску кризу у периоду од 2007. и прети ширим размерама него „Велика депресија“ из 30-тих година прошлог века, заустављање мигрантских кретања блокадом граница, стављање читавих држава и народа у карантин и изолацију, при чему су, рецимо, сиромашније националне државе, а посебно ауторитарни режими много ефикасније решавали проблеме него што је то чинила међународна заједница и њене богатије чланице. Списак ових области је „безобалан“ и, практично, сваки сегмент међународне заједнице и међународних односа одише

¹¹ Richard N. Haass, “Deglobalization and Its Discontents“, 12/05/2020, *Project Syndicate*, Интернет: <https://www.project-syndicate.org/commentary/deglobalization-discontents-by-richard-n-haass-2020-05>, (22/05/2020).

атмосфером растуће скепсе о будућем кретању глобализације и њених појавних феномена.

Однос политичке елите у међународној заједници према пандемији се може посматрати и са становишта односа политичких лидера великих сила, односно да ли су се показали као „трансформациони“ или „трансакциони“ лидери.¹² Теоретичари праве разлику између њих у смислу да ли лидери настоје да преобликују ситуације у којима се налазе, или настоје да решавају проблеме тако да не ремете уобичајени ток ствари. Учинак лидера великих сила је у односу на појаву епидемије био обесхрабрујући, углавном на нивоу трансакционог лидерства, јер нису изабрали пут сарадње који би водио побољшању међународне сарадње у отклону од ове глобалне пошасте. Игнорисањем опасности, инструментализацијом пандемије у циљу јачања своје власти и даљим поделама на глобалном нивоу само су поспешили растакање демократских процеса, манипулације страхом на светском нивоу, популистички национализам и јачање ауторитарне власти у националним државама.

Пандемија је, по свему судећи, показала да су се у њеној позадини, на глобалном нивоу, итекако одвијали политички процеси тињајућег сукоба на релацији глобализам-суверенизам, који се одвијао у корист реафирмације националних држава. Увођење ванредних стања или ванредних ситуација у највећем броју националних држава дало је снажну предност у истицању државних и националних интереса у односу на неке глобалне, међународне и регионалне интересе.

У овом контексту се отвара питање сразмере између мера ванредног стања или ванредне ситуације и владавине права. У условима четврте технолошке револуције модерног доба, уставна људска права и слободе грађана су подвртнута ограничењима, при чему су стандардни обрасци понашања у таквим условима одређивани нижим подзаконским актима, декретима и указима из центара политичке моћи, праћени претњама санкционисања. Ванредне ситуације производе две врсте ефеката: у демократским државама долази до концентрације моћи у рукама извршне власти. Лидери који захтевају додатна овлашћења у таквим ситуацијама обично имају подршку грађанства. Друга врста ефеката је очигледно опаснија: у земљама увелико захваћеним процесом описиваним као „аутократизација“ (супротно од демократизације) лидери ће искористити пандемијску кризу да демонтирају преостале препреке свом трајном останку на власти.

Разрадом ових и сличних питања може се констатовати да је свет на раскршћу, јер је пандемијска криза један од таквих догађаја који ће, неспорно, подстакнути концептуализацију вредносних оквира даљег развоја цивилизације,

¹² Joseph S. Nye, Jr., “An Abysmal Failure of Leadership“, 07/05/ 2020, *Project Syndicate*, Интернет: <https://www.project-syndicate.org/commentary/trump-xi-leadership-failures-covid19-pandemic-by-joseph-s-nye-2020-05>, (16/05/2020).

односно о томе какав ће свет бити у „посткоронарном окружењу“. Одржање *status quo* међународног поретка тешко ће бити спроведено, јер су последице кризе у тој мери захватиле читаву планету, да је логично претпоставити да ће се у непосредној будућности дешавати знатне промене које ће преобликовати постојећи поредак. Не мора свака криза да промени свет у корену, али нам се чини да је „корона окидач“ само ставио тачку на дуготрајне и све драстичније кризне догађаје с краја прошлог и почетком овог века.

Излазна стратегија из ове кризе ће зависити од интереса политичке елите и на глобалном и на националном плану. Ако све земље реагују на исти начин, глобализација ће после пандемије сигурно изгледати другачије. У најгорем случају, глобални систем би се могао распасти, као почетком 30-их година 20. века, када су државе, једна по једна, одустајале од извршавања својих обавеза. Самим тим, оно што буде учињено сада, у тренутку незабележеног притиска на мултилатерални систем, одредиће обресе света који настаје – у погледу будућих савеза, трговинских токова и идеологија.¹³ Предност је на страни Кине, јер је нерешавање бројних проблема на санирању пандемије од стране западних демократија, насупрот много ефикаснијем реаговању ауторитарних система попут Кине и Русије, утицало на могућност „нестајања запада“¹⁴ у смислу могућег осипања поверења у демократски начин вођења државе и међународне сарадње. Та претња се најнепосредније осећа у Европи: у марту прошле године, Европска комисија је описала Кину као земљу која је истовремено партнер, економски конкурент и „системски ривал који промовише алтернативне моделе управљања“.¹⁵

б) Узрочно-последични однос пандемије и глобалне економије

Иако први талас пандемије још није у потпуности окончан, економисти (осим најтврдокорнијих апологета либералног капитализма и глобализације) сагласни су у оцени да ће негативни утицај кризе на економски раст бити веома снажан, али не и свуда подједнак. Ако економски пад буде најизраженији у Сједињеним Државама и Европи, као што се засад чини да ће бити, може се очекивати да јаз између великих азијских земаља и богатијег дела света са северне хемисфере настави да се креће линијом смањивања, што је било уочљиво и после глобалне

¹³ Paul Mason, “How coronavirus could destroy the Western multilateral order“, 25/03/2020, *Newstatesman*, Интернет: <https://www.newstatesman.com/world/north-america/2020/03/how-coronavirus-could-destroy-western-multilateral-order> (07/04/2020).

¹⁴ *Munich Security Report 2020*, Интернет: https://securityconference.org/assets/user_upload/Munich-SecurityReport2020.pdf, (30/03/2020).

¹⁵ European Commission and HR/VP contribution to the European Council, *EU-China – A strategic outlook*, Strasbourg, 12 March 2019, Интернет: <https://ec.europa.eu/commission/sites/beta-political/files/communication-eu-china-a-strategic-outlook.pdf>

финансијске кризе 2008. Тако би ова пандемијска криза могла произвести померање геополитичког тежишта економске активности још више ка Азији, као тренутно најдинамичнијем делу света.

Да ли ће доћи до „обртања процеса глобализације“, или ће се економија вратити оним истим облицима глобализације са којима смо живели пре короне, у овом тренутку су хипотетичка питања на која не постоји прави и дефинитивни одговор. У сваком случају, „оно што се можда неће опоравити јесу релативне позиције економске моћи појединих земаља, а вероватно и подразумевана већа политичка привлачност либералних у односу на ауторитарније методе управљања друштвом. Дубоке кризе као што је ова подстичу централизацију власти, јер је то понекад једини начин да друштво опстане. Када се то догоди, није лако одузети моћ онима који су је у данима кризе акумулирали и сада могу тврдити, можда и основано, да смо најгоре избегли управо захваљујући њиховој способности и мудрости. Зато ће политички живот сигурно и даље бити једнако турбулентан.“¹⁶

Пандемија, као и економска криза узрокована мерама против њеног обуздавања, најјаче је ударила на Европску унију, посебно њен јужни део – језгро ПИГС земаља (Грчка, Италија, Шпанија), које су биле најтеже погођене и светском финансијском кризом из 2008. Тадашњи јаз између богатог севера и сиромашног југа и овог пута се показао у смислу несолидарности и продубљивања системске кризе очувања Европске уније као политичко-економског пројекта.¹⁷ Ако ове податке укључимо у шири геополитички контекст, добијамо слику у којој се Европска унија налази у специфичној ситуацији, између протекционистичке политике САД, самосталног наступа Русије и све већег уласка кинеског капитала у европске финансијске токове.

Иако се за пандемију каже да је симетрична криза, јер све погађа, она ће у економском смислу имати асиметричне ефекте. Природа пандемије је, у оштријем виду, пољуљала поверење у јединство и солидарност Европе, не само у спором реаговању Уније код избијања здравствене кризе, међусобне помоћи током кризе, већ и приликом санирања и здравствене и економске кризе. Тиме је, по ко зна који пут, отворено питање докле досежу границе европске солидарности и посвећено-

¹⁶ Branko Milanović, “The world after corona“, 28/03/2020, *Global inequality*, Интернет: <https://glineq.blogspot.com/2020/03/the-world-after-corona.html>, (30/04/2020).

¹⁷ Реч је о економској кризи која траје од 2008, о чему сведоче следећи показатељи: еврозона бележи стопу раста свега 0,6% у годишњем просеку у периоду 2008-2018; бруто друштвени производ по глави становника је порастао свега за 0,1% – од 29,400 до 29,700 евра; номинални БДП еврозоне је забележио драстичан пад од 16% – од 14,1 трилион евра смањено се до 11,9 трилиона; однос задужености и БДП је 2008. у земљама еврозоне износио 68,6%, док је 2018. скочио до 89,2%, а ЕУ се тек 2019. приближила стопи запослености из 2008. године. European Monitoring Centre on Change, “European Jobs Monitor“, *Eurofound*, Интернет: <https://www.eurofound.europa.eu/observatories/emcc/european-jobs-monitor> (30/04/2020).

сти очувању Уније.

У ЕУ је току радикална промена у европској макроекономској политици у циљу подршке европској привреди угроженој пандемијом. Осмишљен је Фонд за опоравак од 750 милијарди евра (5,3% БДП), од чега би 500 милијарди евра било подељено у облику субвенција, а остатак као позајмица државама-чланицама. Овај план је одговор на процењени пад БДП у 2020. од 7,4% у поређењу са падом од 4,3% у 2009. која је била најгора година економске кризе. Предвиђена средства далеко надмашују стимулансе које је планирала ЕК у новембру 2008, када је створен „Европски план економског опоравка“ од 200 милијарди евра или 1,5% БДП ЕУ.¹⁸ Да ли ће стварање овог фонда, поред осталих инструмената за оживљавање европске привреде, представљати европску прекретницу за суочавање са незапамћеном кризом, зависи од консензуса држава чланица. Имајући у виду да је тај консензус изостао почетком године због отпора једног броја чланица приликом одређивања буџета ЕУ у износу од око 1.000 милијарди евра за период 2021-2027, питање је да ли ће ова идеја иза које стоје најмоћније државе Немачка и Француска бити и реализована у пракси. Пут од идеје до реализације је, судећи према постојећој пракси, ипак прожет неизвесностима.

Највећа светска економија САД је, према доступним финансијским подацима,¹⁹ претрпела огромне губитке: пораст незапослености на 14,7% или више од 33 милиона захтева за новчану надокнаду због губитка посла, пад реалног БДП-а у првом кварталу од 4,8% и дефицит буџета у 2020. од 11% (према процени Ј. П. Морган-а) и енормно задуживање државе ради ублажавања пандемијске кризе. Реална стопа незапослености подсећа на највеће стопе током Велике депресије 30-тих година прошлог века, а пресек стања показује да су скоро сви сектори економије погођени, а нарочито производња, државне службе и услуге.²⁰ Упумпавање ликвидности у финансијски систем од стране Система федералних резерви (ФЕД) је до маја ове године износило 6.720 милијарди долара, да би до краја 2020. могла досећи и суму од 9.000 милијарди долара, или преко 40% америчког БДП (процена Америчке банке). Ово је историјски максимум интервенције ФЕД-а за спас америчког финансијског система (примера ради, интервенција након финансијске

18 *Europska komisija, Europski plan опоравка*, Интернет: https://ec.europa.eu/info/live-work-travel-eu/health/coronavirus-response/recovery-plan-europe_hr#financiranje-europskog-plana-oporavka (27/05/2020).

19 Корисни линкови: <https://www.bankofamerica.com/>; <https://www.jpmorgan.com/global/jpmorgan>; <https://www.federalreserve.gov/>; <https://www.imf.org/en/Publications/GFSRhttps>.

20 John Cassidy, “The Most Alarming Thing About the Worst Jobs Report in History“, 08/05/2020, *The New Yorker*, Интернет: https://www.newyorker.com/news/our-columnists/the-most-alarming-thing-about-the-worst-jobs-report-in-history?utm_source=nl&utm_brand=tny&utm_mailing=TNY_Daily_050920&utm_campaign=aud-dev&utm_medium=email&bxid=5bea05d43f92a404693ee28a&cndid=32383261&hasha=a (09/05/2020).

кризе 2008. износила је децембра те године 2.250 милијарди долара). С обзиром да се долар користи код 88% од укупног трговања на девизним тржиштима у свету и чини 61% светских девизних резерви (ММФ), да плаћања у доларима чине 44% укупних плаћања преко Свифт глобалног система, да је америчко учешће у светском БДП-у око $\frac{1}{4}$, ово упумпавање ће, према мишљењима економиста, појачати вредност и тражњу за овом валутом.

Центар глобалног раста економије који је већ узео маха и који би се, према предвиђањима, одвијао у наредним деценијама јесте у троуглу Кина-Индија-Југоисточна Азија, где се примењује економски модел који комбинује тржишне механизме и државно стратешко планирање. Кина је до пандемије, у последње три деценије и сада, упркос трговинском рату²¹ САД према њој, имала константно добру стопу раста, а упркос паду БДП у првом кварталу 2020. излази из кризе тиме што се врши преусмеравање на домаће тржиште и убрзава примена стратешког програма „Један појас-један пут“ - као контратежа западној глобализацији, са усмеравањем кинеских инвестиција дуж свих евроазијских контура репродукције глобалне економије.²²

Неспорно је да америчко-кинеска конфронтација већ сада представља ривалство две највеће силе у 21. веку, коју је пандемијска криза само погоршала. Америчко инсистирање на наводној кривици Кине, која је дозволила да епидемија прерасте у пандемију је, по свој прилици, инструментализовано у изборној години од стране актуелног председника чије су шансе значајно умањене због тешких економских последица на америчку економију. Ривалство две силе је вишеслојно, и поред економске димензије, подразумева и: војни аспект због могућности сукоба у Тајванском мореузу и Јужнокинеском мору; технолошка и информациона спорења; као и утицај ових сила у постојећим међународним институцијама, а самим тим и у будућој архитектури међународног поретка.

На основу овог кратког прегледа у сагледавању глобалне економије и утицаја пандемије у стварању „економског цунамија“, може се констатовати да је економска криза структурална и да је, пре свега, повезана са технолошком револуцијом, која се, иначе, циклично понавља на сваких 50-так година. Пандемијски шок је још

---

21 Светска трговинска организација (World Trade Organization - WTO), са седиштем у Женеви, коју чине 164 чланице, основана је 01/01/1995. и представља битан политичко-економски инструмент, под контролом водећих западних држава, на челу са САД. Кина је постала пуноправна чланица 2001, а Русија крајем 2011.

22 Кад је реч о економским последицама пандемије, ММФ прогнозира да ће раст кинеског БДП у овој години бити од 1,2 -3%, док ће БДП САД забележити пад од најмање 6%, што значи да ће Кина у односу на САД бити у плусу бар 7%. То значи да ће Кина две године раније од прогнозираног, односно већ 2027. престићи САД и постати најјача светска економија. Што се тиче куповне моћи, то се већ догодило пре шест година, а о њеном расту довољно говори и податак да чак 28 одсто целокупне индустрије у свету контролише Кина, duplo више него САД.

више повећао потражњу за технологијом која је већ експоненцијално расла.²³

Стање и односи у глобалној економији су у актуелним условима заоштрени до крајности, са неизвесним излазним стратегијама.

Досадашњи модел либералне глобализације који је успостављен у постхладноратовском периоду, под доминантним утицајем међународног (америчког и европског) капитала, показао је још у кризи из 2008. да не може опстати као универзални економски модел у коме је најважнији елемент способност издавања глобалног новца (што данас у огромним размерама чине Федералне резерве САД, Европска централна банка и Банка Јапана), чији је крајњи резултат финансијски колапс западног система. Очигледно да је овај систем у пракси превазиђен, јер примарном емисијом се не финансира економски раст, већ се врши редистрибуција богатства у корист финансијске олигархије и оних који су ближе центру финансијске емисије. У прилог овој тези иду и планови финансијског опоравка привреде САД и ЕУ у посткоронарном периоду, који се заснивају на штампању новца.

Кинески економски модел је фундаментално другачији и комбинује тржишне механизме и стратешко планирање државе, која преко свог банкарског система контролише новчане токове у систему регулисања привредних активности које су усмерене на раст инвестиција, односно финансирање репродукције економије у реалном сектору, а не на „финансијске балоне“ без реалног покрића као у моделу либералне глобализације. Ово је квалитативна разлика између два различита економска модела, а који ће однети превагу на глобалном нивоу, време ће показати.²⁴

---

23 Овај процес траје већ око 15 година и у овом прелазном року се нова технологија, која чини основу нове технолошке структуре, брзо развија. То су: биоинжењеријске технологије, које су сада у великој потражњи у вези са покушајима производње нових вакцина; информационе и комуникационе технологије; нанотехнологије, које омогућавају дизајнирање свих минијатурних и високопродуктивних електронских биоинжењеријских ствари; адитивне технологије које омогућавају да се без човековог учешћа направи велики број производа; и наравно дигиталне технологије. "Сведоци смо смене светског економског система", *Реално време*, Интернет: <https://realnoevremya.ru/articles/172908-sergey-glazev-o-mirovom-ekonomicheskom-krizise> (28/04/2020).

24 Кина је 2013. држала америчких државних обвезница у вредности 1,32 трилиона долара, а почетком 2020. држи – 1,09 трилиона. (О стању америчких финансија говори и податак да Јапан поседује државне обвезнице у вредности 1,12 трилиона долара). Кина је у стању да изазове колапс долара и финансијских тржишта преплављујући их америчким државним дужничким обвезницама, али би тиме нанела штету и себи, па многи геополитичари предвиђају да ће, у случају заоштравања односа, изабрати средњи пут: престаће да купује нове америчке државне обвезнице, а оних које већ држи – постепено ће се ослобађати.

4. ЗАКЉУЧАК

Иако први талас пандемије још није окончан, сведоци смо растуће глобалне кризе и бројних појавних манифестација на глобалном и националном плану, који отварају бројна питања о последицама ове здравствене кризе на непосредну будућност цивилизације.

Фокус дилема се усмерава на актуелни светски поредак и покушаје одговора на питања о томе да ли је, под утицајем пандемије, већ дошло до трансформације геополитичког контекста, или динамика глобалних процеса потиче од убрзавања постојећих међународних геополитичких трендова које је пандемија само поспешила. С тим у вези, намеће се и дилема о извесности преобликовања глобализације и о успостављању новог полицентричног међународног поретка. Пандемија је, очигледно, показала да се овај поредак није прилагодио стварности равнотеже снага у 21. веку, у коме Кина постаје све више глобални фактор првог реда тиме што се понаша као прави глобални лидер који је способан да решава проблеме код куће, може да одговори глобалној тражњи добара, као и да координира глобалне одговоре. Другим речима, пандемија ће можда бити тај детонатор у мењању глобалне геополитике, у којој је Кина нови егзистенцијални непријатељ за Запад, што подсећа на досадашњи однос Запада према радикалном исламу у оквиру светске борбе против тероризма у протекле две деценије.

Тој ситуацији иде у прилог тактички оркестрирана кампања западних сила у осуди Кине као кривца за пандемију, док иза тога стоје стратешки фактори попут спољнополитичке оријентације САД, са наглашеним изолационизмом и конфронтацијама у односу на остале светске центре политичке моћи, продубљавања тензија у оквиру системске кризе Европске уније, дуготрајне економске рецесије, као и нефункционалности етаблираних међународних институција. Изостанак америчког вођства ствара добру дипломатску прилику за Кину да пандемијску кризу искористи како би наметнула перцепцију свету да она може бити носилац изградње глобалног поретка у будућности.

ЛИТЕРАТУРА И ИНТЕРНЕТ ИЗВОРИ

Јовић Радован и Савић Андреја, *Биотероризам-биолошки рат, биолошко оружје*, Институт за политичке студије, Београд, 2014.

„Сергей Глазьев: «России нужно делать ставку на нефтехимию», О мировом экономическом кризисе и российском пути выхода из него“, 25/04/20120, *Реальное время*, Интернет: <https://realnoevremya.ru/articles/172908-sergey-glazev-o-mirovom-ekonomicheskom-krizise>, (28/04/2020).

Bildt Carl, “Why This Time Was Different, Stockholm“, *Project Syndicate*, 20/05/2020, Интернет: <https://www.project-syndicate.org/commentary/why-the-covid-19-crisis-is-worse-than-sars-by-carl-bildt-2020-05> , (22/5/2020).

Cassidy John, “The Most Alarming Thing About the Worst Jobs Report in History“, 08/05/2020, *The New Yorker*, Интернет: https://www.newyorker.com/news/our-columnists/the-most-alarming-thing-about-the-worst-jobs-report-in-history?utm_source=nl&utm_brand=tny&utm_mailing=TNY_Daily_050920&utm_campaign=aud-dev&utm_medium=email&bxid=5bea05d43f92a404693ee28a&cndid=32383261&hasha=a (09/05/2020).

Claaßen Julian, “Transatlantische Partnerschaft verliert an Rückhalt: 36 Prozent der Deutschen finden enge Beziehungen zu China wichtiger als zu den USA, Repräsentative Umfrage der Körber-Stiftung zu Deutschlands Außenpolitik im Kontext der Corona Pandemie“, 18/05/2020, *Die Körber-Stiftung*, Интернет: https://www.koerberstiftung.de/fileadmin/user_upload/koerber-stiftung/presse/pdf/2020/2020-05-18_Berlin-Pulse_Sonderausgabe-2020.pdf, (22/05/2020).

Delumeau Jean, *La Peur en Occident: Une cité assiégée (XIVe-XVIIe siècle)*, Fayard, 1978 (réédité en 2003).

European Commission and HR/VP contribution to the European Council, *EU-China – A strategic outlook*, Strasbourg, 12 March 2019, Интернет: <https://ec.europa.eu/commission/sites/beta-political/files/communication-eu-china-a-strategic-outlook.pdf>, (22/05/2020).

European Monitoring Centre on Change, “European Jobs Monitor“, *Eurofound*, Интернет: <https://www.eurofound.europa.eu/observatories/emcc/european-jobs-monitor>, (30/04/2020).

Europska komisija, *Europski plan опоравка*, Интернет: https://ec.europa.eu/info/live-work-travel-eu/health/coronavirus-response/recovery-plan-europe_hr#financiranje-europskog-plana-oporavka , (27/05/2020).

Green Michael and Medeiros Evan S, “The Pandemic Won’t Make China the World’s Leader“, 15/04/2020, *Foreign affairs*, Интернет: <https://www.foreignaffairs>.

com/articles/united-states/2020-04-15/pandemic-wont-make-china-worlds-leader, (22/04/2020).

Haass Richard N, “Deglobalization and Its Discontents“, 12/05/2020, *Project Syndicate*, Интернет: <https://www.project-syndicate.org/commentary/deglobalization-discontents-by-richard-n-haass-2020-05>, (22/05/2020).

Mason Paul, “How coronavirus could destroy the Western multilateral order“, 25/03/2020, *Newstatesman*, Интернет: <https://www.newstatesman.com/world/north-america/2020/03/how-coronavirus-could-destroy-western-multilateral-order>, (07/04/2020).

Milanović Branko, “The world after corona“, 28/03/2020, *Global inequality*, Интернет: <https://glineq.blogspot.com/2020/03/the-world-after-corona.html>, (30/04/2020).

Munich Security Report 2020, Интернет: https://securityconference.org/assets/user_upload/MunichSecurityReport2020.pdf, (30/03/2020).

Nye S. Joseph Jr., “An Abysmal Failure of Leadership“, 07/05/2020, *Project Syndicate*, Интернет: <https://www.project-syndicate.org/commentary/trump-xi-leadership-failures-covid19-pandemic-by-joseph-s-nye-2020-05>, (16/05/2020).

Quick Jonathan D. and Fryer Bronwyn, *The End of Epidemics: The Looming Threat to Humanity and How to Stop It Hardcover*, Интернет: <https://www.amazon.com/End-Epidemics-Looming-Threat-Humanity/dp/1250117771>, (22/05/2020).

Интернет линкови:

<https://www.bankofamerica.com/>;

<https://www.corporateeurope.org.>;

<https://ec.europa.eu/info/research-and-innovation/research-area/health-research-and-innovation/coronavirus-research-and-innovation/vaccines> ;

<https://www.federalreserve.gov/>;

<https://www.imf.org/en/Publications/GFSR>https;

<https://www.jpmorgan.com/global/jpmorgan>;

<https://www.mondo.rs/Koronavirus>;

<https://www.who.int/emergencies/diseases/novel-coronavirus-2019>;

https://www.who.int/csr/disease/anticipating_epidemics/en/.

*Andreja Savić*²⁵
*Nenad Đorđević*²⁶

**PANDEMICS IN THE 21ST CENTURY AND THEIR
REFLECTIONS ON GLOBAL POLICY
- GEOPOLITICAL ASPECT -**

Abstract

The paper is an attempt to respond to a current phenomenon, such as the Covid-19 virus pandemic, with theoretical thinking from a geopolitical point of view. Although the empirical events that served as the basis for the theoretical approach still do not have the time distance for a more serious and final theoretical analysis, it is indisputable that the pandemic phenomenon is already the top subject of every theory, and it will certainly be in the period ahead. The paper points out the historical dimension of pandemics, and through the elaboration of the influence on future geopolitical movements, the possible cause-and-effect connections of the current phenomenon with politics and economy, as key elements of geopolitics, are especially considered.

Keywords: pandemic, corona virus, global politics, global economy, liberal capitalism, globalization, deglobalization.

---

25 Prof. dr Andreja Savić, director of The Institute for Strategic Studies, Faculty of Diplomacy and Security, Belgrade

26 Prof. dr Nenad Đorđević, Faculty of Diplomacy and Security, Belgrade

Добривоје Радовановић
Савез омладинских радних акција Србије, Београд
Бранко Велов
Факултет за дипломатију и безбедност, Београд

СТАВОВИ МЛАДИХ ПРЕМА РАДНИМ АКЦИЈАМА КАО ОСОБЕНОМ МОДАЛИТЕТУ ВОЛОНТИРАЊА И ДРУШТВЕНОГ АКТИВИЗМА МЛАДИХ¹

Сажетак

Настанак радних акција обично се везује за послератни период и време социјалистичке обнове земље (СФРЈ). Велики инфраструктурни пројекти и изграђени објекти (пруге, аутопутеви, хидроцентрале...) и данас су симболи тог времена. Милиони младих људи су учествовали у томе, градили са врло мало алата, скоро без икакве механизације, али са пуно љубави и ентузијазма.

У циљу испитивања става младих према радним акцијама, односно спремности да учествују у њима, уколико се организују данас, конструисан је упитник и спроведено анкетно истраживање у коме су учествовали студенти и средњошколци из неколико градова у Србији. Резултати показују да највећи број испитаника има средњи ниво информисаности и неутралан емоционалан и мотивациони однос према радним акцијама. Студенти имају боље резултате у смислу информисаности, али генерално резултати не иду на руку организаторима будућих радних акција, пре свега због неопходности да се уложи додатни напор и енергија како би информације о повољностима које нуде радне акције стигле до циљне групе. Ако се има у виду моћ и утицај медија, уз подршку организатора и савете експерата, за очекивати је да се степен информисаности повећа, а позитиван емоционални и мотивациони однос оснажи заинтересованост младих за учешће у омладинским радним акцијама. Приликом кампање нарочито треба узети у обзир специфичности савременог доба (модерне технологије, медије, начин живота,...) и пројектовати активности у складу са њима.

Кључне речи: млади, радне акције, волонтаризам, активизам

¹ Рад је настао као резултат истраживања на макропројекту: „Оживљавање волонтирања младих путем радних акција“, чији је руководилац проф. др Момчило Талијан, председник Савеза удружења учесника омладинских радних акција Србије – СОРАС.

1. УВОД

Настанак радних акција обично се везује за ратни, а много више за послератни период и време социјалистичке обнове земље. Велике инфраструктурне пројекте, чак и читаве градове, попут Новог Београда, пруге Брчко-Бановићи, аутопута Братство-јединство, хидроцентралне Ђердап, пруге Београд-Бар и многих других знаменитих здања, која и данас представљају симболе тога времена, градили су милиони младих људи с врло мало алата, скоро без икакве механизације, с пуно љубави и ентузијазма.

Ипак, корени омладинских радних акција као добровољног и заједничког рада досежу у даљу српску прошлост, све до 19. века. Наиме, тада су се појавиле мобе као вид међусобног, бесплатног и добровољног помагања у сеоским домаћинствима онда кад нужност обављања хитних и неодложних послова превазилази могућности једне породице.

Моба се код Срба јавила након распада сеоске задруге као најважније друштвене институције тога доба. Пошто су окупљале већи број породица које су се састојале од великог броја чланова, а који су представљали потенцијалну радну снагу, сеоске задруге су могле и биле способне да обављају многобројне и тешке сеоске послове. Њиховим нестанком јављају се мобе као начин да се превазиђе проблем недостатка радне снаге и потреба заједничког рада код већих сеоских послова. Мобе су се најчешће сазивале код већих пољопривредних и сезонских послова, али исто тако и код изградње приватних, заједничких или јавних грађевинских објеката и других хитних и неодложних послова.

Обављају се на добровољној основи, бесплатно или на принципу узајамности. Моба је произашла из потреба појединца, али, пре свега, из једног људског и хуманог односа према ближњима. То потврђује и постојање тзв. „милосрдних моба“, које су сазиване да би се помогло најсиромашнијим породицама или породицама које је задесила несрећа, и заснивале су се искључиво на људској доброту.

Моба је јединствен обичај и део нашег нематеријалног културног наслеђа. Представљале су основу за стварање обичајних и културних вредности и афирмисање заједништва, солидарности, хармоније, поверења и слоге. Свака моба имала је вишеструку улогу: радну, друштвену, забавну, едукативну.² То су неки од разлога због којих би требало радити на њиховом афирмисању у виду заједничких радних акцију у циљу помагања ближњима и немоћнима којих је све више у нашој земљи, али и спровођења читавих малих подухвата комшија на уређењу и улеп-

² Ramiz Hadžibegović, „Moba, temeljni obrasci seoskih običaja i kulture“, KOMUN@, časopis za lokalnu samoupravu i njegovanje baštine Crne Gore, Podgorica, 2013.

шавању своје животне (и радне) средине у месној заједници, насељу, кварту, крају.

Изложена традиција добровољно организованог рада у интересу појединаца и заједнице – мобе, представљала је добру основу за успостављање и развијање омладинских радних акција. Оне се могу дефинисати као „саставни део активности омладинске организације као организоване групе добровољно повезаних омладинаца који привремено живе под истим условима и који физичким радом сами обезбеђују те услове.“³

Њих су карактерисале: 1) омладински карактер; 2) организован карактер рада и живота; 3) добровољност; 4) привременост радне акције; 5) једнакост у раду и условима живљења; 6) самостално обезбеђивање услова за рад и живот на акцији; 7) физички рад као основа обезбеђивања тих услова; 8) специфичност активности и односа на радној акцији; 9) афирмација социјалистичких вредности; 10) друштвени значај; и 11) задовољавање личних потреба и интереса учесника радне акције.⁴

Радне акције су посебан друштвени феномен, који је поред економског, имао и образовно-васпитни значај. Оне су претече данашњег друштвено-корисног рада и волонтирања. Имају динамичан развој, мењају се и прилагођавају укупном друштвеном развоју. Постојале су савезне и локалне радне акције које су биле финансиране, у зависности од свог значаја, од државе или локалне заједнице. У знак сећања на почетак прве велике омладинске радне акције, изградње пруге Брчко-Бановићи, установљен је 1. април као Дан омладинских радних акција.

Развој радних акција није текао равномерно и, узимајући у обзир временски период, величину, карактер и врсту послова, може се поделити на следеће фазе: 1) Радне акције у току Народноослободилачке борбе од 1941. до 1945. године; 2) Велике послератне радне акције од 1946. до 1951. године; 3) Локалне радне акције од 1952. до 1957. године; 4) Оживљавање великих радних акција од 1958. до 1964. године; 5) Локалне радне акције од 1965. године до 1967. године; и 6) реафирмација добровољног омладинског рада, од 1968. године.⁵

Прве омладинске радне акције су и започете у функцији одбране земље, односно на самом почетку НОР-а 1941. године. Те године, омладина се веома активно и организовано укључила у различите акције којима би помагала борцима против окупатора. Тако, на пример, прикупљали су оружје и муницију, достављали храну и одећу, изводили пољопривредне радове, обнављали инфраструктуру где је то било могуће, бринули о рањеницима, помагали породицама партизана у пољопривредним радовима, допремању дрва за огрев и сл.

3 Srećko Mihailović, „Šta su to omladinske radne akcije“, *ORA - Mladost naše zemlje*, Poslovna politika i Mladost, Beograd, 1983, стр 39.

4 Исто, стр. 39.

5 Исто.

Неке од најпознатијих акција из периода окупације су: акција ужичке омладине која је обрала кукуруз и возом их допремила у ослобођено Ужице; затим, 1942. године, у Саничкој долини код Кључа у Босанској Крајини, испред немачких и усташких положаја и утврђења пожњевено је и на ослобођену територију пренето 120 вагона жита и исто толико вагона воћа и поврћа; 1943. године одвијале су се ноћне жетве на Козари, као и прикупљање жита, воћа и поврћа за потребе војске и незбринутог становништва, а на Кордуну и Банији током ове године на ослобођеном подручју започета је обнова попаљених села и кућа; крајем 1944. и током 1945. године започеле су масовне акције на рашчишћавању рушевина и поправци улица. Посебне акције су биле организоване да би се обезбедио огрев за болнице, школе, незбринуте породице.⁶

Током читавог рата омладина је била (углавном мушка) у војним јединицама или је са ентузијазмом (незабележеним у свету) на особен начин испуњавала радну обавезу (углавном женска омладина па и деца-пионири), дајући на тај начин велики допринос коначној победи против фашизма и ослобођењу земље. Не мали број тих акцијаша одлазио је у борбене јединице.

Када је рат завршен, млади тадашње државе, право са фронта, кренули су на радилишта на којима су обнављали и градили капиталне објекте. Све док су трајале омладинске радне акције, заједно са својим вршњацима, припадници наше војске су учествовали и давали одлучујући радни допринос путем омладинских радних акција и њихове укупне друштвене мисије. О томе сведочи безброј архивских докумената, филмова и других записа, као и низ научно-стручних радова и монографских публикација.

У периоду од 1946. до 1951. године, с ратног фронта прешло се на нови, радни фронт који је подразумевао убрзане обнове ратом уништене земље од стране фашиста. Требало је обновити порушене и изградити нове градове и села, мостове, пруге, путеве, фабрике, инфраструктурне и комуналне објекте, хидроцентрале. Полетна омладина похрлила је на омладинске радне акције схватајући их наставком борбе коју су њихови другови водили против фашиста и својим личним доприносом обнови земље. То је било време највећих савезних радних акција које су биле од општег државног и друштвеног интереса и имале круцијални значај за опстанак и развој тадашње државе.

Прва већа омладинска радна акција била је 1946. изградња пруге Брчко-Бановићи у дужини од 90 километара. То је био само почетак изградње великог броја пруга од стране домаћих и иностраних бригада: Шамац-Сарајево (1947);

⁶ Више о омладинским радним акцијама у току народноослободилачког рата: Слободан Ристановић, *То су наших руку дела, Херојска и славна епонеја омладинских радних акција 1941-1990*, Одбор ветерана-градитеља Београда, Удружење учесника омладинских радних акција и волонтера Србије, STUDIO PILASTRO, Београд, 2014, стр. 5-108.

Никшић-Титоград (1947); Кучево-Бродице (1948); Панчевачка пруга (1948); Шабац-Зворник (1949); Бања Лука-Добој (1951).

Године 1948. започете су две највеће омладинске радне акције: изградња Новог Београда (прва фаза 1948-1950) и аутопута „Братство-јединство“. Стотине хиљада људи је учествовало у овима акцијама, а убрзо се кренуло са градњом Павиљона на Тошином бунару, затим Палате Председништва Владе (данас палата „Србија“), хотела „Југославија“, Студентског града, Шумарског факултета (данас болница на Бежанијског коси). У истом периоду изграђен је хотел Метропол, Економски и Ветеринарски факултет, Стадион ЈНА, Дом синдиката, Филмски град на Кошутњаку, више стамбених насеља, као и један број значајних фабрика (Лола Рибар, Магнохром, Крушик, Рашка), као и железаре у Зеници и Никшићу. Омладина тог времена градила је хидроцентрале: Јабланица (1947-1954), Зворник (1948-1953), Власина (1948-1952), Маврово (1948-1952), Винодол (1951-1955).

Након овог најпродуктивнијег периода наступа период локалних радних акција од 1952. до 1957. године. Према неким подацима било је око 20 000 локалних радилишта са више од 1 100 000 акцијаша.⁷ Ове акције су се организовале на нивоу општине, града, региона, и углавном су се односиле на путеве, школе, домове културе, уређење приобаља и др.

Од 1958. до 1964. године долази до оживљавање великих радних акција, и то након позива Јосипа Броза Тита на Шестом конгресу Народне омладине Југославије 27. јануара 1958. године да се настави са изградњом аутопута.

Сходно томе, настављају се радови на деоници аутопута Загреб-Љубљана, али и других важних и магистралних путева. Обимни посао изградње аутопута „Братство-јединство“ је завршен 1963. године, уз учешће преко 250 000 акцијаша, а Љубљана је повезана са Ђевђелијом. Током 1964. године ради се на изградњи Јадранске магистрале.

У овом периоду на уређењу Аде Циганлије радило је 120 омладинских радних бригада. Ово је време подизања насипа на Сави ради заштите Загреба од поплава. Када је 1963. године Скопље уништено у земљотресу, акцијаша су учествовали у рашчишћавању рушевина и пружању помоћи становништву.

У периоду од 1965. до 1967. године, поново долази време великог броја малих, односно локалних акција. Оне су, иако „мале“, одржавале акцијашки дух и доприносиле својој локалној заједници. Углавном су се односиле на изградњу објеката за развој неког града или краја.

Од 1968. године долази до реафирмације добровољног омладинског рада. Организују се велике радне акције попут изградње пруге Београд-Бар, а почиње и друга фаза изградње Новог Београда (1968-1969). Покреће се акција на регулацији Мораве, а у Бања Луци се ради на отклањању последица од земљотреса. У

⁷ Слободан Ристановић, нав. дело, стр. 1128.

том периоду егзистира још неколико већих радних акција, попут ОРА „Ниш 1970-1978“ (регулисање реке Нишаве, реконструкција улица и булевара, уређење спомен-паркова, уређење водоводне, канализационе и електричне инфраструктуре, спортско-рекреативног центра, локалних путева), ОРА „Козара“, ОРА „Шабац“, ОРА „Сутјеска“, ОРА „Ђердап“ итд. Овај период је познат и по горанским омладинским радним акцијама у оквиру којих је пошумљено десетине хиљада хектара голети.

Иако је евидентно да развојем механизације која је преузимала кључне радове, улога акцијаша у изградњи временом бива све мања, инсистирало се на организовању омладинских радних акција због њихове улоге у изградњи заједништва, другарства, братства и јединства. Како се на радним акцијама пажња поклањала и идејно-политичким активностима, оне су биле својеврсне школе морала, патриотизма, солидарности, оданости и служења отаџбини. Поред тога, на радним акцијама су се стицала знања и вештине из различитих области и усавршавала занимања, учило се о етици, толеранцији, новом начину размишљања, подстицала мотивација, стицале радне навике и др. Велика пажња се посвећивала спортским и културним активностима. Акцијаша су могли похађати и конкретне курсеве (возачки, дактилографски, фотографски, козметички, електроварилачки и многе друге) ради стицања различитих заната и занимања.

Традиција омладинских радних акција је постојала до 1990. године. Иако њихово евентуално помињање у последњој деценији двадесетог века често изазива подсмех и чуђење зашто неко уопште покреће причу о нечему што је, чини се, заувек отишло у историју, у скорије време чине се покушаји њиховог оживљавања. О томе су најгласније проговорили некадашњи учесници омладинских радних акција.⁸

Већ десетак година, учесници омладинских радних акција, окупљени у преко 30 удружења грађана и недавно основан Савез удружења учесника омладинских радних акција Србије⁹, као кровни и национални савез за Републику Србију, сматрају да њихов циљ, осим чувања традиције омладинских радних акција и неговања сећања на време изузетног испољавања друштвеног активизма младих, мора приоритетно бити тежња да своје искуство у спреси са младим наративима и њиховим знањем и енергијом преточе у нове, конкретне радне акције.

Удружења акцијаша последњих година настоје да јавним деловањем код младих генерација развијају осећај и потребу за добровољним радом, уз истовремено спровођење активности на оживљавању радних акција, које се групишу у

⁸ О могућностима поновног организовања радних акција у: Горан Николић, „Радне акције у социјалистичкој Југославији и могућност њиховог поновног организовања“, *Пиротски зборник*, бр. 41, стр. 161-210.

⁹ Основан 17/06/2017, регистрован 02/08/2017, а стекао статус организације за младе 17/01/2018.

две целине: 1. добровољне омладинске радне акције у локалној заједници (нпр. „мала акција“ у Крагујевцу у којој је очишћено преко 10 хектара земљишта и прикупљено више тона смећа), и 2. припреме за поновно организовање тзв. „великих“ ОРА, које су усмерене на: а) изналагање објеката (радилишта) за извођење радова и објеката за организацију смештаја, исхране и друштвеног живота учесника ОРА; б) дијагностицирање у којој мери су млади вољни и спремни да учествују на ОРА, и в) организовање и евалуација вишедневних малих ОРА (тако, нпр. реализоване су ОРА „Царичин град“ – Лебане и ЕКО ОРА на Копаонику, на којима су осим конкретних радних активности и задужења на чишћењу и пошумљавању, учесници имали и радионице у којима су стицали или обнављали знања и вештине из екологије, комуникације, јавног заступања еколошких интереса у локалној заједници, зелене економије и др). У плану је и акција која би обухватила младе из земаља Западног Балкана под мотом „радимо, дружимо се, миримо се“, која треба да омогући упознавање и размену идеја, повећање мобилности младих, те њихову одговорност према друштву.

Да постоје млади људи који хоће да учествују на радним акцијама, сведочи њихово недавно масовно учешће и изузетан ентузијазам на пресецању и санирању последица елементарних несрећа које су задесиле Србију, затим омладинске радне акције које су у новије време спорадично организоване у већини регионалних подручја Републике Србије (Крагујевац, Краљево, Пирот, Пожаревац, Нови Сад, Ваљево...), као и спроведени еколошки пројекти у Београду, и већ неколико година организовани волонтерски кампови младих истраживача у Републици Србији.

Све ово нам казује да надлежни органи Републике Србије треба убрзано и осмишљено да приступе стварању и унапређењу политичког и правног оквира којима се обликује политичка воља и системски уређује и подстиче учешће младих на радним акцијама.

2. ТЕОРИЈСКИ КОНЦЕПТ ИСТРАЖИВАЊА

Теоријски основ истраживања представља концепт који у социјалној психологији постоји за феномен ставова. Упркос многобројним дефиницијама тог феномена, у науци су најприхваћеније две које су издржале сва могућа искушења, иако су присутне, бар једна од њих, скоро читав један век. Прва од њих је дефиниција Олпорта (Allport)¹⁰ према којој је став неуролошка ментална спремност, настала на основу искуства, која на директан и динамички начин утиче на појединца да реагује на објекте или ситуације с којима се среће. У основи ставова је, према схватању Олпорта, нека врста предиспозиције створене искуством да се

¹⁰ Према: Никола Рот, *Основи социјалне психологије*, Завод за уџбенике, Београд, 2010.

на одређени начин реагује у некој ситуацији. То практично значи да се ставови не манифестују увек и сами по себи, него да постоје као спремност на одређену врсту реаговања. Да ли ће до тог реаговања доћи зависи од стимулуса из спољне ситуације или неке унутрашње потребе да се став испољи. Врло важан конститутивни део те дефиниције је да ставови детерминишу одређена понашања. Наглашавање директивног дејства става значи да ће се зависно од њих нека идеја, појава, особа, оценити позитивно или негативно, прихватити или одбацити и слично. Динамичношћу става наглашава се да ће став утицати не само на мишљење, него и на понашање или читав систем понашања.

Друга широко прихваћена дефиниција става је она коју су дали Креч, Крачфилд и Балажи¹¹. По тој дефиницији, ставови су релативни трајни систем очекивања, осећања и тенденције да се појединац понаша за или против различитих појава, објеката или ситуација. Прихватљивост концепта ставова ових аутора пре свега је зато што наглашава сложену унутрашњу структуру ставова, њихов диспозициони карактер и њихову трајност. Од та три својства ставова зависи понашање појединца. Иако су ставови мање стабилни и трајни у односу на базичне мотиве, они су „снажни покретачи људског понашања, чак и онда када се заснивају на непровереним тврдњама и нерационалним веровањима“¹². Зато су, уосталом, ставови и предмет интересовања у овом раду.

Нажалост, ставове није ни мало лако истраживати, било која популација да је у питању. Прво због тога што су они сложене унутрашње структуре и што изостављање из предмета истраживања било које компоненте те структуре знатно смањује поузданост добијених резултата. Истраживања у социјалној психологији су утврдила да у унутрашњој структури ставова увек егзистирају три компоненте. Прва је когнитивне природе, или когнитивна компонента. Њу чине схватања и знање о објектима или појавама према којима постоји став. То може бити врло уско знање о предмету става, али може бити и систем знања. Суштина те компоненте је да она доприноси томе да људи разликују једну појаву од других. Ова компонента, поред знања укључује и вредносне судове, јер омогућује и оцену вредности нечега према чему постоји став. Та одлука се по правилу манифестује у схватању да је нешто добро, корисно, штетно, вредно, лоше и слично.

Друга компонента ставова је емоционална, односно постојање позитивних или негативних осећања према објектима или појави о којој имамо став. Осим позитивних - негативних осећања, та компонента укључује и мање интензивне емоције, као што су пријатност - непријатност, свиђање - несвиђање и друге. Ова

11 David Krech, Richard S. Crutchfield, Egerton L. Ballachey, *Pojedinac u društvu*, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva Srbije, Beograd, 1972.

12 Бора Кузмановић „Поговор“, у: Никола Рот, *Основи социјалне психологије*, Завод за удбенике, Београд, 2010.

компонента је такође увек обавезан аспект става. Штавише, изванредан број аутора је сматра толико важном да испитивање ставова заснива само на њој. Иако се то често ради, у принципу тај поступак је погрешан, јер знатно умањује поузданост крајњих резултата. Ради се заправо о томе да је испитивање ставова само посредством емоционалне компоненте знатно лакши поступак, па отуда и тврдње како је то довољно валидан начин испитивања ставова.

Мотивациона компонента, или како је многи зову „конативна компонента“¹³, манифестује се као тенденција да се покрене или предузме акција према објекту или појави према којој постоји став. Израз „покрене акција“ подразумева да се нешто према чему постоји позитиван став помогне, а нешто према чему постоји негативан став сузбије. Но, тенденција ка акцији може да се манифестује само у приближавању, прихватању онога према чему постоји позитиван став, да се удаљи ако је став негативан, или да се манифестује у читавом низу активности.

Све три компоненте става су у међусобној повезаности у смислу да ако је једна позитивна, и друге ће бити, и обрнуто. Та повезаност, како тврде неки истраживачи, може достићи ниво корелација реда величине 0,740 до 0,840. Те висине повезаности компоненти ставова ипак су резервисане за истраживања идеолошких оријентација. У другим областима оне су знатно ниже, али стоји чињеница да између степена развијености појединих компоненти постоји повезаност. Зато се, уосталом, приликом истраживања ставова према неком одређеном проблему или појави, по правилу и испитују све три компоненте, а не само емоционала (прихваћеност - неприхваћеност), или само мотивациона.

3. ПРЕДМЕТ, ЦИЉ И ЗАДАЦИ ИСТРАЖИВАЊА

Предмет истраживања може се дефинисати као сагледавање или утврђивање спремности младих у Србији данас да учествују у добровољним акцијама, било да су оне организоване на републичком нивоу или нивоу локалне заједнице. Ова спремност операционализована је као мотивациона компонента става о радним акцијама, а мерена скалом која је посебно конструисана за сврхе овог истраживања. То практично значи да је предмет истраживања заправо став младих према радним акцијама уопште, будући да је мотивациону компоненту тешко замислимо испитати без остале две, когнитивне и емоционалне, које заједно чине психолошку структуру ставова.

Циљ истраживања је утврђивање степена спремности младих да се ангажују у радним акцијама, односно да се утврди у којој мери су упознати са радним акцијама организованим у прошлости и какав је њихов емоционални и мотива-

¹³ Никола Рот, *Основи социјалне психологије*, нав. дело.

циони однос према њима. Поред тога, практични циљ је и конструкција валидног и поузданог инструмента којим би се та спремност могла испитивати у сваком наредном случају.

На основу циља дефинисани су задаци истраживања:

1. Утврдити ниво информисаности младих о радним акцијама организованим у прошлости;
2. Утврдити емоционални однос (позитиван / негативан) младих према радним акцијама;
3. Утврдити спремност (мотивисаност) младих да учествују у омладинским радним акцијама;
4. Утврдити постоје ли статистички значајне разлике у ставу ученика и студената према омладинским радним акцијама;
5. Утврдити метријске карактеристике скала (структуру, валидност, поузданост, дискриминативност) - емоционалне и мотивационе компоненте става младих према радним акцијама.

4. МЕТОД ИСТРАЖИВАЊА

а) Узорак и карактеристике узорка

Узорак истраживања чини 730 испитаника, студената и ученика средњих школа из Београда, Лесковца, Пирота, Новог Сада, Зрењанина и Ниша. Студенти су испитивани на Правном, Факултету политичких наука, Медицинском факултету Универзитета у Београду, Факултету за правне и пословне студије у Новом Саду и Нишу, Високој пословној школи струковних студија у Лесковцу и Високој школи модерног бизниса у Београду. Ученици су испитивани у две гимназије у Београду, Трећој и Деветој, свим средњим школама у Зрењанину и Средњој млекарској школи у Пироту. У средњим школама испитивање су извршили педагози или наставници школе, а на факултетима активисти студентских парламената.

По врсти узорка ради се о класичном пригодном узорку, па се резултати истраживања и правилности које су добијене не могу генерализовати на све младе људе тог узраста.

Карактеристике узорка ученике и студенте дате су Табели 1.

Табела 1. Узраст испитаника

	Године живота													Укупно	
	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	N	%
Ученици	13	40	132	135	4	1	-	-	-	-	-	-	-	325	44,8
Студенти	-	-	-	-	53	122	98	55	26	15	9	7	16	401	55,2
Укупно	13	40	132	135	57	123	98	55	26	15	9	7	16	726	100,0

Постоји јасна разлика у узрасту ученика и студената, што је нормално и природно. Средња вредност узраста код ученика је 17,24, а код студената 21,23. У овом узорку је иначе 325, или 44,8% ученика и 401, или 55,2% студената. Узраст испитаника у целом узорку, не гледајући по стратуму ученик-студент, је чини се баш онакав какав је био најмасовније заступљен у радним акцијама: од 17 и 18 ђачких година, и 21 и 22 године студентског дела акцијаша. Табела 2. приказује структуру узорка по полу.

Табела 2. Структура узорка по полу

	Пол				Укупно	
	Младићи		Девојке			
	N	%	N	%	N	%
Ученици	162	50,5	159	49,5	321	100,0
Студенти	174	44,3	219	55,7	393	100,0
Укупно	336	47,0	378	53,0	714	100,0

Треба напоменути и то да 64% испитаника живи у граду, 13,6% у приградском насељу и 20,4% на селу. Петнаест испитаника или 2,1% није се изјаснило где живи.

б) Инструмент и варијабле

За потребе овог истраживања конструисан је упитник састављен од четири дела: у првом су питања о социјалним и демографским обележјима испитаника у узорку (од узраста до образовања родитеља), у другом 39 питања о информисаности и знању младих о омладинским радним акцијама, у трећем је 23 ајтема којима се испитује емоционални однос младих према евентуалним будућим радним акцијама, а у четвртном 30 ајтема који чине полазни узорак ајтема за мерење мотивисаности и спремности младих за учешће у тим акцијама.

Први део варијабли односи се на социодемографске карактеристике испитаника. У том сету варијабли су: узраст, пол, успех у школи или на студијама, ка-

рактеристике места живљења, опажање економског положаја породице, ниво образовања оца, ниво образовања мајке.

Други део варијабли односи се на когнитивну компоненту става. Тим варијаблама испитивана је информисаност о радним акцијама, извори информисаности и знање о разним аспектима радних акција младих. Укупно је у овом делу коришћено 39 варијабли. Информисаност и извори информисаности представљени су са 7 варијабли. Знање о садржају и предмету рада омладинских радних акција испитивано је са 20 варијабли, однос младих према радним акцијама у то време, начин организације и знање о дневним акцијама бригадира са 12 варијабли. Треба напоменути да је код номиналних варијабли сваки модалитет одговора бинарно кодиран, па су тако и те варијабле биле доступне за примену мултиваријатних метода анализе¹⁴.

Трећа група варијабли су тврдње, ставке или ајтеми у скали која је намењена мерењу компоненте става, односно емоционалног односа младих из узорка према радним акцијама. У полазу та скала имала је 23 ајтема. Сваки ајтем је интервална варијабла скалирана Ликертовим поступком од 1 до 5.

Четврта група варијабли су ајтеми у скали намењеној за мерење мотивационе компоненте става, односно спремности младих да учествују у будућим радним акцијама. Скала у полазу има 30 ајтема и сви су по карактеру интервалне варијабле скалиране већ по поменутом моделу од 1 до 5. Природа ајтема видљива је у одељку о конструкцији те скале.

в) Прикупљање, статистичка обрада и анализа података

Подаци су прикупљени анкетним поступком, односно самоисказима испитаника датим на питања у описаном упитнику. Важно је нагласити да су ти самоискази дати у анонимној ситуацији и након што је испитаницима предочено да је учешће у анкетирању добровољно. Анкетирање је у средњим школама обављено у групама величине ученичког одељења, а код студената у групама не већим од 20 испитаника.

Анализа података урађена је класичним методама дескриптивне статистике (анализа дистрибуција, релативни односи, средње вредности и сл), методама непараметријске статистике (хи-квадрат тестом за испитивање разлика и односа у категоријалним варијаблама, С коефицијентима корелације), методама класичне корелационе анализе (линеарни коефицијенти корелација) и методама мултиваријатне анализе (факторска анализа и каноничка дискриминативна анализа).

¹⁴ Stanislav Fajgelj, *Psihometrija, metod i teorija psihološkog merenja*, Centar za primenjenu psihologiju, Beograd, 2009. Konstantin Momirović i Stanislav Fajgelj, „Faktorska analiza nominalnih varijabli”, *Sociološki pregled*, Vol 27, Broj 3, 1994, стр. 369-384.

5. РЕЗУЛТАТИ

Опис и анализа појединих компоненти ставова води ка одговору на најважнији проблем дефинисан циљем истраживања: колика је и каква спремност младих данас да учествују у новоорганизованим омладинским радним акцијама. Овакав приступ подразумева анализу информисаности и знања ученика и студената о радним акцијама организованим у прошлости, као и њихов емоционални однос и спремност да се укључе у акције које би се организовале у данашње време.

а) Когнитивна компонента става о радним акцијама

Знања су важна зато што она доприносе да човек разликује једну појаву од друге. Имају више аспеката, али неспорно садрже: а) информисаност о појави према којој постоји став и б) знање о појединим аспектима или деловима те појаве. Та два елемента чине јединствену структуру когнитивне компоненте и увек се морају паралелно утврђивати. У овом истраживању когнитивна компонента испитивана је: 1) информисаношћу о радним акцијама и изворима те информисаности, 2) знањем о садржају рада на акцијама и начину како су те акције организоване и 3) знањем о односу младих према њима.

Покушај да се на основу питања у овом упитнику конструише скала којом би когнитивна компонента била поуздано испитана није успео, из простог разлога што се 41 питање употребљено за процену когнитивних елемената става односило на врло разнородне садржаје, тако да прва главна компонента која се по правилу користи као димензија која „узима“ сву најбољу варијансу укупног узорка ајтема, није била одговарајућа мера когнитивне слике става. Другим речима, била је засићена релативно малим бројем ајтема, испитивала је прилично низак постотак њихове заједничке варијансе (29,03%). Осим тога, била је врло тешко и проблематично интерпретабилна. Ротација компонената у облимин позицију није дала ништа боље резултате. Зато су категорије информисаности (лоша, средња и добра) добијене сабирањем скорова на питањима ове компоненте и уз коришћење аритметичке средине и стандардног одступања формиране три категорије: испод једне девијације од аритметичке средине, изнад једне девијације од аритметичке средине и средња категорија аритметичка средина плус/минус једна стандардна девијација. То је класичан поступак поделе резултата у категорије, али који има доста недостатака. Зато је при интерпретацији ових резултата потребна знатна обазривост и резервисаност у закључивању.

Табела 3. Информисаност (знања) о радним акцијама

Информисаност (знање)		
	N	%
Лоша	118	21,6
Средња	332	60,8
Добра	96	17,6
Укупно	546	100,0

б) Емоционална компонента става о радним акцијама

Скала емоционалне компоненте има 23 тврдње, скалиране Ликертовим поступком на пет могућих одговора. Начин скалирања сваког питања обезбеђује интервални карактер сваке тврдње што омогућава примену различитих модела анализе података, па и факторску анализу. Метода главних компоненти је показала да у простору ове 23 тврдње постоје три компоненте чији су карактеристични коренови већи од 1 и које заједно исцрпљују 63% њихове варијансе. То је врло добар резултат, поготову ако се има у виду да Прва главна компонента исцрпљује чак 43% те варијансе. Подаци су дати у Табели 4.

Табела 4. Број значајних компоненти и проценат варијансе који те компоненте исцрпљују

Број знач. компоненти	Каракт. корен	Процент варијансе	Кумулативн проценат варијансе
1	9,920	43,131	43,131
2	3,179	13,823	56,954
3	1,402	6,097	63,051

Тврдње имају субстанцијалне или високе корелације са првом главном компонентом (0,47–0,78) која се очигледно може интерпретирати као емоционални став према омладинским радним акцијама. Из тога следи закључак да је скала валидна и да се може користити за мерење тог емоционалног односа према радним акцијама и у истраживачке сврхе и у непосредној пракси. Коефицијенти дискриминативности тврдњи показују њихову способност да диференцирају испитанике са позитивним и негативним емоционалним односом према радним акцијама, и крећу се од 0,45 до 0,74. Поузданост мерења емоционалне компоненте на основу скорова на скали је врло висока и износи 0,953 (Guttman, Lambda 6) под класичним

сумационим моделом¹⁵, а поузданост прве главне компоненте 0,960.¹⁶

За израчунавање положаја сваког испитаника на скали коришћени су скорови на тврдњама које дефинишу прву главну компоненту. Укупан скор на првој главној компоненти представљао је нумерички израз емоционалног односа испитаника према радним акцијама. На основу тих скорова израчунате су аритметичке средине и стандардна одступања за цео узорак, што је искоришћено да се формирају три категорије резултата: Прва, која има скорове испод аритметичке средине минус једна стандардна девијација. Та категорија изражава „негативан емоционалан однос“ према радним акцијама, с обзиром на то да ниски скорови на тврдњама описују ту врсту односа. Друга, која има скорове између аритметичке средине минус једна стандардна девијација и аритметичке средине плус једна стандардна девијација. Она изражава „неутралан емоционални однос“. Трећа, која има скорове изнад аритметичке средине плус једна стандардна девијација. Ова категорија описује „позитиван емоционални однос“ према радним акцијама, јер су тврдње нумерисане у том смеру да високи скорови значе позитиван однос. Резултати сврставања и испитивања емоционалног односа испитаника према радним акцијама дати су у Табели 5.

Табела 5. Резултати испитивања емоционалног односа према радним акцијама

Емоционални однос		
	N	%
Негативан	95	13,3
Неутралан	487	68,2
Позитиван	132	18,5
Укупно	714	100,0

в) Мотивациона компонента става о радним акцијама

Скала којом је мерена мотивациона компонента става или, другим речима, спремност младих да се укључе у радне акције, имала је у почетку 30 тврдњи, односно ставки. Методом главних компоненти добијене су три значајне латентне димензије, које покривају изванредних 2/3 или тачније 66,74% онога што је

¹⁵ Goran Knežević i Konstantin Momirović, “Algoritam i program (QCCR) za analizu relacija kanoničke korelacione analize i kanoničke analize koverijansi”, U: Petar Kostić, *Problemi merenja u psihologiji*, 2, Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, Beograd, 1996, str. 57-74.

Stanislav Fajgelj, *Psihometrija, metod i teorija psihološkog merenja*, Centar za primenjenu psihologiju, Beograd, 2009.

¹⁶ Konstantin Momirović i Boris Wolf, *Uvod u teoriju merenja – metrijske karakteristike kompozitnih mernih instrumenata*, Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, Beograd, elektronsko izdanje, 1997.

заједничко у овим тврдњама. По природи методе прва главна компонента садржи највише онога што је заједничко свим тврдњама (заједничке варијансе), а у конкретном случају чак 50,22%.

Табела 6. Број значајних компоненти мотивационе компоненте и проценат варијансе који покривају

Број знач. компоненти	Каракт. корен	Процент варијансе	Кумулативни проценат варијансе
1	15,00	50,22	50,22
2	3,73	12,44	62,66
3	1,22	4,08	66,74

Високе корелације тврдњи са првом главном компонентом (од 0,44 до 0,88) показују да је скала валидна и да се може користити за мерење мотивационог односа према радним акцијама. Тврдње показују и способност да диференцирају испитанике са позитивном и негативном мотивацијом за учешће у акцијама (коэффициенти се крећу од 0,42 до 0,79). Поузданост мерења мотивационе компоненте става овом скалом је врло висока и износи 0,977 (Guttman, Lambda 6) под класичним сумационим моделом, а поузданост прве главне компонент је 0,980.¹⁷

Као и код емоционалне компоненте, израчунат је положај сваког појединца на скали мотивације за учешће на радним акцијама. Као мера тог положаја употребљен је скор на тврдњама које дефинишу прву главну компоненту. Тај скор је заправо нумерички израз мотивационог односа према радним акцијама. На основу ових скорова израчуната је аритметичка средина и стандардна девијација целог узорка испитаника. Ови параметри (и појединачни скорови) искоришћени су да се формирају 3 категорије мотивационог односа: Прва, коју чине резултати испод аритметичке средине узорка минус једна стандардна девијација. Та категорија описује „негативан мотивациони однос“ према учешћу на радним акцијама, јер су појединачне тврдње скалиране тако да ниски скорови описују негативан мотивациони однос. Друга, коју чине скорови између аритметичке средине узорка минус једна стандардна девијација и аритметичке средине плус једна стандардна девијација. Та категорија значи „неутралан мотивациони однос“ према учешћу на радним акцијама. Трећа категорија има скорове изнад аритметичке средине плус једна стандардна девијација и описује „позитиван мотивациони однос“ према радним акцијама и учешћу на њима. Резултати сврставања испитаника у те категорије дати су у Табели 7.

¹⁷ Konstantin Momirović i Boris Wolf, *Uvod u teoriju merenja – metrijske karakteristike kompozitnih mernih instrumenata*, нав. дело.

Табела 7. Резултати испитивања мотивационог односа према радним акцијама¹⁸

	Мотивациони однос	
	N	%
Негативан	109	15,4
Неутралан	453	64,1
Позитиван	145	20,5
Укупно	707	100,0

Дистрибуција резултата мотивационе компоненте, односно спремности за учешће у новим радним акцијама има скоро идеалан облик нормалне дистрибуције. Са истраживачког становишта то је јако добро, иако је са практичног становишта гледано далеко боље било да их је у категорији „позитиван мотивациони однос“ знатно више од једне петине (20,5%). Међутим, и овим се бројем мора бити задовољно, с обзиром да су акције младих давно престале да постоје и да се о њима ретко говори у јавности. Позитивност овог резултата ипак није само проценат оних који имају мотивацију за учешће на радним акцијама, него и чињеница да у категорији „неутралан мотивациони однос“ има 2/3 испитаника. Пажљивом манипулацијом информацијама и маркетиншким порукама тај однос се лако може превести у позитиван. За практично деловање је, међутим, категорија „негативан мотивациони однос“ потпуно изгубљена, јер она вероватно почива на негативним емоцијама које су тешко подложне променама.

5.1. ЗАВРШНА РАЗМАТРАЊА РЕЗУЛТАТА

У овом делу рада, пошло се од идеје да се у најкраћем могућем облику презентују резултати истраживања три компоненте става према радним акцијама, посебно за ученике, студенте и за узорак у целини. Резултати су дати у облику фреквенција и постотака, али не на основу појединачних питања, него на основу факторске анализе и првих главних компонената за емоционалну и мотивациону структуру става и на основу категорија информисаности за когнитивну компоненту добијених на раније описан начин. Други вид резултата презентованих у

¹⁸ Називи у табели су технички изрази коришћени због начина на који су ове групе добијене. У стварности ради се о испитаницима који одбијају учешће у радним акцијама (негативно мотивисани), који су неодлучни (неутрална мотивисаност) и који прихватају да учествују у радним акцијама (позитиван мотивациони однос). У том смислу ће и бити интерпретирани резултати. Ова напомена је потребна да не би било неспоразума између назива категорије и интерпретације.

овом поглављу су односи између когнитивне, емоционалне и мотивационе компоненте.¹⁹

а) Ставови ученика/студената о радним акцијама

Резултати о информисаности, односно знању студената и ученика о радним акцијама организованим у прошлости, приказани су у Табели 8.

Табела 8. Когнитивна компонента става о радним акцијама код студената/ученика

Занимање	Информисаност (знање)							
	Врло лоша		Средњи ниво		Добра		Укупно	
	N	%	N	%	N	%	N	%
Ученици	103	36,4	170	60,1	10	3,5	283	100
Студенти	15	5,7	162	61,6	86	32,7	263	100
Укупно	118	21,6	332	60,8	96	17,6	546	100
Статистички параметри: $\chi^2=125,422$; $df=2$; $C=0,432$; $p<0,001$								

Према добијеним резултатима, нема много смисла ослањати се на резултате анализе информисаности узорка у целини, тј. кад су они обједињени за ученике и студенте. Ако се то ради, добија се прилично искривљена слика, јер је постотак оних који су врло лоше информисани (21,6) приближно једнак постотку добро информисаних (17,6). Слика је, међутим, драстично другачија када се та информисаност прикаже посебно за ученике, а посебно за студенте. У узорку ученика ситуација о информисаности је катастрофално лоша, јер су свега 3,5% њих добро информисани, а чак 36,4% врло лоше. Потпуно је супротна слика код студената: близу трећине њих је добро информисано, а свега 5,7% врло лоше. Тај однос јасно говори према којој категорији младих треба концентрисати напоре и поступке за подизање знања о радним акцијама и јасно упозорава да чињенице које се саопштавају младима, начин на који се то ради, особе које то раде и много тога другог мора да буде зависно од статуса, па и узраста оних којима се обраћају.

У Табели 9. су приказани резултати *емоционалног односа* студената/ученика према радним акцијама.

¹⁹ Ти односи три компоненте, или тачније утицај когнитивне и емотивне на мотивацију за учешће на радним акцијама младих испитиване су, осим изложеном методом χ^2 квадрат теста, још и мултиплом регресионом анализом и анализом коваријанси (или тзв. квази каноничком анализом). Нису добијени ништа бољи резултати од ових који се излажу због распада когнитивне компоненте на већи број неинтерпретабилних фактора. Разлог том распаду је вероватно погрешна намера аутора у пројектовању истраживања и намера да испита информисаност или знање испитаника о врло различитим аспектима радних акција.

Табела 9. Емоционална компонента става о радним акцијама код студената/ученика

Занимање	Емоционални однос							
	Негативан		Неутралан		Позитиван		Укупно	
	N	%	N	%	N	%	N	%
Ученици	44	13,8	230	72,4	44	13,8	318	100
Студенти	51	12,9	257	64,9	88	22,2	396	100
Укупно	95	13,3	487	68,2	132	18,5	714	100
Статистички параметри: $\chi^2=8,257$; $df=2$; $C=0,107$; $p<0,001$								

Прво што се запажа у овим резултатима о емоционалном односу младих према радним акцијама јесте врло низак и скоро подједнак проценат и ученика (13,8) и студената (12,9) који имају негативан однос према радним акцијама. Наравно, негативан однос се запажа и код узорка у целини, јер је он „производ“ претходна два и зато и не привлачи нарочиту пажњу. Гледајући само тај резултат код једних и других, може се рећи да је ситуација повољна и да тако ниска одбијајућа осећања младих представљају врло добар основ за организацију будућих радних акција. Тај закључак оснажују и високи проценти неутралног емоционалног односа и код једних и код других (72,4 код ученика и 64,9 код студената), јер се из неутралног односа релативно успешно може прећи у позитиван. Будући да 13,8% ученика и 22,2% студената већ има позитиван однос, очигледно је да тај позитиван однос заједно са категоријом оних који имају неутралан треба да представља популацију младих на коју се може рачунати да ће учествовати на радним акцијама. Конкретно, то је популација од 2/3 до 70% младих, јер се сви из неутралног односа ипак не могу без остатка превести у категорију позитивног односа. Ако сме тако да се каже, део младих који има негативан однос према радним акцијама не треба ни покушавати превести у присталице радних акција, јер је вероватноћа промене тог емоционалног односа релативно ниска.

Резултати испитивања мотивационог односа студената/ученика према радним акцијама, мотивисаности или спремности за учешће у радним акцијама дати су у Табели 10.

Табела 10. Мотивациона компонента става о радним акцијама код студената/ученика

Занимање	Мотивациони однос							
	Негативан		Неутралан		Позитиван		Укупно	
	N	%	N	%	N	%	N	%
Ученици	52	16,5	209	66,3	54	17,2	315	100
Студенти	57	14,5	244	62,2	91	23,3	392	100
Укупно	109	15,4	453	64,1	145	20,5	707	100
Статистички параметри: $\chi^2=4,037$; $df=2$; $C=0,075$; $p<0,133$								

Подаци у наведеној табели показују да нема статистички значајне разлике у мотивисаности за радне акције између ученика и студената. Ситуација са мотивисаношћу је умногоме слична оној код емоционалне компоненте. То је и разумљиво, јер емоционални однос је извор мотивисаности када су ставови у питању. Сличност са претходним резултатима је: а) у приближном и релативно малом проценту ученика и студената који имају негативну мотивацију и б) високом и скоро идентичном постотку оних који су неутрално мотивисани. Према томе, популација из које се могу регрутовати будући учесници радних акција је прилично велика и сличног обима као код емоционалне компоненте. Једино што овде треба посебно истаћи је да је превођење из категорије неутралног степена мотивисаности у позитивну мотивисаност знатно олакшано уколико је то на успешан начин учињено са емоционалном компонентом. Треба само имати у виду да су методи и технике превођења код мотивисаности помало различити у односу на оне код емоционалности.

б) Међусобни однос компонената става о радним акцијама

Значајан део овог истраживања чини настојање да се на поуздан и валидан начин испитају три компоненте става према радним акцијама које чине његову суштину. Однос између њих је важан и треба га пажљиво сагледати. Ваља најпре пажљиво погледати однос информисаности (когнитивне компоненте) са емоционалним и мотивационим односом према радним акцијама. Тај однос дат је у наредне две табеле.

Табела 11. Однос когнитивне и емоционалне компоненте става о радним акцијама

Информисаност (знање)	Емоционални однос							
	Негативан		Неутралан		Позитиван		Укупно	
	N	%	N	%	N	%	N	%
Лоша	22	20,0	71	64,5	17	15,5	110	100
Средња	49	14,9	214	65,3	65	19,8	328	100
Добра	11	11,4	51	53,1	34	35,5	96	100
Укупно	82	15,3	336	62,9	116	21,8	534	100
Статистички параметри: $\chi^2=15,148$; $df=4$; $C=0,166$; $p<0,004$								

Иако C коефицијент корелације показује да повезаност између когнитивне и емоционалне компоненте става о радним акцијама није велика (C коефицијенти су и иначе по правилу ниски), она неспорно постоји и статистички је значајна ($p<0,004$). Јасно се уочава правилност да позитиван емоционални однос расте паралелно са побољшањем информисаности и знања о радним акцијама, од 15,5% преко 19,5% до 35,5%. И даље, да се негативан емоционални однос процентуално

смањује од категорије лоша информисаност до категорије добра информисаност (почев од 20% до 11,4%). Осим тих правилности, треба приметити да је висок проценат испитаника који припадају средњим категоријама и информисаности и емоционалности, те да се програмираним радом из тих категорија мора обезбедити највећи проценат учесника радних акција. Уколико се то не учини, организовати радне акције кад су оне прихваћене само код 21% испитаника (то је проценат с позитивним емоционалним односом целог узорка) је могуће, али не траје дуго.

Иако у пракси често није тако, у теорији се односу између когнитивне компоненте става и спремности на акцију, односно мотивисаности за акцију, придаје доста пажње. Коначан израз испитивања тог односа у овом истраживању је дат у облику контингенционе табеле (Табела 12).

Табела 12. Однос когнитивне и мотивационе компоненте става о радним акцијама

Информисаност (знање)	Мотивациони однос							
	Негативан		Неутралан		Позитиван		Укупно	
	N	%	N	%	N	%	N	%
Лоша	22	19,6	76	67,9	14	17,5	112	100
Средња	57	17,5	185	56,5	85	26,0	327	100
Добра	10	10,5	58	61,0	27	28,5	95	100
Укупно	89	16,7	319	59,7	126	23,6	534	100
Статистички параметри: $\chi^2=12,248$; $df=4$; $C=0,150$; $p<0,001$								

Оно што у овом тренутку ваља посебно нагласити јесте ниска повезаност знања о радним акцијама и мотивације за учешће у њима. Та ниска повезаност знања и спремности на неко одређено понашање је иначе доста честа у свакодневном животу. Штавише, у неким областима, политици рецимо, спремност на акцију је у негативној корелацији са знањем, па су људи спремни да следе неке принципе или начине понашања иако о томе што следе ништа не знају. Довољно је да у смеру тога постоји јак емоционални однос, независно од тога да ли он има реалну подлогу или је вештачки створен пропагандом. У овом конкретном случају постоји та тенденција да боља информисаност изазива већу спремност учешћа у радним акцијама, те се лепо види да мотивисаност за то учешће расте паралелно с повећањем знања и информисаности о радним акцијама²⁰. Суштина онога што се жели рећи јесте да треба систематски радити на бољој информисаности о радним акцијама и повећању знања о њима, јер тада мотивисаност има посебан квалитет, будући да је подупрta знањем. У ситуацији која је поменута о позитивној

²⁰ Треба пажљиво погледати колону „позитивна мотивисаност“ и раст спремности за учешће паралелно са већим степеном информисаности.

мотивисаности и спремности за акцију, иако о том предмету акције не постоји знање, или што је чешће случај, постоји погрешна, диктирана информисаност, мотивисаност се заснива на негативним емоцијама, кратко траје и прелази у деструкцију. Зато треба савесно и интензивно радити на повећању знања о ономе што је предмет става.

Последњи проблем који треба размотрити у завршној анализи је однос мотивисаности за учешће у радним акцијама и емоционалног односа младих према тим акцијама. Резултати тог односа дати су у табели која следи.

Табела 13. Однос емоционалне и мотивационе компоненте става о радним акцијама

Емоционални однос	Мотивациони однос							
	Негативан		Неутралан		Позитиван		Укупно	
	N	%	N	%	N	%	N	%
Негативан	65	60,2	41	37,9	2	1,9	108	100
Неутралан	43	9,5	350	77,6	58	12,9	451	100
Позитиван	0	0	61	41,8	85	58,2	146	100
Укупно	108	15,3	452	64,1	145	20,6	705	100
Статистички параметри: $\chi^2=314,865$; $df=4$; $C=0,571$; $p<0,000$								

Резултати дати у претходној табели скоро на савршен начин описују улогу емоционалног односа према радним акцијама и мотивисаности за учешће у њима. Корелација реда 0,571, када се има у виду да је С коефицијент контингенције, јасно говори да та мотивисаност зависи од емоционалне компоненте. И то скоро само од ње и ничег другог, јер позитивни емотивни однос обезбеђује 41,8% неутралног нивоа мотивисаности за радну акцију и чак 58,2% позитивног мотивационог односа. Наравно, нема нити један случај са позитивним емоционалним односом који није или је ниско мотивисан за радну акцију. Закључак из тог резултата је кристално јасан: емоционална компонента је базична детерминанта учешћа у радним акцијама, и ако се жели поновна организација тих акција, треба обезбедити позитиван емоционални однос према њима. Али наравно, истовремено и информисаност и знање, јер ако тога нема, мотивисаност неће имати здраву подлогу. Позитиван емоционални однос врло лако пређе у негативан и деструктиван уколико не почива на знању као здравој подлози.

6. ЗАКЉУЧАК

Идеја да се провери спремност младих да учествују у радним акцијама, сличним оним организованим у не тако далекој прошлости, реализована је у виду

анкетног истраживања. У складу са тим циљем, креиран је инструмент који обухвата три главне компоненте става младих према добровољним радним акцијама: когнитивна (информисаност), емоционална (осећања) и мотивациона (спремност да се учествује). Анализа добијених резултата је показала тренутно расположење младих према радним акцијама и могућностима да се постојећи тренд промени уколико постоји спремност да се предузму адекватне мере, пре свега на пољу информисања и упознавања са предностима које нуди овакав облик друштвеног организовања.

Главни налази сугеришу да млади не поседују адекватна знања (информације) о радним акцијама, што имплицира незаинтересованост и емоционалну дистанцу према могућности да се они поново организују, на исти или сличан начин као у прошлости. Степен незнања не може генерисати другачије ставове према радним акцијама, осим негативних, укључујући ту и неспремност да се учествује у њима. Ипак, наду организаторима будућих радних акција може пружити чињеница да се простор који је тренутно испуњен лошом и средњом информисаношћу о радним акцијама може заменити добром. Потребан је велики ентузијазам и ангажовање да се то приближи младима. То није немогуће, ако се укаже на позитивна искуства која носе са собом, добробит социјалне и психолошке природе на живот и позитиван развој младог човека.

У складу са резултатима о информисаности је и емоционални однос испитаника, па тако највећи проценат младих је у средњој категорији, тј. имају неутралан емоционалан однос према радним акцијама. Планираним пласманом информација и порука, тренутни тренд се може промени у очекиваном смеру. Важно је то постићи, јер од тога у многоме зависи и спремност младих да учествују у будућем добровољном раду. Нажалост, емоционална компонента става је прилично отпорна на промене и зато једном формиран негативни став према нечему тешко се мења. Између осталог, зато што у емотивној компоненти потку представљају базичне особине личности које нису, или су врло мало и тешко подложне променама.

Резултати на савршен начин описују улогу емоционалног односа према радним акцијама и мотивисаности за учешће у њима. Корелација реда 0,571, када се има у виду да је С коефицијент контигенције, јасно говори да та мотивисаност зависи од емоционалне компоненте. И то скоро само од ње и ничег другог, јер позитивни емотивни однос обезбеђује 41,8% неутралног нивоа мотивисаности за радну акцију и чак 58,2% позитивног мотивационог односа. Наравно, не постоји нити један случај са позитивним емоционалним односом који није или је ниско мотивисан за радну акцију. Закључак из тог резултата је кристално јасан: емоционална компонента је базична детерминанта учешћа у радним акцијама и ако се жели поновна организација тих акција, треба обезбедити позитиван емоционални

однос према њима. Али наравно, истовремено и информисаност и знање, јер ако тога нема, мотивисаност неће имати здраву подлогу. Позитиван емоционални однос врло лако пређе у негативан и деструктиван уколико не почива на знању као здравој подлози.

Имајући у виду да је ово истраживање основ за предузимање практичних мера у организацији радних акција, потребно је познавати актуелно стање све три компоненте и практичне потезе усмерити на оне које су најугроженије и које имају веће шансе да доведу до конкретног резултата. Тај конкретни резултат није став сам по себи, него понашање које произлази из њега, или бар на кога он има значајног утицаја. У ту сврху изузетно је важно познавање односа између емоционалног односа према радним акцијама и мотивисаности за учешће у њима. У вези са тим резултатима два су важна правила: прво, мењање и формирање позитивних емоционалних односа, избор информација и знања, начин како се они пласирају да би били усвојени морају бити поверени стручњацима. Друго, ставови према радним акцијама, мотивисаност за њих, емоционалан однос према њима, морају бити ослобођени политике, страначких утицаја и квази патриотизма.

Када су у питању разлике између студената и ученика, ваља рећи да свуда постоје статистички значајне разлике у корист студената, али највише су изражене код когнитивне компоненте.

Један од важних задатака овог истраживања је провера метријских карактеристика инструмента. Резултати су показали да скале које се односе на емоционалну и когнитивну компоненту поседују завидне метријске карактеристике, а могу се користити и у будућим истраживањима. Наиме, показују високу поузданост, ваљаност и дискриминативност, а то је најбоља препорука за истраживаче.

Не треба заборавити, да истраживање има своје недостатке, па се добијени резултати не могу генерализовати. Ипак, не могу се ни занемарити, јер дају одређени тренд, пресек стања ствари по питању омладинских радних акција и њиховог обнављања.

ЛИТЕРАТУРА

Николић Горан, „Радне акције у социјалистичкој Југославији и могућност њиховог поновног организовања“, *Пиротски зборник*, бр. 41, стр. 161-210.

Ристановић Слободан, *То су наших руку дела, Херојска и славна епонеја омладинских радних акција 1941-1990*, Одбор ветерана-градитеља Београда, Удружење учесника омладинских радних акција и волонтера Србије, STUDIO PILASTRO, Београд, 2014.

Рот Никола, *Основи социјалне психологије*, Завод за уџбенике, Београд, 2010.

Fajgelj Stanislav, *Psihometrija, metod i teorija psihološkog merenja*, Centar za primenjenu psihologiju, Beograd, 2009.

Hadžibegović Ramiz, „Moba, temeljni obrasci seoskih običaja i kulture“, *KOMUN@*, časopis za lokalnu samoupravu i njegovanje baštine Crne Gore, Podgorica, 2013.

Knežević Goran i Momirović Konstantin, „Algoritam i program (QCCR) za analizu relacija kanoničke korelacione analize i kanoničke analize koverijansi“, u: Petar Kostić, *Problemi merenja u psihologiji*, 2, Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, Beograd, 1996, str. 57-74.

Krech David, Crutchfield Richard S., Ballachey Egerton L, *Pojedinac u društvu*, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva Srbije, Beograd, 1972.

Mihailović Srećko, „Šta su to omladinske radne akcije“, *ORA - Mladost naše zemlje*, Poslovna politika, Mladost, Beograd, 1983.

Momirović Konstantin i Fajgelj Stanislav, „Faktorska analiza nominalnih varijabli“, *Sociološki pregled*, Vol 27, Broj 3, 1994, str. 369-384.

Momirović Konstantin i Wolf Boris, *Uvod u teoriju merenja – metrijske karakteristike kompozitnih mernih instrumenata*, Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, Beograd, elektronsko izdanje, 1997.

Dobrivoje Radovanović²¹

Branko Velov²²

ATTITUDES OF YOUNG PEOPLE TOWARDS WORK ACTIONS AS A SPECIAL MODALITY OF VOLUNTEERING AND SOCIAL ACTIVISM OF YOUNG PEOPLE

Abstract

The emergence of work actions is usually linked to the post-war period and the time of the socialist reconstruction of the country (SFRY). Large infrastructure projects and built facilities (railways, highways, hydroelectric power plants ...) are still symbols of that time. Millions of young people participated in them, building with very few tools, almost without any mechanization, but with a lot of love and enthusiasm.

In order to examine the attitude of young people towards work actions, ie their readiness to participate in them, if they are organized today, a questionnaire was designed and a survey was conducted in which students and high school students from several cities in Serbia participated. The results show that the largest number of respondents have a medium level of information and a neutral emotional and motivational attitude towards work actions. Students have better results in terms of information, but in general the results do not help the organizers of future work actions, primarily due to the need to invest additional effort and energy to transmit information about the benefits offered by work actions to the target group. Given the power and influence of the media, with the support of organizers and expert advice, it is to be expected that the level of information will increase, and a positive emotional and motivational relationship will strengthen young people's interest in participating in youth work actions. During the campaign, the specifics of the modern age (modern technologies, media, way of life, ...) should be especially taken into account and activities should be designed in accordance with them.

Key words: young people, work actions, voluntarism, activism

---

21 Prof. Dr Dobrivoje Radovanović, longtime director of the Institute for Criminological and Sociological Research, Belgrade

22 Branko Velov, PhD candidate, Center for Gender Studies, University of Novi Sad,
E-mail: branko.velov@gmail.com

Драган Колев

Факултет за дипломатију и безбедност, Београд

ОДБРАМБЕНА МОТИВАЦИЈА СРЕДЊОШКОЛСКЕ ОМЛАДИНЕ

Сажетак

У овом раду одбрамбена мотивација је посматрана као специфичан елемент одбрамбене свести који омогућава разумевање социјално-психолошких основа одбране земље. Као слојевита и сложена социјално-психолошка конструкција, показатељ је одбрамбене интеграције друштва, али и одбрамбени квалитет појединаца.

Одређујући одбрамбену мотивацију као један од најзначајнијих садржаја квалитета људског фактора одбране и као основну диспозицију одбрамбеног понашања, истраживање је усмерено ка одбрамбено највиталнијем делу популације - младима. На узорку од 1076 ученика завршних разреда средњих школа у Републици Србији спроведено је емпиријско истраживање анкетног типа, у циљу утврђивања карактеристика одбрамбене мотивације и њиховог присуства (интензитета) код младих.

Резултати показују да се одбрамбени мотиви различито позиционирају у одбрамбени активизам омладинске популације. Фактори одбрамбене мотивације средњошколске омладине нису чврсто повезани, међу њима не постоји значајнија кохезија, и због тога јачање, али и слабљење неких од ових фактора неће се значајније одразити на остале. Слободарска традиција и потреба за сигурношћу породице, народа и државе најјачи су мотиви ангажмана младих у одбрани земље, а најслабији су везани за законску обавезу и осећај одговорности.

Кључне речи: млади, одбрана земље, одбрамбена мотивација

1. УВОД

„Сви цветови будућности налазе се у семену садашњости...“¹

У својој дуговековној историји човек као појединац, али и човечанство као колективни ентитет, били су изложени бројним изазовима, ризицима и претњама. Још увек су отворена многа суштинска питања даљег развоја и опстанка човечанства. Посебно се својим значајем, актуелношћу и драматичношћу истиче питање безбедности. То имплицира неопходност познавања и праћења бројних опасности, као и тражења делотворних решења за њихово умањење или уклањање. Убрзани научно-технолошки развој није умањио бројне претње, ризике и опасности по људе. Напротив, значајно је допринео њиховом ширењу и усавршавању метода примене силе у међународним односима. Савремене ратове карактерише тежња, не само ка дисиметрији, већ и асиметрији сукобљавања. Упоредо са тим, савремени рат обогаћује свој садржај, добијајући нове придеве и атрибуте („медијски рат“, „информатички рат“, „економски рат“, „културни рат“, „дипломатски рат“, „валутни рат“, „индустријски рат“, „мрежни рат“, „хибридни рат“, „сајбер рат“, „бихевиорални рат“, „неокортикални рат“ итд.).

Уочавајући глобалне промене у свету, стратешки и доктринарни документи настоје да одговоре на савремене облике угрожавања националне безбедности. Конципирајући нову безбедносну политику и савременији одбрамбени идентитет, наша земља дефинише две врсте изазова, ризика и претњи безбедности – војне и невојне. Савремено ратовање је усмерено све више на људску свест, јер је познато да је човекова моћ највећа у духовној сфери. Када се њоме овлада, сваки други облик агресије је олакшан. За овај најперфиднији вид поробљавања људи може се рећи да достиже ниво доктринарне манипулације. Из оваквих облик угрожавања безбедности проистиче и нужност савременијег одбрамбеног организовања друштвених заједница на јачању одбрамбене свести.² Одбрамбену свест, у овом контексту, схватамо као садржај „духовности одбране“ и значајан сегмент квалитета људског фактора. Познавање њених основних карактеристика омогућава предвиђање одбрамбеног понашања грађана, али указује и на могуће правце предузимања одговарајућих мера јачања људских потенцијала у склопу општих припрема друштва за одбрану. Изграђивањем адекватне и јединствене одбрамбене

¹ Древна кинеска пословица.

² Као сложена друштвена функција, одбрана је увек одбрана нечега (некога) од латентних и евидентних опасности, претњи, изазова и ризика.

свести свих чланова друштвене заједнице стварају се услови за жељено одбрамбено понашање.

Имајући све ово у виду, а првенствено препознате промене у физиономији безбедносног угрожавања, како појединаца, тако и друштвених заједница, пожељно је иновирати безбедносно-одбрамбени приступ квалитету људског фактора одбране. Актуелни теоријски приступ људски фактор првенствено посматра са моралног становишта, третирајући га као „морал народа“, „морални фактор“, „борбени морал“, „одбрамбени елан“, „морал војске“ итд. Било би упутно учинити теоријски помак који би понудио могуће одговоре на нова питања безбедности друштва и измењене улоге људског фактора одбране. Као почетни корак, неопходно је осмишљавање теоријских концепата који би били на трагу уважавања нових аспеката људског фактора одбране друштва. То је неопходан, али свакако и недовољан услов, како би друштвена заједница успешније одговорила на измењене карактеристике социјалних сукоба. У том смислу је могуће посматрати и покушај теоријског заснивања одбрамбене свести као основног садржаја квалитета људског фактора и покушај сагледавања овог фактора са нешто другачијег аспекта. Оваква теоријска претпоставка подразумева и проширивање категоријалног апарата безбедносних наука и увођење појмова као што су вредносна оријентација према одбрани земље, одбрамбена мотивација итд.

Ако проблем одбрамбене свести посматрамо у контексту садашњих динамичних промена у друштву, потреба за сагледавањем њених основних карактеристика постаје социјално актуелна и значајна. То говори колику важност има познавање одбрамбене мотивације одбрамбено највиталнијег дела друштва. Полазећи од овако назначеног посматрања људског фактора одбране, фокус овог рада је стављен на истраживање доминантних карактеристика одбрамбене мотивације младе генерације, без намере да се фаворизује (апсолутизује) значај овог фактора одбрамбене свести. Сагледано у контексту осавремењавања безбедносно-одбрамбеног система, од карактеристика одбрамбене мотивације умногоне зависе и одбрамбени потенцијали земље.

У овом раду одбрамбена мотивација је посматрана као специфичан елемент одбрамбене свести, који омогућава разумевање социјално-психолошких основа одбране земље. Као слојевита и сложена социјално-психолошка конструкција показатељ је одбрамбене интеграције друштва, али и одбрамбени квалитет појединаца. Човек се не рађа као одбрамбено биће (*homo defencio*), већ он то постаје у друштвеној заједници.³

³ Одбрамбена свест није самоникла појава и не гради се и не образује спонтано, већ се изграђује на организован и сврсисходан начин. Етиологија одбрамбене свести је комплекснија него што садашња спознаја претпоставља. Више је него сигурно да бројни етиолошки узроци одбрамбене свести још увек нису спознати. Одбрамбена свест је резултат сумације (збира) различитих етиолошких момената. Преко ње се преламају позитивни и негативни утицаји бројних фактора.

Условно усвојена као синтагма, „одбрамбена мотивација“ захтева разматрање теоријских концепција појмова мотивације и мотива, а затим и појмовно одређење.

1.1. МОТИВИ И МОТИВАЦИЈА

Трагање за одговором на питање зашто се неко уопште понаша на одређени начин, представља један од основних проблема у психологији. Никола Рот тврди да „ни данас психологија није у могућности да да коначан одговор на питање које су то све покретачке снаге које изазивају разнолику људску активност. Она може да нам каже понешто о појединим процесима који су у вези са узроцима одређеног понашања људи, пре свега о таквом понашању које има свој извор у биолошким потребама човека. Сложену и разнолику активност човека у многобројним друштвеним односима и ситуацијама психологија још и данас може само делимично да објасни“.⁴

Интерес за разумевање „покретача“ човековог понашања сеже у далеку прошлост и није лако утврдити његове почетке.⁵ Са старогрчким филозофима Платоном и Аристотелом јављају се тзв. когнитивне концепције мотива које подстрекаче човекових поступака налазе у самом човеку, у његовом разуму. Оваква схватања мотива прихватили су и даље разрадили филозофи попут Декарта, Хобса, Спинозе, Ничеа и други, који појму воље придају велику мотивациону улогу. Према Холу и Линдзију (Calvin S. Hall, Gardner Lindzey) све што човека покреће на активност мора проћи кроз његову свест.⁶

Мотиви су у фокусу интересовања, пре свега психологије, и она је највише допринела њиховом разумевању. Креч и Крачфилд (David Krech, Richard Crutchfield) сматрају да се понашамо „овако или онако зато што процењујемо ситуацију, одмеравамо последице одређеног понашања и коначно деламо у складу са резултатима рационалне анализе ситуације“.⁷ Вотсон (John Broadus Watson), оснивач бихевиоризма, сматра да процес мотивације сачињавају три елемента: стимулус, поткрепљење (мотив) и реакција, и као такав се може свести на везу између спољних стимулуса (С) и реакције (Р) (стечене или урођене), тј. на С - Р шему. Са појавом учења Дарвина (Charles Darwin) јављају се и биологистичка схватања мо-

4 Никола Рот, *Општа психологија*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 1990, стр. 191.

5 После Првог светског рата нараста сазнање о значају мотивисаности за борбену ефикасност (поставља се проблем „хтети“). Наиме, једно од основних питања на које се тражио одговор је било како мотивисати борце да буду храбри, пожртвовани и истрајни у борби. Пре тога, више се пажња поклањала адекватној обучености људског фактора за оружану борбу (проблем „моћи“).

6 Келвин Хол и Гарднер Линдзи, *Теорије личности*, Нолит, Београд, 1978.

7 Дејвид Креч и Ричард Крачфилд, *Елементи психологије*, Научна књига, Београд, 1976, стр. 274.

тива, која стоје на становишту да су основни покретачи понашања („мотиватори“) урођеног карактера. Како је психологија у том периоду била под јаким утицајем дарвинизма, биолошке нагоне је сматрала основним садржајем целокупне људске мотивације. Вудворт (Robert Sessions Woodworth) уводи појам „нагона“, којим допуњује биологистичко схватање човекове природе.⁸ Нагоне види као физиолошке дефиците у организму који људско понашање првенствено усмеравају ка успостављању хомеостазе (органиске равнотеже), односно као подстакнуто стање организма усмерено ка задовољењу потреба.⁹

Фројд (Sigmund Freud) доноси квалитативан помак у схватању природе човека, а тиме и у схватању феномена мотива. Он тврди да је човек првенствено ирационално биће и да зато узроке (мотиве) његовог понашања треба тражити у сфери несвесног и у његовим инстинктима. Темеље људског понашања види у два основна физиолошка и урођена механизма - два инстинкта: а) у инстинкту живота (Ерос) и б) у инстинкту смрти (Танатос).¹⁰ Ерих Фром (Erich Fromm) је човека посматрао као специфично људско биће, које поред физиолошких потреба (глад, жеђ, сексуални нагон и сл.) поседује разум, имагинацију и самосвест. Основни покретачи људске активности, према Фрому, произилазе из његове егзистенције.¹¹

И поред велике сличности и међусобне условљености потребно је разликовати значење појмова „потреба“ и „мотив“.¹² Према Мареју (Henry Murray), урођене потребе су основни покретачи човекове активности, имају физиолошку основу и утичу на целину човекове психе.¹³ Хилгард (Ernest Ropiequet Hilgard) под „мотивом подразумева нешто што подстиче организам на акцију или подражава и усмерава акцију пошто се организам једном активирао“.¹⁴ Овакво дефинисање мотива наглашава чињеницу да није довољно само да се појединац активира, већ да га је потребно у току активности мотивацијом подржавати, како би актив-

8 Није неуобичајено у стручној литератури срести случајеве изједначавање појма „нагон“ са биолошким мотивима. То се обично оправдава терминолошком једноставношћу.

9 Robert Woodworth, *Dynamic Psychology*, Columbia University Press, New York, 1918.

10 Инстинкти се обично дефинишу као уређене тенденције понашања организма. Те тенденције су еволутивно веома мало мењане и основна им је сврха одржање врсте. Посебно су изражене код животиња.

11 Ерих Фром, *Здраво друштво* (друго издање), Рад, Београд, 1980, стр. 51.

12 Потребе се у овом смислу одређују као нарушеност, поремећеност неке равнотеже (баланса) у организму, односно недостатак или вишак нечега и чијег вишка или недостатка смо свесни. Мотиви би у овом случају били „мотори“ који покрећу ка поновном успостављању нарушеног дисбаланса. Значи, мотиви подразумевају постојање потреба, али и сила које покрећу понашање (терају на одређене поступке) у правцу задовољење тих потреба.

13 Henry Murray, *Explorations in Personality* (70th anniversary edition), Oxford University Press, Oxford, 2007.

14 Susan Noel-Hoeksema, Rita L. Atkinson, Fredrickson Barbara, Hilgard Ropiequet Ernest, Loftus Geoffrey & Willem Wagenaar, *Uvod u psihologiju*, Naklada Slap, Zagreb, 2007, стр. 355.

ност досегла жељени циљ.

У стручној литератури је могуће наћи бројне теорије мотивације, које се класификују према различитим критеријумима. Када се има на уму различитост фактора који детерминишу понашање, најчешће се говори о следећим теоријама мотивације: а) инстинктивистичка теорија, б) психоаналитичка теорија, в) бихевиористичка теорија, г) когнитивна теорија, д) развојна теорија.

Инстинктивистичка теорија почива на учењу америчког психолога Вилијама Мек Дугала (William McDougall), који основу људског понашања види у инстинктима и нагонима који су покретачи различитих облика социјалног понашања.¹⁵ За разлику од психоаналитичке теорије, која стоји на становишту да је мотивација несвесна и да човек не може свесно владати ни својим понашањем ни одлукама, а камоли мотивима, бихевиористичка теорија настоји да објасни мотивацију „срединским покретачима и актуелном ситуацијом у којој се личност налази“.¹⁶

Роберт Бек (Robert C. Beck) мотивацију посматра као комплексан диспозицијски процес чије познавање нуди одговор на питање узрока и одржавања одређеног људског понашања.¹⁷

Мотивација је према Маслову (Abraham Harold Maslow) развојни процес, путем кога се задовољењем једног мотива стичу нови. Он је ову своју теорију објаснио у раду „Теорија мотивације човека“ (*A theory of human motivation*) давне 1943. године.¹⁸ Његова теорија хијерархија потреба је једна од најчешће коришћених у психолошкој литератури. Он је хијерархијску лествицу потреба поделио на пет група потреба (од најниже ка највишој): а) физиолошке потребе¹⁹, б) потребе за сигурношћу²⁰, в) потребе за припадношћу, г) потреба за уважавањем и д) потреба за самоостварењем. Физиолошке и потребе за сигурношћу је називао потребе недостатка, а остале потребе (потребе за припадањем и љубављу, потребе

15 William McDougall, *An Introduction to Social Psychology* (23rd ed.), Hesperides Press, New York, 2006.

16 Ненад Сузић, *Особине наставника и однос ученика према настави*, Учитељски факултет, Београд, 2000, стр. 87.

17 Robert C. Beck, *Motivacija: teorija i načela*, Naklada Slap, Zagreb, 2003.

18 Abraham Harold Maslow, „A theory of human motivation“, *Psychological Review*, Vol. 50, № 4, 1943, p. 370 – 396.

19 Физиолошке потребе организма су примарне биолошке потребе. Оне су најважније и најјаче од свих осталих потреба човека. Незадовољавање тих потреба може да доведе до смрти. Када нека од потреба (потреба за храном, водом, кисеоником, спавањем, потреба за сексом, потреба заштите од екстремних температура, потреба за излучивањем) није задовољена, остале потребе не могу да функционишу.

20 Потреба за сигурношћу спада у основне психолошке потребе, као што су: потреба за сталношћу, редом и поретком, структуром, потреба за извесном будућношћу (предвидљивост догађаја) и сл. Кад се задовоље прве две потребе за сигурношћу, тада долази до задовољавања осталих потреба.

самопоштовања, потреба самоактуализације и потреба за трансценденцијом или надилажења самог себе) метапотребама, квази потребама или мотивима раста.

Савремена теоријска схватања уважавају сазнање да мотивација, као сложени процес, има своје изворе како у емоционалним, тако и у интелектуалним, биолошким и вољним сегментима личности, али и у конкретним социјалним условима. Сви ти многобројни фактори су међусобно условљени и међусобно се прожимају. Како је човеково понашање вишеструко условљено, и како нема универзалних фактора људског понашања, не постоји ни јединствена дефиниција мотивација.

2. ТЕОРИЈСКИ ОКВИР ИСТРАЖИВАЊА

На наведеним теоријским поставкама мотива и мотивације заснован је теоријски приступ одбрамбене мотивације. Сагледане су предности које поједине теорије пружају, сматрајући да у свакој од њих има теоријских становишта која су значајна за мотивацију према одбрани земље. Ни једна теорија самостално не може сагледати тако сложена материју као што је одбрамбена мотивација, већ се само њиховом комбинацијом отвара могућност да се одбрамбена мотивација потпуније спозна и истражи. Зато је било потребно у постојећим теоријским концептима пронаћи оне елементе који се односе и на тако специфичну мотивацију као што је мотивација према одбрани земље.²¹

Са становишта истраживачког интересовања, посебно је занимљива потреба за сигурношћу о којој говори Абрахам Маслов²². Односи се на потребу за заштитом, потребу за безбедношћу, потреба за слободом, потребу за стабилношћу итд. У одређеним условима ове потребе могу да превладавају и преузму улогу управљања људским понашањем. Као мотиватор јавља се у ситуацијама опасности. То се обично догађа када су угрожене основне друштвене вредности, у време природних катастрофа, или за време рата. Тада потреба за сигурношћу поприма обележје физиолошке потребе.

Човек се не може посматрати изван контекста социјалних околности и његових психичких датости. Он се испољава као целовито биће на кога делују бројни фактори са различитим смером, правцем и интензитетом. У том процесу се фор-

---

21 У истраживању пажња је усмерена ка следећим теоријским аспектима: где се траже основни покретачи људске активности; како се тумачи природа фактора који су пресудни за понашања људи и друштвених група; какве методолошке могућности постоје за мерење одбрамбене мотивације; које теорије пружају јаснију перспективу објективнијој спознаји и научном приступу, мотивима и мотивацији итд.

22 Абрахам Маслов, „A theory of human motivation“, нав. дело.

мира систем мотива, па и одбрамбена мотивација.

На основу наведених теоријских поставки, *одбрамбена мотивација* операционално је дефинисана као сегмент одбрамбене свести који као скуп одбрамбених мотива (систем мотива одбрамбене мотивације) гради сложени процес изазивања, одржавања, усмеравања, одређивања интензитета, као и трајање одбрамбеног понашања, како би се реализовао специфичан циљ - одбрана земље.

Као део сложеног система одбране земље (одбрамбене свести), одбрамбену мотивацију треба посматрати као систем различитих мотива који се испољавају на различите начине. У овом раду фокус је стављен на димензије испољавања и на груписање мотива који чине одбрамбену мотивацију:

- а) *усмереност* (смер) одбрамбене мотивације;
- б) *интензитет* (снага) одбрамбене мотивације;
- в) *латентна структура* одбрамбене мотивације.

Усмереност говори о постојању одбрамбене (не)мотивисаности (мотивисаност или немотивисаност за одбрану земље). Интензитет (снага) подразумева одређени степен спремности (хтења, жеље, намере) појединаца и друштвених група да се активно укључе у активности које се односе на одбрану земље. Та спремност се исказује у покретању одбрамбеног понашања, његовог усмеравања, упорног истрајавања у одбрамбеним активностима и сл. Латентна структура указује на структурирање и међусобни однос мотива за одбрану земље.

Значај *мотива* за одбрамбену активност није споран. Спорна је апсолутизација тог утицаја на одбрамбено понашање.²³ Тешкоће се јављају и када се настоји одредити њихова важност, односно када се настоји утврдити који мотиви највише утичу и чине најчвршћу структуру одбрамбене мотивације. Познавање што већег броја мотива и њихових основних карактеристика има и практичан одбрамбени значај. Од њиховог познавања зависи могућност изналажења адекватног начина утицаја на њих, како би се остварио позитиван утицаја на јачање одбрамбене свести, а у крајњој истанци на одбрамбено понашање.

Одбрамбена мотивација у овом раду се посматра као систем мотива који има своју структуру и хијерархију. У овом раду је издвојено девет, за које аутор сматра да су најзначајније диспозиције одбрамбеног понашања и да чине суштину одбрамбене мотивације:

²³ Сваки покушај да се одбрамбено понашање објасни само посредством мотива „одбрамбене мотивисаности“ је унапред одређен као неуспешан, јер то није једини фактор који одређује одбрамбено понашање.

Табела 1. Одбрамбени мотиви

1	Мотив сигурности (Учешћем у одбрани земље обезбеђујем сигурну будућност за своју породицу, народ и земљу!)
2	Мотив веровања у успех (Бранићу земљу јер верујем да ћемо победити сваког агресора!)
3	Мотив патриотизма (Бранићу земљу јер је волим!)
4	Мотив одговорности (Учествоваћу у одбрани земље јер се осећам одговорним за њену безбедност!)
5	Мотив аспирације циљева (Бранићу земљу због важности циљева за које се боримо!)
6	Мотив поштовања закона (Бранићу земљу јер је то моја законска обавеза!)
7	Мотив части и поноса (Част је и понос бранити земљу!)
8	Мотив слободарства (Бранићу земљу јер припадам слободарском народу који никад није пристајао на покорност туђину!)
9	Мотив атавизма (Учешћем у одбрани земље ћу осветити све погинуле претке!)

3. ЕМПИРИЈСКИ ДЕО ИСТРАЖИВАЊА

Полазећи од теоријског оквира истраживања, операционалне дефиниције одбрамбене мотивације и димензије испољавања, емпиријски део истраживања је усмерен ка утврђивању структуре и карактеристикама одбрамбене мотивације, односно њеном присуству код средњошколаца Србије, изражено кроз усмереност и интензитет модалитета који је сачињавају.

Сходно томе дефинисани су задаци истраживања:

Први, утврдити распрострањеност одбрамбених мотива, усмереност и интензитет валенције одбрамбене мотивације код средњошколаца у Србији.

Други, утврдити латентну (факторску) структуру одбрамбене мотивације.

3.1. Узорак истраживања

Дефинисани проблем је истраживан на примеру средњошколске омладине Србије, јер је младост доба када се формира и мотивациони комплекс. Узорак је вишеструко стратификован (полно, територијално, величина места живљења и сл.). Избор средњих школа на простору изабраних општина, уколико их је било више од једне, вршен је на основу критеријума једнообразности, односно у свим

случајевима су то биле гимназије које је похађало 26,7% ученика од укупног броја средњошколаца у Србији.²⁴

Квантификацијом узорка обезбеђена је пропорционалност средњошколских ученика на нивоу усвојене територијалне поделе Србије по општинама. У коначном збиру узорак истраживања је чинило 1076 испитаника. Овакав обим узорка износи 0,43% у односу на укупну популацију средњошколске омладине (јединица основног скупа) Србији.

Од најосновнијих номиналних карактеристика (атрибутивна и просторна) реализованог узорка средњошколске омладине, са становишта предмета и проблема истраживања, биле су занимљиве: локација школа, разред, пол, година рођења, место живљења. Узорком је постигнута пропорционалност ученика у односу на разред. Истраживањем су обухваћени ученици завршних разреда средњих школа, при чему су једну половину узорка (48,10%) чинили ученици трећег, а другу половину (51,90%) ученици четвртих разреда. Полна структура добијеног узорка је у корист ученика (51,50%) док је ученица нешто мање (48,50%). Старосна структура испитаника је одражавала уписана годишта у средњим школама и у огромној већини (96,30%) су припадали генерацијама рођених 2000. и 2001. године.

3.2. Инструмент

За мерења мотивационе компоненте примењена је Ликертова скала сачињена од кондиционалних тврдњи, којима се симулирају одређени модели одбрамбеног понашања. Ајтеми су исказани у форми петостепене скале ординарног (сумационог) типа која својом формом омогућава исказивање степена слагања са тврдњом. На сваку тврдњу се може реаговати на пет начина. Степени слагања са ајтемима су следећи:

- апсолутно (интензивно) слагање – „потпуно се слажем“,
- умерено слагање – „углавном се слажем“,
- мешано (не)слагање, неодлучност – „неодлучан сам“,
- умерено неслагање – „углавном се не слажем“ и
- апсолутно (интензивно) неслагање – „уопште се не слажем“.

Сваки од ових модалитета (не)слагања са тврдњама има одговарајући број индексних поена. Тврдње су понуђене у афирмативном смислу.

²⁴ Извор: Средње образовање – почетак школске године 2019, Републички завод за статистику, <https://www.stat.gov.rs/sr-latn/vesti/srednje-obrazovanje-pocetak-skolske-godine-2019/?a=0&s=1102> (12/04/2019).

3.3. Поступак прикупљања и обрада података

Анкетирање по принципу папир-оловка, је реализовано уз помоћ професора социологије или психологије у школском амбијенту, уз поштовање анонимности респондента и објашњења да је истраживање добровољно. Анкетирање је у просеку трајало тридесетак минута, а истовремено је у школској учионици било од двадесет до тридесет и пет ученика.

За обраду прикупљених података коришћен је програмски пакет SPSS (Statistical Package for Social Sciences). Дескриптивном статистичком анализом испитана је дистрибуција релативних и апсолутних фреквенција, мере централних тенденција и мере варијабилности. Пирсонов коефицијент корелације (r) је коришћен за израчунавање мере корелације. У завршној фази статистичке обраде резултата примењена је факторска анализа и извршена екстракција фактора методом главних компоненти. Код ротације фактора примењивана је директни облимин са матрицама модела, матрицама факторске структуре и матрицама корелација између самих фактора.

4. РЕЗУЛТАТИ

4.1. Усмереност и интензитет одбрамбене мотивације

Резултати истраживања показују да су најприхваћенији они мотиви који јачају одбрамбену мотивацију, који се односе на *слободарство* ($M=4,91$) и који би одбраном земље *осигурали сигурнију будућност* ($M=4,86$), док је најмање прихваћен одбрамбени мотив *одговорности за одбрану* ($M=3,26$) и мотив *законске обавезности одбране земље* ($M=3,45$). Високим степенима слагања са прва два мотива (заузимају 1. и 2. ранг) одговарала је и висока дистрибуција фреквенција на модалитету потпуног слагања. Наиме, готово половина испитане популације је исказала спремност да брани земљу јер „припада слободарском народу који није пристајао на покорност туђину“ (45,90%) и због тога што сматра да би у „учешћем у одбрани осигурао будућност своје породице, народа и земље“ (47,50%). Насупрот томе, мотиви са најнижим ранговима одбрамбене мотивисаности (8. и 9. ранг) имају другачију дистрибуцију фреквенција. Највише ученика се изјаснило за модалитет потпуног неслагања када се ради о одбрани земље због *осећања одговорности за њену безбедност* (35,30%) или због *законске обавезе* (34,49%).

Модалитети потпуног слагања („потпуно се слажем“) су најприсутнији код мотива као што су *одбрана земље због важности циљева за које би се борили*

(36,80%) и одбрана земље из љубави према њој (28,10%). Код мотива части и поноса најприсутнији је модалитет „углавном се слажем“ (27,40%), а код мотива *освете за погинуле борце* модалитет неодлучности (24,30%). На осмом рангу се налази мотив *одбрамбеног постигнућа*. Модалитет „уопште се не слажем“ је највише присутан код мотива који *исказује највећу неверицу у победу сваког агресора*. За њега се определила готово трећина испитаника (26,40%).

Табела 2. Дистрибуција одговора испитаника

МОТИВИ ОДБРАМБЕНЕ МОТИВАЦИЈЕ		СТЕПЕН СЛАГАЊА СА ТВРДЊОМ (ПРИХВАТАЊА МОТИВА)							
		Уопште се не слажем	Углавном се не слажем	Неодлучан сам	Углавном се слажем	Потпуно се слажем	Аритметичка средина (M)	Стандардна девијација (Sd)	Ранг скалне вредности
<i>Мотив слободарства</i> ²⁵	f	24	51	197	310	494	4,91	1,010	1
	%	2,20	4,70	18,30	28,80	45,90			
<i>Мотив сигурности</i> ²⁶	f	18	144	167	266	511	4,86	1,096	2
	%	1,70	10,60	15,50	24,70	47,50			
<i>Мотив аспирације циљева</i> ²⁷	f	93	82	192	313	396	4,71	1,505	3
	%	8,60	7,60	17,80	29,20	36,80			
<i>Мотив патриотизма</i> ²⁸	f	115	100	280	279	302	4,51	1,281	4
	%	10,70	9,30	26,00	25,90	28,10			
<i>Мотив части и поноса</i> ²⁹	f	144	154	253	295	230	4,29	1,313	5
	%	13,40	14,30	23,50	27,40	21,40			
<i>Мотив атавизма</i> ³⁰	f	204	261	262	218	131	3,82	1,289	6
	%	19,00	24,30	24,30	20,30	12,20			
<i>Мотив веровања у успех</i> ³¹	f	284	252	213	179	148	3,68	1,380	7
	%	26,40	23,40	19,80	16,60	13,80			
<i>Мотив поштовања закона</i> ³²	f	370	208	226	184	88	3,45	1,330	8
	%	34,40	19,30	21,00	17,10	8,20			
<i>Мотив одговорности</i> ³³	f	380	315	165	157	59	3,26	1,233	9
	%	35,30	29,30	15,30	14,60	5,50			

Напомена: M – Аритметичка средина;

SD – Стандардна девијација; Број испитаника N = 1076

Како се одређени модалитети слагања са појединим одбрамбеним мотивима јављају у неједнаким дистрибуцијама фреквенција, ради сажетијег исказивања карактера одбрамбене мотивације израчунат је и синтетички показатељ (просечну вредност) за целу скалу одбрамбене мотивације. Она је израчуната као аритметичка средина за целу скалу и износи M = 4,16 (Табела 2).

25 Бранићу земљу јер припадам слободарском народу који никад није пристајао на покорност туђину.

26 Учешћем у одбрани земље осигуравам сигурну будућност своје породице, народа и земље.

27 Бранићу земљу због важности циљева за које се боримо (слобода, независност, суверенитет...).

28 Бранићу земљу јер је волим.

29 Част је и понос бранити земљу.

30 Учешћем у одбрани земље ћу осветити све погинуле претке.

31 Бранићу земљу јер верујем да ћемо победити сваког агресора.

32 Бранићу земљу јер је то моја законска обавеза.

33 Учествоваћу у одбрани земље јер се осећам одговорним за њену безбедност.

Резултати указују на висок интензитет одбрамбене мотивације средњошколске омладине Србије. То неминовно утиче на одбрамбену свест, а самим тим и на њихово одбрамбено понашање. Средњошколска омладина Србије високо је мотивисана да брани своју земљу у случају њеног оружаног угрожавања, а слободарска традиција и потреба за сигурношћу породице, народа и државе најјачи су мотиви ангажмана младих у одбрани земље. Најслабије изражени мотиви су везани за законску обавезу и осећај одговорности.

4.2. Латентна структура одбрамбене мотивације

Одбрамбени мотиви су значајан конститутивни елемент одбрамбене свести. Факторском анализом су утврђиване: корелације одабраних одбрамбених мотива; сатурација (засићеност) латентне структуре одбрамбене мотивације, број заједничких фактора који на задовољавајући начин објашњавају варијабилност појединих одбрамбених мотива; проценат учешћа екстрахованих фактора у тоталној варијанси; корелације мотива са издвојеним факторима и међуоднос заједничких фактора. Факторска анализа је омогућила увид у „гроздовско“ организовање одбрамбених мотива, односно у мотиве одбрамбене мотивације који се међусобно групишу.

Коефицијенти линеарне корелације (r) између мотива приказани су у Табели 3. Мотив *одбрамбене одговорности* је позитивно повезан са мотивом *патриотизма* ($r=0,348$). Исто тако и мотив *части и поноса* је у позитивној корелацији са мотивом *одбрамбене одговорности* ($r=0,331$), и мотивом *аспирације циљева* ($0,353$). Остале корелације нису биле на статистички значајном нивоу или су веома слабе. У мањем броју случајева изостала је веза одбрамбених мотива за које се уобичајено претпоставља да постоји, али да је очекивана и логична. Томе у прилог иде и податак да коефицијенти корелације између ових мотива нису високи, већ средње јачине. То указују и на мали број статистички значајно повезаних одбрамбених мотива (Табела 3).

Табела 3. Повезаност мотива

МОТИВИ	Сигурност	Веровање у успех	Патриотизам	Одбрамбена одговорност	Аспирација циљева	Поштовање закона	Част и понос	Слободарство	Атавизам
Сигурност									
Веровање у успех	0,076								
Патриотизам	0,097	0,169							
Одбрамбена одговорност	-0,104	0,193	0,348						
Аспирација циљева	0,052	-0,020	0,234	0,194					
Поштовање закона	0,073	-0,004	0,121	0,126	0,127				
Част и понос	0,070	0,137	0,297	0,331	0,353	0,189			
Слободарство	0,236	0,015	0,104	-0,036	0,070	0,120	0,014		
Атавизам	0,103	0,038	0,055	-0,028	-0,005	0,045	0,109	0,204	

На матрицу корелације је примењена статистичка метода анализе главних компоненти (*principal component analysis*), уз чију помоћ су екстраховане три скупине одбрамбених мотива које задовољавају уобичајени критеријум поседовања значајних оптерећења (веће од 1). Овим издвојеним факторима се објашњава 52,46% укупне варијансе, а својствене вредности (*eigenvalue*) износе: 3,255 за први фактор, 1,726 за други фактор и 1,473 за трећи фактор. Процент учешћа екстрахованих фактора у тоталној варијанси је највиши за први фактор (24,95%), а нешто мањи за други (14,63%) и трећи (12,86%).

У матрици факторских засићења (сатурације) одбрамбене мотивације (*component matrix*) дати су коефицијенти корелација екстрахованих фактора са појединим одбрамбеним мотивима, односно фактори засићења појединих мотива са издвојеним факторима. Комуналитети испитиваних варијабле су дати за све варијабле.

Највећа засићења одбрамбених мотива са екстрахованим факторима износе: за *мотив сигурности* (0,667); за *мотив веровања у успех* (0,758); за *мотив патриотизма* (0,646); за *мотив одговорности* (0,617); за *мотив аспирације циљева* (0,592); за *мотив поштовања закона* (-0,443); за *мотив части и поноса* (0,726); за *мотив слободарства* (0,697); и за *мотив атавизма* (0,544) (Табела 4).

Табела 4. Матрица факторских засићења одбрабене мотивације средњошколске омладине

Р.б.	Одбрабени мотиви	Изоловани фактори			Комуналитети (h ²)
		Ф1	Ф2	Ф3	
1	Мотив сигурности	0,064	0,667	0,141	0,432
2	Мотив веровања у успех	0,325	- 0,020	0,758	0,560
3	Мотив патриотизма	0,646	0,032	0,233	0,530
4	Мотив одговорности	0,617	- 0,284	0,155	0,465
5	Мотив аспирације циљева	0,592	- 0,010	- 0,426	0,403
6	Мотив поштовања закона	0,311	0,157	- 0,443	0,517
7	Мотив части и поноса	0,726	- 0,139	- 0,154	0,539
8	Мотив слободарства	0,168	0,697	0,016	0,519
9	Мотив атавизма	0,109	0,544	- 0,019	0,399

Издвојени фактори су трансформисани облимин факторским поступком, чиме су добијене две нове матрице: матрица факторског склопа (*pattern matrix*) и матрица факторске структуре (*structure matrix*). Уз помоћ матрице факторског склопа утврђена је структура (садржај) издвојених фактора (Табела 5).

Табела 5. Матрица факторског склопа одбрабене мотивације средњошколске омладине

Р.б.	Одбрабени мотиви	Изоловани фактори		
		Ф1	Ф2	Ф3
1	Мотив сигурности	0,033	0,493	0,131
2	Мотив веровања у успех	0,169	- 0,015	0,705
3	Мотив патриотизма	0,378	0,024	0,217
4	Мотив одговорности	0,321	- 0,210	0,144
5	Мотив аспирације циљева	0,308	- 0,008	- 0,396
6	Мотив поштовања закона	0,162	0,116	- 0,412
7	Мотив части и поноса	0,336	- 0,103	- 0,144
8	Мотив слободарства	0,087	0,515	0,015
9	Мотив атавизма	0,057	0,402	- 0,018
Учешће у укупној варијанси (у %)		24,95	14,63	12,86

Сходно њиховом засићењу појединим одбрабеним мотивима, извршено је и њихово именовање као: а) фактор изразитог патриотизма, б) фактор слободарске спремности за одбрану земље и в) фактор одбрабене уверености.

а) Фактор изразитог патриотизма

Овај фактор својом структуром представља сложен мотивациони склоп од четири мотива. У његовој структури највећи коефицијент повезивања са овим фактором испољава мотив *патриотизма* (0,378). Следе га мотив *части и поноса* (0,336), мотив *одговорности за одбрану земље* (0,321) и мотив *аспирације одбрамбених циљева* (0,378). Сви мотиви су позитивно одређени, односно одражавају одређени ниво слагања са предложеним ајтемима одбрамбене мотивације. Поред позитивног односа према отаџбини, постојања моралних врлина и одбрамбене одговорности, овај фактор наговештава потребу за јасним циљевима одбране којим би се повећала спремност за одбрану земље. Посебно је индикативно, са становишта одбране земље, то што је ово носећи фактор одбрамбене мотивације и што објашњава четвртину (24,95%) њене укупне варијансе. Сходно пронађеној структури и мерама повезаности појединих одбрамбених мотива са фактором, назвали смо га *фактором изразитог патриотизма* (Табела 6а).

Табела 6а. Структура првог фактора одбрамбене мотивације

	Манифестни Одбрамбени мотиви	Коефицијент повезаности с фактором
1	<i>Мотив патриотизма</i> (Бранићу земљу јер је волим!)	0,378
2	<i>Мотив части и поноса</i> (Част је и понос бранити земљу!)	0,336
3	<i>Мотив одговорности</i> (Учествоваћу у одбрани земље јер се осећам одговорним за њену безбедност!)	0,321
4	<i>Мотив аспирације циљева</i> (Бранићу земљу због важности циљева за које се боримо!)	0,308
Учешће у укупној варијанси (у %)		24,95

б) Фактор слободарске спремности за одбрану земље

Овај фактор покрива 14,63% учешћа у укупној варијанси. Чине га три мотива одбрамбене мотивације, и сви су у позитивној корелацији са овим фактором. Коефицијентом повезаности доминира мотив *слободарства* (0,515), а следе га мотив *сигурности* (0,493) и мотив *атавизма* (0,402). Овај део испитиване средњошколске популације на одбрамбени активизам покреће осећање слободарства, убеђење да „одбраном земље осигуравају сигурну будућност својој породици, народу и земљи“, али и намера да се освете за погинуле борце у одбрани земље. Фактор

је карактеристичан по сплету одбрамбених мотива који се односе на традицију, али и на будућност. Они се међусобно допуњују у правцу покретања одбрамбеног ангажмана испитаника. Када се уз овакву структуру фактора има у виду и интензитет повезаности мотива са фактором, онда се добија јаснија слика овог фактора којег смо именовали као *слободарска спремност за одбрану земље* (Табела 6б).

Табела 6б. Структура другог фактора одбрамбене мотивације

	МАНИФЕСТНИ Одбрамбени мотиви	Коефицијент повезаности с фактором
1	<i>Мотив слободарства</i> (Бранићу земљу јер припадам слободарском народу који никад није пристајао на покорност туђину!)	0,515
2	<i>Мотив сигурности</i> (Учешћем у одбрани земље осигуравам сигурну будућност за моју породицу, народ и земљу!)	0,493
3	<i>Мотив атавизма</i> (Учешћем у одбрани земље ћу осветити све погинуле претке!)	0,402
Учешће у укупној варијанси (у %)		14,63

в) Фактор одбрамбене уверености

Структуру овог фактора чине три мотива одбрамбене мотивације који покривају свега 12,86% учешћа у укупној варијанси, од којих је само један – мотив *веровања у успех* са позитивним коефицијентом повезаности (0,705) за овим фактором. Остала два мотива су са негативним коефицијентом повезаности, при чему мотив *поштовања законитости* (-0,412) указује на спремност на одбрану земље и није мотивисан и законском лојалношћу, док мотив *аспирације циљева* (-0,396) говори да ни одбрамбени циљеви за испитивану популацију нису од пресудне важности за учешће у одбрани земље. Наиме, структура мотива указује да је присутна спремност код овог дела испитиване популације за одбрану земље коју покреће вера у победу над агресором, а не законска обавеза или одбрамбени циљеви. Његову сложеност је могуће тумачити са становишта утицаја бројних политичких, историјских, економских и културних дешавања последњих деценија. Носећи мотиви и њихова чврстина повезаности са овим фактором су определили да га именујемо као *фактор одбрамбене уверености* (Табела 7).

Табела 7. Структура трећег фактора одбрамбене мотивације

Манифестни Одбрамбени мотиви		Коефицијент повезаности с фактором
1	<i>Мотив веровања у успех</i> (Бранићу земљу јер верујем да ћемо победити сваког агресора!)	0,705
2	<i>Мотив поштовања закона</i> (Бранићу земљу јер је то моја законска обавеза!)	- 0,412
3	<i>Мотив аспирације циљева</i> (Бранићу земљу због важности циљева за које се боримо!)	- 0,396
Учешће у укупној варијанси (у %)		12,86

Целина факторске слике одбрамбене мотивације указује на веома сложен склоп мотивационе основе могућег одбрамбеног понашања средњошколске омладине. Одбрамбени мотиви су различито међусобно структурирани и као такви различито позиционирају одбрамбени активизам омладинске популације. Поједини фактори одбрамбене мотивације деле неке заједничке одбрамбене мотиве, што открива њихово међусобно преплитање. Посебно је то карактеристично за мотив аспирације одбрамбених циљева, који чини структуру првог и трећег фактора. Дакле, од склопа мотива који чине одређене факторе, као и њихове чврстине повезаности са тим фактором, могуће је очекивати и различите одбрамбене реакције у хипотетичкој одбрамбеној ситуацији испитиване средњошколске популације.

Иако смо могли очекивати да оваква структурираност фактора указује на могућу чвршћу повезаност (али не и нужну) екстрахованих фактора, њихова корелација потврђује да та очекивања нису основана. Наиме, матрица њихове корелација нам указује да коефицијенти нису значајније величине. Највећа величина корелације (0,584) је карактеристична за повезаност трећег и првог фактора. Поједини фактори се налазе и у негативној корелацији, као што је то случај са другим и првим (- 0,032). Ниска веза (0,125) је између трећег и другог фактора (Табела 8).

Табела 8. Матрица корелација фактора

Фактор	1	2	3
1	1,000		
2	- 0,032	1,000	
3	0,584	0,125	1,000

Дакле, намеће се закључак да фактори одбрамбене мотивације средњо-

школске омладине нису чврсто повезани, односно да међу њима не постоји значајнија кохезија и да се због тога јачање, али и слабљење неких од ових фактора неће значајније одразити на остала два.

5. ЗАКЉУЧАК

Овим истраживањем је обухваћена средњошколска омладина као одбрамбено највиталнији део друштва. Она одраста у конкретним друштвено–историјским околностима, економским и културним условима. Сходно томе млади и артикулишу свој однос према свету, али и свој однос према одбрани земље. Стога се може рећи да је расправа о одбрамбеној мотивацији младих уједно и расправа о друштву у коме они живе и стасавају. Њихова друштвена свест, па и основне карактеристике одбрамбене мотивације су својеврстан показатељ актуелног стања датог друштва. Како је основни предмет истраживања била одбрамбена мотивација младе генерације у Србији, интересовање је усмерено у правцу сагледавања основних карактеристика одбрамбене мотивације код дела младе генерације – средњошколске омладине. У том контексту се и основни истраживачки проблем односио на тражење одговора на питање природе атрибутивних обележја одбрамбене свести младе генерације.

У трагању за реаговањем испитаника у одређеним одбрамбеним ситуацијама, постављене су тврдње која се садржајно односе на могуће одбрамбене околности. Настојања су била да се конципира скала оних мотива који представљају најјачи узрок или покретач одбрамбеног понашања и који упечатљиво репрезентују одбрамбену мотивацију. Изабрано је девет мотива који репрезентују основне разлоге због којих би ученици средњих школа били спремни да учествују у одбрани земље.

Истраживање је показало да средњошколска омладина Србије у различитом степену прихвата мотиве за одбрану земље. Најприхваћенији је мотив слободарства, док је најмање прихваћена законска обавезност према одбрани земље. Готово половина испитане популације (45,90%) је исказала спремност да брани земљу јер „припада слободарском народу који није пристајао на покорност туђину“, док се највише испитаника (35,30%) изјаснило за модалитет потпуног неслагања са мотивом одговорности за безбедност земље (35,30%). Дакле, то су основни мотиви због којих би ученици средњих школа у Србији учествовали у одбрани земље у случају оружане агресије, односно то су основни мотиви који детерминишу одбрамбени ангажман. Ниво (просечна вредност интензитета одбрамбене мотивације) мотивисаности средњошколске омладине Србије (интензитет одбрамбене мотивације), односно спремност за одбрану земље од претпостављене оружане агресије износи 4,16 и указује на мотивацију високог интензитета.

Повезаност између појединих одбрамбених мотива је мерена коефицијентом линеарне корелације (r). Добијени коефицијенти корелације указују на релативно ниску повезаност одбрамбених мотива, али и на мали број статистички значајне повезаности. То значи да се јачањем (слабљењем) једног одбрамбеног мотива не може појачавати или слабити други из предложеног корпуса одбрамбене мотивације.

Уз помоћ методе анализе главних компоненти (*principal component analysis*) екстраховане су три (3) групе варијабли које задовољавају уобичајен критеријум поседовања значајних оптерећења, односно којима су својствене вредности (*eigenvalue*) веће од 1 и које објашњавају 52,46% укупне варијансе. Добијене факторске структуре су биле у значајној мери интерпретативне. Екстраховани фактори су били основа за објашњење међусобних веза између датих ајтема. У зависности од мотива који их окупљају и коефицијента повезаности добили су и различите називе. Именовани су као *изразити патриотизам* (објашњава 24,95% варијансе), *слободарска спремност за одбрану земље* (објашњава 14,63% варијансе) и *одбрамбена увереност* (објашњава 12,86% варијансе). Приметно је да коефицијенти интеркорелација фактора нису високи, што говори о њиховој релативној међусобној самосталности. Одбрамбени мотиви су различито међусобно структурирани и као такви различито позиционирају одбрамбени активизам омладинске популације.

Како је ово истраживање донекле и искорак у непознато, није било лишено методолошких лутања и теоријских недостатака. Сасвим је извесно да је ограниченог карактера и да као такво није у могућности да пружи потпуније, а поготово коначне одговоре на сложени корпус бројних аспеката и садржаја феномена одбрамбене мотивације. Ризичност таквих одговора се повећава ако се има у виду да би ти одговори били засновани на темељу једног истраживања. То је условило да је сазнајни домет овог истраживања првенствено експлоративни, са дескрипцијом основних карактеристика одбрамбене мотивације средњошколске омладине Србије. На основу добијених података се може закључивати само о основним цртама одбрамбене мотивације, а никако о комплексном, садржајном и слојевитом феномену. Неке од карактеристика одбрамбене мотивације се дају тек само наслути. Нова и шири истраживања би омогућила целовитије захватање ове проблематике. Одбрамбена мотивација је неоткривена област човекових одбрамбених могућности. Њено истраживање, праћење и унапређивање има изузетан значај за одбрамбено организовање друштва.

Полазећи од резултата овог истраживања, а у циљу подизања општег нивоа одбрамбене свести као квалитативног сегмента људског фактора одбране, могуће је предложити бројне мере и активности за њено унапређење. Било би добро у школски систем средњошколског образовања и васпитања уградити садржаје који би утицали на формирање позитивне мотивација за одбрану земље и повећање

њеног интензитета. Посматрано са овог становишта, стиче се утисак да се са приличном нехајношћу односимо према одбрани друштва од бројних савремених опасности, изазова и претњи. То потврђује и чињеница да су у име „демитаризације“ из наставног програма избачени садржаји који су били у функцији безбедносног оспособљавања младих. Неопходно је неговати одговарајући степен одговорности за безбедност друштва код припадника младе генерације. То би требало да постане трајан садржај образовно–васпитног процеса. Успешно супротстављање разноврсним облицима угрожавања безбедности могуће је ако појединци у најранијем животном добу стекну одговарајуће безбедносно знање, ако се на прикладан начин васпитавају да искажу спремност да им се организовано и појединачно супротставе. Наравно да одбрамбену мотивацију није могуће изграђивати само кроз школски образовно-васпитни систем, јер се градивни елементи ове категорије формирају и као механизми идентификације, али и у контексту осталих друштвених ставова, вредности и идеја.

ЛИТЕРАТУРА

- Креч Дејвид и Крачфилд Ричард, *Елементи психологије*, Научна књига, Београд, 1976.
- Рот Никола, *Опита психологија*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 1990.
- Сузић Ненад, *Особине наставника и однос ученика према настави*, Учитељски факултет, Београд, 2000.
- Фром Ерих, *Здраво друштво* (друго издање), Рад, Београд, 1980.
- Хол Келвин и Линдзи Гарднер, *Теорије личности*, Нолит, Београд, 1978.
- Средње образовање – почетак школске године 2019*, Републички завод за статистику, <https://www.stat.gov.rs/sr-latn/vesti/srednje-obrazovanje-pocetak-skolske-godine-2019/?a=0&s=1102>, (12/04/2019).
- Beck С. Robert, *Motivacija: teorija i načela*, Naklada Slap, Zagreb, 2003.
- Maslow Н. Abraham, “A theory of human motivation“, *Psychological Review*, Vol. 50, № 4, 1943, p. 370 – 396.
- Murray Henry, *Explorations in Personality* (70th anniversary edition), Oxford University Press, Oxford, 2007.
- McDougall William, *An Introduction to Social Psychology* (23rd ed.), Hesperides Press, New York, 2006.
- Noel-Hoeksema Susan, Atkinson L. Rita, Fredrickson Barbara, Hilgard Ropiequet Ernest, Loftus Geoffrey & Willem Wagenaar, *Uvod u psihologiju*, Naklada Slap, Zagreb, 2007.
- Woodworth Robert, *Dynamic Psychology*, Columbia University Press, New York, 1918.

Dragan Kolev³⁴

DEFENSE MOTIVATION OF HIGH SCHOOL YOUTH

Abstract

In this paper, defense motivation is viewed as a specific element of defense awareness that allows understanding the socio-psychological foundations of the country's defense. As a layered and complex socio-psychological construction, it is an indicator of the defense integration of society, but also the defense quality of individuals.

Defining defense motivation as one of the most important contents of the quality of the human factor of defense and as the basic disposition of defense behavior, the research is directed towards the most vital part of the population - young people. An empirical research of the survey type was conducted on a sample of 1,076 students who were in the final grades of high schools in the Republic of Serbia, in order to determine the characteristics of defense motivation and their presence (intensity) in young people.

The results show that defense motives are differently positioned in the defense activism of the youth population. The factors of defensive motivation of high school youth are not firmly connected, there is no significant cohesion between them, and therefore the strengthening, but also the weakening of some of these factors will not significantly affect others. The freedom tradition and the need for security of the family, the people and the state are the strongest motives for the engagement of young people in the defense of the country, and the weakest are related to the legal obligation and the sense of responsibility.

Key words: youth, country defense, defense motivation

---

³⁴ Prof. dr Dragan Kolev, Faculty of Diplomacy and Security, Belgrade

Божидар Форца
*Факултет за пословне студије и право
Универзитета „УНИОН-Никола Тесла“ у Београду*

ТЕОРИЈСКИ И ПРАКТИЧНИ АСПЕКТИ ЕКОЛОШКЕ БЕЗБЕДНОСТИ¹

Сажетак

Појам (синтагма) еколошка безбедност јесте кованица политичког карактера, коју је лансирао тадашњи председник СССР-а Михаил Горбачов, након хаварије нуклеарне електране у Чернобиљу, а прихватиле УН у својој Резолуцији. С друге стране, чињеница је да су и савремене студије безбедности еколошки амбијент препознале као један од сектора (равни) безбедности, поред војне, политичке, економске и социјеталне.

Овај рад јесте покушај да се анализира теоријски и практични аспект еколошке безбедности и утврде контроверзе те синтагме. Наиме, циљ рада јесте да се утврди релација између појмова еколошка безбедност, заштита животне средине и одрживи развој. Тај циљ, како је наведено, има теоријски и практичан приступ.

Циљ је реализован применом познатих научних метода, у којима су преовладале: компаративна метода и анализа садржаја. Резултати истраживања показују да се теоријски приступ еколошкој безбедности у пракси губи у појму заштита животне средине, а оба та појма у синтагми - одрживи развој.

Кључне речи: еколошка безбедност, заштита животне средине, одрживи развој.

---

¹ Чланак је настао као део рада на Пројекту *Нормативни оквир система националне безбедности Републике Србије*, који се реализује на Факултету за пословне студије и право Универзитета „УНИОН-Никола Тесла“, 2020-2021.

УВОД

Дуго је војна претња поимана као једини облик угрожавања безбедности држава. И поред чињенице да човека, његове заједнице и околину угрожавају и други облици и носиоци (изазови, ризици и претње), војна претња, због последица које са собом носи, била је основни предмет писаних и неписаних стратегија и политика безбедности.

Након Другог светског рата појављују се студије безбедности као научна дисциплина. Заснован на критици Друштва народа, као и на току и исходу Другог светског рата, те поимајући државу као кључни субјект међународних односа, кључни теоријско-истраживачки правац студија безбедности постаје *реализам*. Моћ државе, пре свега војна, постаје кључни критеријум њене безбедности у анархичном међународном поретку.

У току Хладног рата појављују се разни алтернативни правци студија безбедности, где се посебно издваја рад *Копенхашке школе безбедности* Института за истраживање мира (COPRI) из Копенхагена. Један од пројеката те школе, посебним заслугама професора Базана (*Barry Buzan*) и Вивера (*Ole Vaever*), јесте „проширење“ безбедности са чисто војног на политички, економски, социјетални и еколошки сектор. С друге стране, такође заслугом Копенхашке, али и Велшке школе безбедности, долази до „продубљења“ појма национална (државна) безбедност у два смера: 1) наниже, ка појединцу и групама и 2) навише, ка међународној и глобалној безбедности.

Након Хладног рата, претња замишљеног и пројектованог великог рата између НАТО и Варшавског уговора распршила се у корпус изазова, ризика и претњи, са којима се суочава не само држава, него и човек као јединка, његове заједнице и планета Земља, у најширем смислу речи. У стратегијама бројних држава, оружани сукоб се наводи као могућ, али се приоритет даје претњама типа тероризам, пролиферација оружја за масовно уништење, организовани криминал, трговина људима, оружјем и наркотицима, угрожавање животне средине и друге.

У складу с наведеним, овај рад, осим увода и закључка, структуриран је у две целине: 1) Теоријски аспект еколошке безбедности и 2) Практичан аспект еколошке безбедности.

1. ТЕОРИЈСКИ АСПЕКТ ЕКОЛОШКЕ БЕЗБЕДНОСТИ

Теоријски аспект еколошке безбедности, примарно, односи се на промишљање тог сектора безбедности у наукама, односно студијама безбедности. Студије

безбедности су почеле значајније да се развијају после Другог светског рата, пре свега у САД и развијеним земљама западне Европе. С обзиром да су за рудимент имале ток и последице Другог светског рата, студије безбедности, примарно, баве се војном претњом (опет ратом) и начинима да се постигне безбедност у условима деловања те претње². Отуда, у земљама западне Европе, пре свега у Великој Британији, студије безбедности су првобитно носиле назив – *стратешке студије*.

Кључни теоријски правац студија безбедности након Другог светског рата јесте реализам. Реализам, као истраживачки правац студија безбедности, еволуира у разне модалитете, који код разних аналитичара имају и различит назив, али његов костур остаје исти. Тај костур реализма у теорији се именује као „три централна уверења“ (Табела 1).

Табела 1. Три централна уверења реализма

Р.Б.	УВЕРЕЊЕ	ОБРАЗЛОЖЕЊЕ
1	ПОЛИТИКА СЕ УВЕК ОДВИЈА ИЗМЕЂУ ГРУПА	Без удруживања сваки појединац је немоћан. Држава је основни облик удруживања. Национализам је преовлађујућа идеологија.
2	ГРУПЕ СЕ УВЕК ПОНАШАЈУ ЕГОИСТИЧКИ	Када „загусте“, групе ће увек гледати своје интересе.
3	ЦЕНТРАЛНИ АСПЕКТ ОДНОСА ИЗМЕЂУ ГРУПА ЈЕСТЕ МОЋ	Кључни елеменат моћи јесте ВОЈНА МОЋ.

Извор: Аутор, на бази Ејдус Филип, 2012, стр. 72

Сублимацијом података у претходној табели добијамо релацију: *држава – интерес – моћ*. Дакле, држава је кључни субјект међународних односа, још од Вестфалског мира. Национална безбедност (безбедност државе) је кључни интерес. Тај интерес се остварује достизањем потребне моћи. С обзиром да је војна претња кључна, тако је и војна моћ опредељујући чинилац безбедности државе.

Процеси и догађаји у међународним односима после Другог светског рата, а посебно однос између САД и СССР и блокова које су предводилеи (НАТО и ВУ), именовани као Хладни рат, био је и извор и теоријска подлога реализма³. Наведена три централна уверења су мењала форму код разних аналитичара, али је суштина остала иста.

² Тако, познати аналитичар Стивен Волт (*Stephen Walt*), студије безбедности и назива „студије претње, употребе и контроле војне силе“. (*Stephen Walt*, “The renaissance of security studies“, *International Studies Quarterly*, 1991).

³ Иначе, професор Бери Бузан (*Barry Buzan*), као једна од кључних личности тадашње Копенхашке школе безбедности, као подлоге (покретачке снаге) развоја студија безбедности поимао је: 1) одnose међу великим силама, 2) развој технологије, 3) кључне светске догађаје, 4) интерну академску дебату и 5) постепену институционализацију студија безбедности.

Још у доба Хладног рата, односно у деветој деценији прошлог века, јављају се тзв. алтернативни правци у студијама безбедности (стратешким студијама), као што су „мировне студије“ и, посебно, пројекти *Копенхашке школе безбедности*.

Копенхашка школа безбедности (данас не постоји) Института за истраживање мира (СОРПРИ), остаће забележена преко неколико кључних идеја, као то су: 1) проширење безбедности, 2) секуритизација и 3) комплекси безбедности⁴. Иако се секуритизација сматра највећим доприносом те школе, прво ћемо показати тзв. проширење безбедности.

У свом делу *People, States and Fear* (Народ, државе и страх) из 1983. године, Бузан „поткопава“ основе класичних теорија безбедности, те развија оквир у којем доказује да на безбедност људских заједница (не само држава) утичу чиниоци из пет главних области, од којих свака има свој фокус и начин уређења приоритета (Табела 2).

Табела 2. Пет Бузанових области безбедности

Р.Б.	ОБЛАСТ	ПОЈАШЊЕЊЕ
1	ВОЈНА	Тиче се међународног деловања наоружаних офанзивних и дефанзивних потенцијала државе и тога како поједине државе опажају намере оних других. Бузан је сматрао да истраживање војне безбедности треба схватити као подскуп студија безбедности и, да би избегао непотребну збрку, указивао на њих као на стратешке студије.
2	ПОЛИТИЧКА	Усредсређује се на организациону стабилност држава, система владања и њихових идеологија који им дају легитимност.
3	ЕКОНОМСКА	Креће се око приступа ресурсима, финансијама и тржиштима, неопходних за одржавање прихватљивих нивоа благостања и моћи државе.
4	СОЦИЈЕТАЛНА	Усредсређује се на одрживост и развој традиционалних образаца језика, културе и религијског и националног идентитета и обичаја.
5	ЕКОЛОШКА	Тиче се очувања локалне и планетарне биосфере као суштинског потпорног система од којег зависе сви други људски подухвати (Ако нема здраве животне средине, неће бити ни нас – Бузан).

Извор: Аутор, на бази Пол Д. Вилијамс, 2012, стр. 42-43

Знатно измењено и проширено друго издање књиге Народ, државе и страх, објављено 1991. године, правовремено је пружио начин размишљања о безбедности после Хладног рата, који је делотворно оспорио преокупацију војном силом и с правом покушао да та питања постави у њихов политички, друштвени, економски и еколошки контекст.

1.1. Кључна питања студија безбедности и секуритизација

Да би оивичили подручје истраживања теорије (студија) безбедности, бројни аналитичари су утврдили различит скуп питања. У домаћој литератури, најчешће, помињу се два аутора: Дејвид Болдвин и Пол Д. Вилијамс. Тако, домаћи аутори, преферирајући ставове неког од двојице наведених, или других аутора, дају и сопствени приказ питања студија безбедности (Табела 3).

Табела 3. Кључна питања студија безбедности

Р.Б.	АУТОР	ПИТАЊА
1	Пол Д. Вилијамс ⁴	1) Шта је безбедност? 2) Чија безбедност? 3) Шта се може схватити као безбедносно питање? и 4) Како се безбедност може постићи?
2	Дејвид Болдвин ⁵	1) Безбедност - за кога? 2) Безбедност – за које вредности? 3) Колико безбедности? 4) Од којих претњи? 5) Којим средствима? 6) По коју цену? и 7) За који временски период?
3	Драган Р. Симић ⁶	1) Ко је или шта је објекат безбедности? 2) Каква је природа претње? 3) Ко је одговоран (ко се стара) за безбедност? и 4) Којим се поступцима, средствима и начинима достиже, чува и унапређује безбедност
4	Саша Мијалковић и Марија Поповић ⁷	1) Чија безбедност? 2) Безбедност чега? 3) Безбедност од кога/од чега? 4) Ко пружа безбедност ? и 5) На који начин се пружа/остварује безбедност?

Извор: Аутор

4 Пол Д. Вилијамс, *Увод у студије безбедности*, Службени гласник, Београд, 2012, стр. 44.

5 David Baldwin, *Neorealism and Neoliberalism*, ed. The Contemporary Debate, New York, Columbia University Press, 1993.

6 Драган Р. Симић, *Наука о безбедности*, Научна књига, Београд, 2002, стр. 22. У наведеном делу, при утврђивању наведених питања, Симић наводи да их је преузео из: Terry Terriff, *Security Studies Today*, Cambridge: Polity, 1999. Готово иста питања као и Драган Р. Симић, истиче и Младен Бајагић у делу *Међународна безбедност*, Криминалистичко-полицијска академија, Београд, 2012, стр. 130.

7 Саша Мијалковић, Марија Поповић, *Увод у студије безбедности*, Криминалистичко-полицијска академија, Београд, 2015, стр. 122. У наведеном делу аутори истичу да су питања преузели, али и прилагодили, из: Bernhard Moller, „Nacionalna, sociјetalna i ljudska bezbednost – Opšta razmatranja sa prikazom balkanskog slučaja“, *Ljudska bezbednost* (urednik Dulić, D), br. 1, Fakultet civilne odbrane, Београд, 2003.

Ејдус, пак, наведена питања студија безбедности именује као „граматику безбедности“, у коју сврстава кључне појмове: *опасност* (оно што угрожава), *референтни објекат безбедности* (оно што је угрожено), *субјекат безбедности* (онај који штити) и *средства, односно мере безбедности* (начин на који штити). Под утицајем Копенхашке школе безбедности, посебно истраживања теорије секуритизације, Ејдус каже да би наведеним појмовима „граматике безбедности“ требало додати појмове: *секуритизирајући актери, функционални актери и публика*⁸.

У складу с наведеним, а посебно тзв. граматиком безбедности, поимање поља истраживања студија безбедности можемо приказати као на Слици 1.

Слика 1. Системски приступ безбедности

ИЗВОР: Аутор

Дакле, Слика 1, основна питања студија безбедности, или системски приступ безбедности, јесу КО/ШТА-КО-КО/ШТА. Или, ко/шта угрожава безбедност и како то ради (начини, средства) – *субјекат угрожавања*; ко/шта је угрожено – *објекат безбедности* и ко и како се супроставља угрожавању – *субјекат безбедности*⁹.

1.1.1. Секуритизација

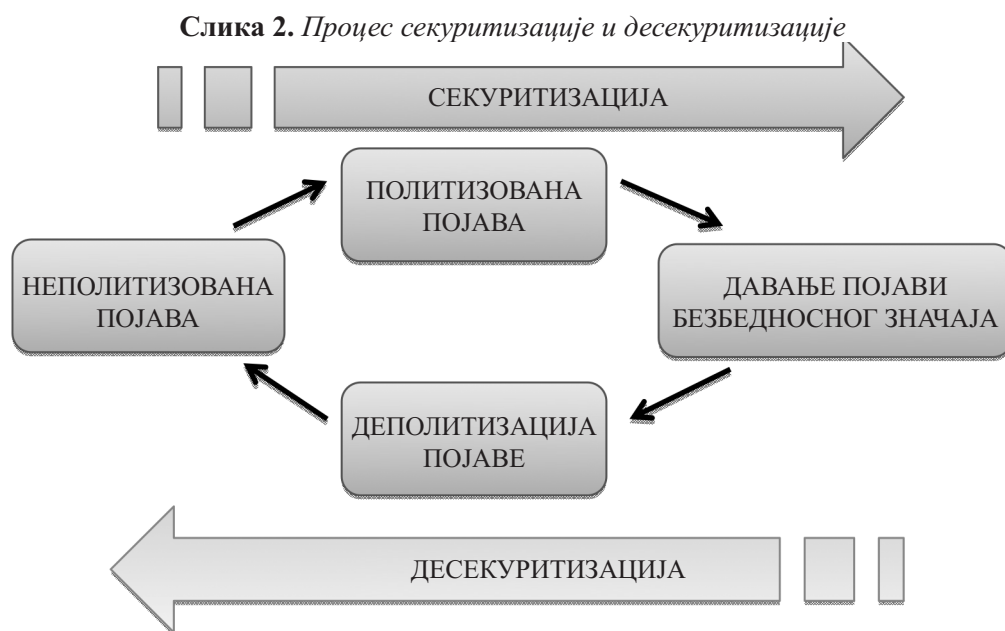
Како смо истакли, један од кључних пројеката (идеја) Копенхашке школе безбедности била је теорија секуритизације. Њен идејни творац био је професор Оле Вивер (*Ole Waever*), а сарадници у истраживању професори Бери Бузан и Јап де Вилде (*Jean de Wilde*). Наиме, у разради теорије секуритизације, постављено је основно питање – зашто се неке ствари третирају као претње које захтевају ургентно деловање, а неке не? У одговору на ово питање, Вивер је истицао - поједини прблеми се третирају као безбедносна претња због тога што су на тај

⁸ Филип Ејдус, *Међународна безбедност, теорије, сектори и нивои*, Службени гласник, Београд, 2012, стр. 36.

⁹ Божидар Форца, *Системи безбедности*, Факултет за пословне студије и право Универзитета „УНИОН-Никола Тесла“, Београд, 2019, стр. 33.

начин социјално конструисани, то јест *секуритизовани*¹⁰.

Појам секуритизације, који је први представио Вивер у наведеном раду из 1995. године, односи се на дискурзивну конструкцију претње. Специфичније, секуритизација се може дефинисати као процес у којем неки Чинилац проглашава да поједина ствар, динамика или чинилац представља „егзистенцијалну претњу“ за поједини референтни објекат. Ако релевантна публика то прихвати као такво, онда се омогућава обустављање нормалне политике и коришћење хитних мера у одговору на опажену кризу. У том смислу, безбедност је место преговарања између говорника и публике, иако знатно условљена мером у којој говорник ужива ауторитет унутар поједине групе. Коначно, Вивер тврди да успешна секуритизација обично садржи артикулацију претње „само од стране елита, са специфичног места, као израз институција“¹¹. Процес секуритизације и десекуритизације, како су га поимали Бузан, Вивер и Вилде¹², приказан је на Слици 2.

Извор: Мијалковић Саша, Поповић Марија, 2015, стр. 34

Посматрно на глобалном, али и на осталим нивоима, појам секуритизације и десекуритизације назива се и „политика двоструких стандарда“. Потврду наве-

10 Ole Waever, “Securitization and desecuritization“, in Ronnic D Lipaschurtz (ed.), *On Security*, New York, Columbia University Press, pp. 46-86.

11 Пол Д. Вилијамс, нав. дело, стр. 119.

12 Barry Buzan, Ole Waever, Jap De Wilde, *Security A New Framework for Analysis*, Boulder, CO, Lynne Rienner, 1998.

деном налазимо у детерминисању неке појаве као претње, или њеном занемаривању. Тако на пример, Ејдус истиче да је главна безбедносна претња по виђењу Американаца – тероризам. С друге стране, од тероризма на Западу годишње умре мање људи него од срчаног удара у саунама, а „шансе“ да у САД неко погине у терористичком нападу су око 1:80.000, што је мање од шанси да човека на Земљи погоди метеор. Према подацима Светске здравствене организације, у 91% смртних случајева у свету узрок смрти је болест, док колективно насиље представља узрок смрти тек у 0,4% случајева. Осим тога, према подацима Светске банке, од сиромаштва умре шест милиона људи годишње, од цигарета три милиона, а од вируса ХИВ дневно оболи 14.000 људи. Ипак, у одбрану и безбедност, а посебно у светску борбу против тероризма, улаже се далеко више средстава него у решавање наведених проблема¹³.

1.2. Еколошка безбедност

Иако је синтагма еколошка безбедност политичког порекла, у овом делу ћемо се осврнути на два теоријска аспекта: 1) теоријско одређење еколошке безбедности и 2) поимање еколошког сектора безбедности у оквиру наведених питања студија безбедности.

1.2.1. Теоријско одређење еколошке безбедности

Стратешке и студије безбедности поткрај Хладног рата почеле су се окретати другим безбедносним проблемима. Један од тих проблема била је животна средина. Према неким аналитичарима, најутицајнија публикација о животној средини као безбедносном проблему, с почетка последње деценије прошлог века, приписује се Роберту Каплану и његовом чланку *The coming anarchy* (Долазећа анархија, 1994), у којем стоји:

Време је да се „животна средина“ разуме према ономе што јесте: питање националне безбедности на почетку 21. века. Политички и стратешки утицај таласања становништва, ширење болести, уништавање прашума и ерозија земље, потрошња воде, загађење ваздуха и, могуће подизање нивоа мора у критично насељеним регионима као што су делта Нила и Бангладеш – што ће подстаћи масовне миграције и запалити искру групних сукоба - представљаће језгро спољнополитичког изазова из којег ће већина других настати, распаљујући јавне и уједињујуће интересе који су преостали од хладног рата¹⁴.

¹³ Филип Ејдус, нав. дело, стр. 106-107.

¹⁴ Роберт Каплан (1994), у Пол Д. Вилијамс, нав. дело, стр. 345.

Или, још тежи облик будуће слике света и „последњег човека“ Каплан описује на следећи начин:

Ступамо у свет који се грана на двоје. Део глобуса настањен је Хегеловим и Фукујаминим последњим човеком који је здрав, ухрањен и кога је размазила технологија. Други, већи део, је настањен Хобсовим првим човеком који је осуђен на живот који је „сиромашан, ружан, суров и кратак“¹⁵.

Тако, иако није претерано прихваћен у теорији, Каплан ипак проузрокује једно од питања животне средине – *Постоји ли доказ да ствари које се односе на животну средину проузрокују сукоб?*

Други аспект поимања животне средине као безбедносног проблема у теорији, окреће се Бузановом схватању – *ако нема здраве животне средине, неће бити ни нас.*

Резултанта наведених приступа животної средини видљива је у дефиницијама еколошке безбедности. Навешћемо само неке примере:

Џон Барнет (*John Barnett*) под еколошком безбедношћу подразумева способност нације или друштва да одоли оскудицама животне средине, ризицима и нежељеним променама у животної средини или напетостима и евентуалним сукобима¹⁶. Дакле, Барнет се осврће на оба угла посматрања животне средине: 1) потреба њене заштите и 2) могући сукоби око ресурса.

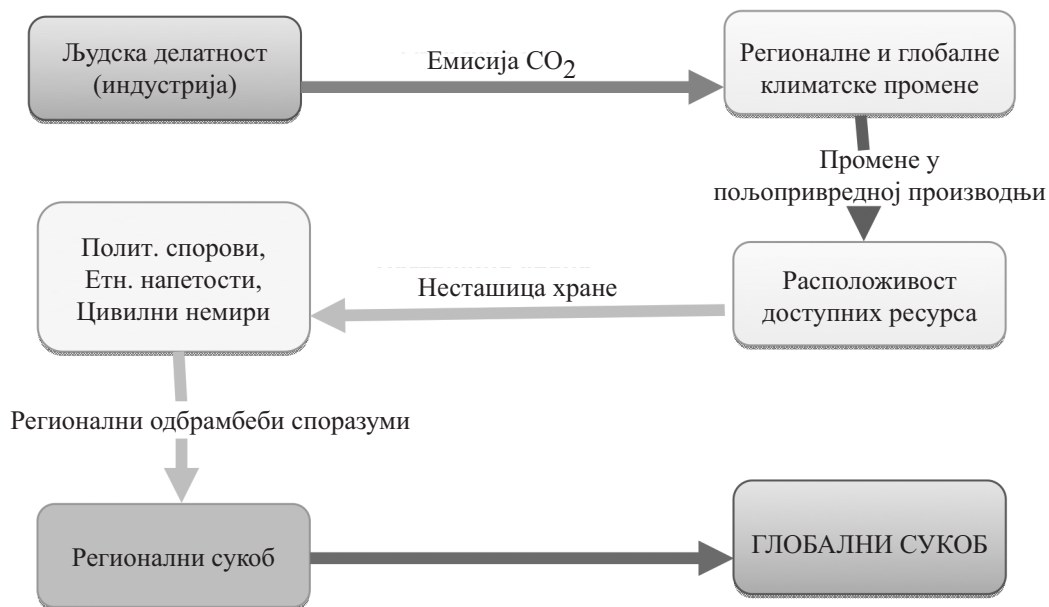
Научница Елизабет Чалецки (*Elizabeth L. Chalecki*) еколошку безбедност дефинише као релативну безбедност јавности од еколошких опасности изазваних природним или људским деловањем¹⁷. Чалецки на врло инспиративан начин сликовито указује на потенцијалне сукобе у сфери еколошке безбедности (Слика 3).

15 Исто.

16 John Barnett, *The Meaning of Environmental Security: Ecological Politics and Policy in the New Security ERA*, London and New York: Zed Books, 2001, pp. 15-25, у: Илић-Крстић, И, *Социјално-еколошка безбедност, одрживи развој и квалитет живота*, докторска дисертација, Факултет заштите на раду, Ниш, 2016, стр. 42. Интернет <http://nardus.mpn.gov.rs/bitstream/handle/123456789/7819/Disertacija.pdf?sequence=1&isAllowed=y> (10/01/2020).

17 Elizabeth L. Chalecki, *Environment and Security*, Pacific Institute for Studies in Development, Oakland, 2002.

Слика 3. Пuteви еколошког сукоба

Извор: Elizabeth L. Chalecki, Pacific Institute for Studies in Development, Environment and Security, 2002

Вера Арежина даје једну радну дефиницију: „еколошка безбедност је веома сложен процес супротстављања угрожавању из било ког извора, било које врсте и било које компоненте природне целине укључујући и људско друштво, при чему се остварује неки степен заштићености од опасности по егзистенцију, потребе и интересе“¹⁸.

Бакрач, Вуруна и Милановић тврде да заштиту животне средине и еколошку безбедност, иако су различити појмови, треба посматрати заједно и кажу: еколошка безбедност један је од сегмената опште безбедности, повезана са степеном деградације локалних и глобалних екосистема, несташице воде, поплава и других природних катастрофа, масовног и нерационалног крчења шума, као и загађивања свих елемената животне средине, укључујући и нарушавање биодиверзитета¹⁹.

У два наведена пола – ратови око ресурса, с једне и, негативан утицај загађења животне средине на људску безбедност, с друге стране, крајем Хладног рата

18 Вера Арежина, *Проблеми мерења еколошке безбедности*, Београд: МСТ Гајић, 2010, стр. 172.

19 Саша Бакрач, Младен Вуруна и Мишко Милановић, „Деградација животне средине - утицај на еколошку безбедност“, *Војно дело*, Вол. 62, Но. 3 (2010), стр. 314 – 328.

превагнуле су теоријске расправе о могућем сукобу за ресурсе. Нажалост.

Придавање већег значаја борби око ресурса, од еколошке безбедности (заштите животне средине), има прагматичну подлогу у поимању националне безбедности као кључне у међународним односима. Међутим, такву констатацију о националној безбедности као преовлађујућој, покушава да „разбије“ Данијел Дудни (*Daniel Deudney*), који 1999. године пише:

Уништавање животне средине није претња националној безбедности, пре је реч о претњи концептуалној хегемонији државно усресређених безбедносних дискурса и институција. Еколози, који своје програме заодевају крвљу натопљеним огртачима ратног поклича, издају своје средишње вредности и стварају конфузију о стварним задацима²⁰.

Чињеница је да су Дуднијеви ставови утицали на понашање политичких елита, кад је еколошка безбедност у питању, о чему више у другом питању.

1.2.2. Еколошки сектор безбедности у оквиру општих питања студија безбедности

Како смо претходно истакли, још од Берија Бузана, безбедност се проширила у више сектора (изван војног), а један од њих јесте еколошки. У том смислу, потребно је теоријски укрстити „граматику безбедности“ с новим – еколошким сектором, као концептом.

Кључна питања „граматике безбедности“, кад је у питању еколошка безбедност, јесу: шта је референтни објекат безбедности, ко је субјекат безбедности и које су еколошке претње безбедности.

У одговору на прво питање – *референтни објекат безбедности*, Ејдус полази од ставова већ наведених аутора, посебно Бери Бузана, који каже: безбедност животне средине односи се на одржавање локалне и планетарне биосфере као суштинског система подршке, од кога зависе сви остали људски подухвати.²¹ У складу с наведеним, Ејдус истиче да је Бузан става да је референтни објекат еколошке безбедности – *животна средина*. Међутим, животна средина је производ развоја људске цивилизације, те се поставља друго питање – *ко је субјекат безбедности*: државе, појединци, међународни покрети или нешто друго?

У трагању за одговором на питање – *ко је субјекат безбедности*, Ејдус се враћа појму секуритизације и значају тог процеса у међународним односима. Наиме, бројне научне организације, покрети, невладине организације, па и владе појединих држава, као секуритизирајући актери, утицале су на чињеицу да се еколошка питања (питања животне средине) бар „ставе на дневни ред“, више него

20 Данијел Дудни (1999), у: Пол Д. Вилијамс, нав. дело, стр. 350.

21 Бери Бузан у: Филип Ејдус, нав. дело, стр. 198.

што су стварно тражена решења тих проблема.

У одговору на питање *које су еколошке претње безбедности*, најчешће, наводе се ставови већ поменутог Јапа Де Вилдеа, који их групише у три категорије: 1) *оне које нису изазване људским деловањем* (цунами, земљотрес, вукланске ерупције), 2) *оне које су настале деловањем човека, али које нису опасне по цивилизацију као целину* (загађење мора, исцрпљивање природних ресурса који су витални за преживљавање) и 3) *оне које је изазвао човек и које су опасне по цивилизацију као целину* (глобално загревање, подизање нивоа мора, озонске рупе...) ²².

Два су аспекта концептуалног промишања еколошких претњи безбедности потенцирана у теорији. **Прво**, то су претње које могу да уједине свет, али то у пракси није тако. **Други**, који говори о карактеру тих претњи да делују постепено, те их је тешко секуритизовати, за разлику од војног напада или тероризма, чије се последице одмах виде ²³.

У складу с наведеним, можемо закључити да је еколошка безбедност, теоријски посматрано, ушла у безбедносни дискурс, иако нема консензуса око концепта еколошке, као ни глобалне безбедности ²⁴. Какав је одговор политике, видећемо у другом питању.

2. ПРАКТИЧАН АСПЕКТ ЕКОЛОШКЕ БЕЗБЕДНОСТИ

Еколошка безбедност јесте геополитичка кованица, настала 1987. године на предлог тадашњег председника СССР-а Михаила Горбачова. Наиме, Генерална скупштина УН, на предлог председника СССР Михаила Горбачова, усвојила је *Резолуцију о међународној еколошкој безбедности* ²⁵, као реакцију на последице које је изазвала хаварија нуклеарне електране у Чернобиљу. Тако, *Светска комисија за животну средину и развој* (тзв. Брундтландова комисије) у свом извештају „Наша заједничка будућност” предложила је да се „појам безбедности, који се традиционално схвата у смислу политичких и националних претњи суверенитету, прошири како би укључио све веће утицаје еколошког притиска – локално, нацио-

22 Јап Де Вилде, у: Филип Ејдус, нав. дело, стр. 202.

23 Gwyn Prins, ed., *Threats Without Enemies*, Facing Environmental Insecurity, London: Earthscan, 1993.

24 Наиме, кад је у питању глобална безбедност, поједини аутори (Гафиновић) сматрају да је њен основни смисао заштита, и то заштита од претњи које нису иманентно војне, као што су цунами, земљотрес, поплаве, пожари и друге природне катастрофе и катастрофе које је изазвао човек на планетарном нивоу. Радосав Гафиновић, *Класификација безбедности*, Наука, безбедност, полиција, Београд, год.12 број 2, 2007, стр. 3-26.

25 Интернет: <http://www.eko.minpolj.gov.rs/strategija-ekoloske-bezbednosti-mehanizmi-realizacije> (10/01/2020). Види у: U.N. Doc. A/C.2/42/L.34 (1987), доступно на: http://repository.un.org/bitstream/handle/11176/151491/A_C.2_42_L.34-EN.pdf?sequence=1&isAllowed=y (10/01/2020).

нално, регионално и глобално“²⁶.

У САД су значајнији притисци на политичаре да се озбиљније суоче са климатским променама настали за време председника Буша (млађи), односно критиком његове администрације, 2004. године, због њеног неуспеха да се са тим променама носи.

На трећој страни, подстакнуте деловањем бројних компанија, покрета „зелених“ и других иницијатива, и владе појединих држава, а посебно Норвешке и Канаде, подстицале су међународну зајдницу да се озбиљније позабави питањима заштите животне средине, односно новом синтагмом – еколошка безбедност. Коначно, и остале државе у међународном систему полако и постепено преузимају еколошки безбедносни дискурс, посебно онда када се на њиховој територији догоде еколошки поремећаји или катастрофе.

Тако, највећи проблеми данашњице на глобалном нивоу, ипак, изазвани су човековим деловањем. То су:

- драстичне промене климе (велика оштећења озонског слоја и нагомилавање загађујућих материја у атмосфери које стварају ефекат „стаклене баште”);
- деградација великих површина рударским и другим делатностима;
- угрожавање биодиверзитета са већ неповратно изгубљеним многим врстама,
- исцрпљивање ресурса и велика загађеност животне средине због њиховог трошења;
- непрекидно уништавање читавих шумских и других екосистема;
- немогућност да се савладају све веће количине опасног, отровног и осталих отпадних материја;
- оштећење људског здравља и појава нових болести;
- нагомилане количине нуклеарног и другог разорног оружја које би могло више пута да потпуно униште живот на планети;
- недостатак воде за пиће за 2/3 људи;
- проблем пренасељености, уз то недостатак хигијенског становања и недовољно хране за већи број људи на Земљи²⁷.

У складу с наведеним, шира међународна заједница (ОУН), као и ЕУ утврдили су области и индикаторе еколошке безбедности, које, углавном, примењују све државе света. Свакако, због процеса приступања Републике Србије Европској унији, значајни су напори Уније на том плану. Разне агенције и комисије ЕУ, у више наврата, спроводиле су процес идентификовања области заштите животне средине и еколошке безбедности, које нећемо шире анализирати. За ову прилику, издвојићемо ревидирани сет који чине шест области и 42 индикатора (Табела 4).

26 Интернет: <http://www.un-documents.net/our-common-future.pdf>. (10/01/2020).

27 Мара Ђукановић, Етика и животна средина. У: Владимир Павловић. (прир.). *Екологија, религија, етика*, стр. 43-57. Београд: Екоцентар и Завод за уџбенике, 2013.

Табела 4. Области и индикатори еколошке безбедности

ОБЛАСТ	ИНДИКАТОРИ
А: Загађење ваздуха, транспорт и бука	
Загађење ваздуха	Емисије главних загађивача ваздуха
	Прекорачење квалитета ваздуха граничне вредности у урбаним срединама
	Излагање екосистема ацидификацији, еутрофикацији и озону
Транспорт	Потражња за путничким и теретним саобраћајем Коришћење чистијих и алтернативних горива
Индустрија	Загађујући отпад из индустријских објеката пуштен у ваздух и воду
Бука	Становништво изложено буци која прелази граничне вред. (за друмски саобраћај)
Б: Климатске промене и енергија	
Ублажавање климатских промена	ЕУ и национални укупни трендови емисије гасова стаклене баште и пројекције
	Концентрација атмосферских гасова са ефектом стакленебаште
	Производња, потрошња и емисија флуорисаних гасова
Утицај климатских промена	Глобалне и европске температуре Трендови топљења европских глечера и морског леда
Енергија	Преглед европског енергетског система Удео обновљивих извора енергије у финалној потрошњи енергије
В: Слатководни ресурси	
Водни ресурси/нестација воде и суша	Коришћење ресурса слатке воде
Слатководни екосистеми	Трендови и еколошки статус
Загађење воде и квалитет	Супстанце које троше кисеоник у рекама Хранљиве материје у слаткој води
Вода и здравље	Квалитет воде за купање
Утицај климатских промена на воду	Утицај климатских промена на воду
Притисак на ресурсе воде	Притисак на ресурсе воде
Г: Марине и поморски свет	
Прелазни, обални и морски квалитет вода	Хранљиве материје у прелазним, приобалним и морским водама
	Хлорофил у прелазним, приобалним и морским водама
	Опасне материје у морским организмима
Риболов	Статус морског рибљег фонда
	Квалитет рибарске флоте
Климатске промене	Температура површине мора
	Глобално и европско подизање нивоа мора
Д: Биодиверзитет и екосистеми	
Статус и трендови компоненти биолошке разноврсности	Врсте и станишта од европског значаја
	Заштићене области
	Обиље и дистрибуција одабраних врста
Претње по биодиверзитет: губитак станишта и деградација	Губитак земљишта
	Фрагментација станишта и екосистема
Сектори пољопривреда и шумарство	Пољопривредне површине под Натура 2000
	Шуме: залихе дрва, прираст и одумрле шуме
Ђ: Отпад и ресурси	
Производња отпада	Производња отпада
Рециклирање отпада	Рециклирање отпада
Диверзија отпада из депоније/одлагање	Диверзија отпада из депоније
Потрошња домаћинства	Интензитет притиска домаћинства на животну средину
Енергетска ефикасност	Интензитет укупне примарне енергије
Раздвајање притиска на животну средину	Раздвајање употребе ресурса од притиска на животну средину
Раздвајање утицаја на животну средину	Раздвајање употребе ресурса од утицаја на животну средину

Извор: Digest of EEA indicators 2014. Luxembourg:
Publications Office of the European Union, 2014, стр. 29-31.

Постоје научно-теоријски утврђена становишта да у Републици Србији не постоји јединствена методологија праћења еколошке безбедности, као и да се не чини коректна дистинкција између безбедности животне средине и еколошке безбедности. У том смислу, покренута су два значајна пројекта: *Први*, који се односи на остваривање људске безбедности и еколошке безбедности и *други*, који захвата безбедност животне средине у локалној заједници²⁸. Тако, у Републици Србији постоји различитост регулативе по питању праћења индикатора еколошке безбедности, што је приказано у Табели 5.

Табела 5. *Различити документи и индикатори праћења еколошке безбедности у Србији*

ИЗВЕШТАЈ О СТАЊУ ЉУДСКЕ БЕЗБЕДНОСТИ	ПРАВИЛНИК О НАЦИОНАЛНОЈ ЛИСТИ ИНДИКАТОРА ЗАШТИТЕ ЖИВОТНЕ СРЕДИНЕ	ИНДИКАТОРИ ЖИВОТНЕ СРЕДИНЕ У РЕПУБЛИЦИ СРБИЈИ
Ваздух	Ваздух и климатске промене	Квалитет ваздуха и озонски омотач
Вода	Вода	Вода
Земљиште	Земљиште	Земљиште
Биодиверзитет	Природна и биолошка разноврсност	Биодиверзитет
Шуме	Шумарство, лов и риболов	Трнспорт
Необновљиви природни ресурси	Одрживо коришћење природних ресурса	Енергија
Нормативни оквир	Међународна и национална законска регулатива, као и мере (стратегије, планови, програми, споразуми), извештаји и остала документа и активности из области заштите ЖС	Пољопривреда
Отпад	Отпад	Промена климе
	Бука	
	Нејонизирајуће зрачење	
	Привредни и друштвени потенцијали и активности од значаја за животну средину	
	Субјекти система заштите животне средине	

Извор: Илић-Крстић Ивана, докторска дисертација, 2016, стр. 55.

²⁸ Ивана Илић-Крстић, *Социјално-еколошка безбедност, одрживи развој и квалитет живота*, докторска дисертација, Факултет заштите на раду, Ниш, 2016, стр. 53. Доступно на: <http://nardus.mpn.gov.rs/bitstream/handle/123456789/7819/Disertacija.pdf?sequence=1&isAllowed=y> (10/02/2020).

Међутим, под снажним утицајем климатских промена, посебно након што је огромна већина држава света ратификовала *Париски споразум о спречавању загревања планете Земље*, и у Србији се све већи значај придаје појму еколошка безбедност. У том смислу, октобра месеца 2019. године, министар за заштиту животне средине Горан Триван истиче: „Еколошка безбедност једна је од најважнијих тема у светским оквирима, јер подразумева питања природних ресурса, технологија којима располажемо, биодиверзитета, пијаће воде и свега оног што је основа сигурности, развојне стабилности и здравља људи. Не постоји озбиљна земља у свету која своју безбедносну политику не базира на еколошкој безбедности, а Србија је свој став према овом питању уградила у *Стратегију националне безбедности*, чиме је постала једна од ретких напредних држава која је стратешки повезала заштиту националних вредности и интереса од безбедносних ризика и свих облика претњи које настају услед еколошких и климатских ризика. Једна од ствари која је важна за нас у Србији је нови *Закон о климатским променама*, који је у припреми, а који ће донети обавезу ограничавања емисије гасова са ефектом стаклене баште свим ентитетима који постоје у Србији. То ће бити само први корак, јер томе заправо следи и Стратегија климатских промена, која ће донети читав низ мера и упутстава за све нас који живимо у Србији. Реално, то је само почетак тог великог пута који морамо да пређемо укључујући инвестирање у животну средину која, како видимо свуда у свету, јесте постала најважнији сектор.“²⁹

Глобално, регионално и на националном нивоу посматрано, један нови појам – синтагма, објединио је и еколошку безбедност и заштиту животне средине, додајући им и социјалну и економску димензију безбедности. Тај појам (синтагма) јесте **одрживи развој**.

2.1. Одрживи развој

Идеја о одрживом развоју, у општим цртама посматрано, снажније се покреће крајем осамдесетих година прошлог века, да би модел тог развоја био установљен 1990. године, на Конференцији министара европских земаља, у Бергену (Норвешка) у тзв. *Бергенској декларацији*³⁰. На Конференцији у Рију (1992), тај модел је прокламован као модел глобалног развоја³¹.

Временом, тумачење одрживог развоја одвија се у виду „**троугла одрживог развоја**“, који уз *еколошку равнотежу обухвата и економску безбедност и со-*

29 Интернет: <https://www.ekologija.gov.rs/ekoloska-bezbednost-u-kontekstu-klimatskih-promena-naj-vaznije-pitanje-bezbednosti-svih-nas/?lang=lat> (10/01/2020).

30 Ивана Илић-Крстић, цитирана дисертација, стр. 76.

31 Исто.

цијалну правду. Елиминисање сиромаштва и неравноправности на националном и глобалном међународном нивоу представља кључни фактор одрживог развоја. При томе социјалну правду треба успоставити како на националном, тако и на глобалном нивоу. Здрава животна средина и њено обезбеђивање је основни циљ одрживог развоја, те треба подстицати такав развој који неће реметити природне системе. У новим плановима развоја неопходна је примена упутстава, односно принципа, за одрживи развој, нарочито оних који се односе на спречавање узрока могућих ризика³².

Постоје бројни међународни покушаји да се идентификују области и индикатори праћења одрживог развоја, као што су: 1) Канадско-Холандско-Скандинавски модел, на основу кога су бројне земље приступиле утврђивању области и индикатора, 2) Модел УН, који је усвојила Комисија УН 2001. године, као и њихова ревизија 2007. године и 3) Модел у *Стратегији одрживог развоја ЕУ*. Из разлога што је Србија стратешки опредељена за чланство у ЕУ, наводимо пример модела одрживог развоја како га види Унија у својој стратегији. У стратегији се користи скуп око 130 индикатора за праћење одрживог развоја у ЕУ. У дефинисању индикатора *Стратегије одрживог развоја ЕУ* се пошло од десет области и то: (1) социо-економски развој, (2) одржива потрошња и производња, (3) социјална инклузија, (4) демографске промене, (5) јавно здравље, (6) климатске промене и енергије, (7) одрживи транспорт, (8) природни ресурси, (9) глобално сарадња, (10) добра управа. Свака област је подељена у подобласти које представљају оперативне циљеве и активности *Стратегије одрживог развоја ЕУ*. Подобласти се састоје од индикатора који су разврстани у три нивоа: Ниво 1: Главни индикатори који прате опште циљеве Стратегије одрживог развоја. Ниво 2: Оперативни индикатори се односе на оперативне циљеве Стратегије. Ниво 3: Објашњавајући индикатори се односе на конкретне радње и активности описане у стратегији одрживог развоја, или се баве другим питањима која су од користи за анализу напретка ка циљевима Стратегије (Табела 6). Постоји и низ индикатора који још увек нису изграђени или су у припреми, у појединим случајевима могу бити доступни само за неке чланице ЕУ³³.

32 Мара Ђукановић, *Животна средина и одрживи развој*, Елит, Београд, 1996, стр. 175.

33 *Sustainable development in the European Union, 2015 monitoring report of the EU Sustainable Development Strategy*, у: Ивана Илић-Крстић, цитирана дисертација, стр. 94.

Табела 6. Индикатори Стратегије одрживог развоја ЕУ³⁴

ОБЛАСТ	ОСНОВНИ ИНДИКАТОРИ	ОПЕРАЦИОНАЛИЗОВАНИ ИНДИКАТОРИ
Социјално-економски развој	Реални БДП по глави становника	Економски развој
		Иновације, конкурентност и еколошка ефикасност
		Запосленост
Одржива потрошња и производња	Продуктивност ресурса	Искоришћени ресурси и отпад
		Обрасци потрошње
		Обрасци производње
Социјална укљученост	Људи у опасности од сиромаштва или социјалне искључености	Материјано сиромаштво и услови живота
		Доступност тржишта рада
		Образовање
Демографске промене	Стопа запослености старијих радника	Демографија
		Адекватни приходи у старости
		Одрживост јавних финансија
Јавно здравље	Број здравих животних година по полу и очекивани животни век по рођењу	Здравље и неједнакости у здрављу
		Детерминанте здравља
Климатске промене и енергија	Емисија гасова стаклене баште	Климатске промене
	Примарна потрошња енергије	Енергија
Одрживи транспорт	Потрошња енергије за транспорт у односу на БДП	Транспорт и покретљивост
		Утицаји транспорта
Природни ресурси	Заједнички индекс птица	Биодиверзитет
		Слатководни ресурси
		Морски екосистеми
		Коришћење земљишта
Глобална сарадња	Учешће званичне развојне помоћи у бруто националном доходу	Глобализација тржишта
		Финансирање одрживог развоја
		Управљање глобалним
Добра управа		Политичка кохерентност и ефикасност
		Отвореност и партиципација
		Економски инструменти

34 Ивана Илић-Крстић, цитирана дисертација, стр. 94.

Социјална безбедност је изузетно разуђена област која се на различите начине исказује (области и индикатори) у међународним и националним оквирима. Ипак, њена суштина јесте борба против сиромаштва, у најширем смислу казано. Институт за друштвене науке из Лајбница је утврдио 13 области и 8 димензија (Табела 7), са до сада разрађених преко 650 индикатора социјалне безбедности који се примењују у ЕУ.

Табела 7. Области и димензије социјалне безбедности у ЕУ

ОБЛАСТ	ДИМЕНЗИЈЕ
Становништво, домаћинства и породице	1. објективни услови живота 2. субјективно благостање 3. разлике, неједнакости и социјална искљученост 4. друштвени односи и везе 5. људски капитал 6. природни капитал 7. демографска и друштвено-економска структура 8. вредности и ставови
Приходи, животни стандард и ниво потрошње	
Тржишта рада и услови рада	
Образовање и стручно усавршавање	
Образовање и стручно усавршавање	
Здравље	
Стамбени услови	
Социјално осигурање	
Друштвена безбедност и криминал	
Друштвено и политичко учешће и интеграција	
Мобилност и транспорт	
Слободно време, медији и култура	
Животна средина	
Укупни животни услови	

Извор: Илић-Крстић Ивана, докторска дисертација, стр. 31.

Економска безбедност полази од кључног утицаја економије неке земље на опстанак и развој државе и друштва. Стога, економија је база за укупну моћ државе, као један од кључних репера њене снаге да се одупре бројним изазовима, ризицима и претњама. Синтагма *економска безбедност* први пут се почела употребљавати у години велике депресије. Наиме, 1934. године, по Указу тадашњег председника САД Рузвелта, створен је Федерални комитет за економску безбедност. Тај комитет се бавио економском безбедношћу појединаца и, највише, питањем незапослености. Отуда се још увек у англосаксонским државама појам економска безбедност односи на заштиту појединца и њихових домаћинстава од сиромашења и губљења финансијске стабилности³⁵. Касније, у пракси, економски аспект националне безбедности тесно је повезан са трговином: зависност од увоза важних производа или сировина схвата се као знак зависности држава од државе или држава из којих се увози. Ради се о животно важним робама: храни, енергији и „стратешким“ сировинама, о за-

35 Зоран Милошевић, Економска безбедност државе, *Војно дело*, Београд, пролеће/2012, стр. 201.

висности од увоза високе технологије и од увоза оружја³⁶.

У домаћој литератури наилазимо на следеће одређење економске безбедности: „Економска безбедност, као део функције система националне безбедности, представља заштићеност економског интереса националне економије од свих вида, облика и носилаца угрожавања, односно она представља систем економско-безбедносне заштите земље уз одсуство стања било ког облика угрожавања економског потенцијала националне економије“³⁷. Шири и операционализовани аспект економске безбедности дао је Мило Бошковић, који каже: „Економска безбедност је део националне и елемент личне безбедности коју чине стање економске стабилности у смислу могућности нормалног развијања човека и функционисања економског система и економских односа једне земље, са израженим елементима заштићености од опасности угрожавања тог система и националне безбедности у ширем смислу“³⁸.

Суштина, смисао и циљ економске безбедности састоји се у употреби стратегије функције државе да обезбеди нормално функционисање економског система, да као део националног система безбедности створи економске услове бесконфликтног стања, да отклони могуће угрожавање безбедности у разним видовима, а појаве економске несигурности сведе на толерантну меру. Подразумева стање стабилности привредног система и његове независности, отклањањем спољних и унутрашњих фактора угрожавања, заштиту националне економије, монетарне, техничко-технолошке и тржишне способности, да задовољи способност економије и економског система, очува и унапређује привреду и финансијску стабилност државе, као и мере државних органа за решавање проблема изласка из зоне економских опасности и превазилажење постојећег (непожељног) стања³⁹.

Индикатори економске безбедности се различито поимају, али се, најчешће, доводе у везу са одржавњем стабилности сопствене економије, односно њене заштићености од свих облика угрожавања. Тако, Мило Бошковић каже: „Праћењем и анализом економских кретања уочавамо тренд кретања одређених економских показатеља који су од значаја не само за националну економију, већ и за националну безбедност. Економска процена и анализа обухвата: идентификацију привредних и финансијских претњи, превенцију ризика и мере ублажавања потенцијалних и стварних штетних последица, доступност изворима енергије, сировина, финансијских средстава и тржишта за одржавање економске моћи државе и социјалне безбедности човека“⁴⁰.

Организација Уједињених нација о економским индикаторима говори у ок-

36 Исто.

37 Љубомир Стајић, Горан Милошевић, „Финансијска делатност државе као фактор економске безбедности – осврт на Републику Србију“, *Српска политичка мисао*, 2017, стр. 177-178.

38 Мило Бошковић, *Лексикон безбедности*, ЈП Службени гласник, Београд - Нови Сад, 2017, стр. 195.

39 Исто.

40 Исто.

виру одрживог развоја, операционализујући: *две области* (економска структура и производња-потрошња), *седам подобласти* (економске перформансе, трговина, финансијски статус, коришћење енергије, сировине, отпад и транспорт) и *већи број индикатора*, полазећи од бруто националног производа по становнику⁴¹.

Милошевић и Стајић дају врло детаљан приказ индикатора економске безбедности, посматрајући њихов тренд до 2018. године, као макроекономске показатеље у Републици Србији, а под којима анализирају: бруто национални производ; тржиште радне снаге; сива економија; монетарна кретања и инфлација; девизно тржиште; приходе и расходе буџета; јавни дуг; потрошња, штедња и инвестиције; међународна размена; приватизација; сиромаштво и нето зараде и пензије⁴².

Енергетска безбедност и њен утицај на безбедност државе и друштва, прозилази из све већег значаја и утицаја енергије на развој економије. У том смислу, енергетска безбедност се појављује и као елемент економске безбедности и укупне безбедности државе.

У одговору на питање – шта је енергетска безбедност, најчешће срећемо две врсте ставова. **Први** и примарни приступ енергетској безбедности фокусиран је на довољност енергената за сопствени развој, односно спречавање енергетске зависности. Тако, једна од дефиниција енергетске безбедности гласи: “*Енергетска безбедност је стање у коме једна нација и сви грађани и предузећа имају приступ довољним количинама енергије по разумној цени, без ризика од прекида у снабдевању у блиској будућности*“⁴³. У складу с наведеном дефиницијом, разликујемо земље извознице и земље увознице енергената. У безбедносном смислу посматрано, зависност од увоза енергената, поред економских (цена), може да проузрокује политичке притиске од стране извозника на увозника, који се по моделу секуритизације, претварају у безбедносни изазов, ризик и претњу. Један од еклатантних примера везе енергетске безбедности и њених импликација на (гео)политику јесте америчко противљење изградњи руског гасовода према ЕУ, познатог по називу „Северни ток 2“. Наиме, САД су предвиделе санкције према Русији и државама Уније које подржавају изградњу тог гасовода, сматрајући га аргументом Русије у економском и политичком „уцељивању“ ЕУ⁴⁴.

41 *Indicators of Sustainable Development: Guidelines and Methodologies*, United Nations Commission on Sustainable Development, www.un.org, 2001, str. 25.

42 Горан Милошевић, Љубомир Стајић, *Индикатори економске безбедности – осврт на Републику Србију*, Зборник радова Правног Фкултета Нови Сад, 2/2018, стр. 511-533.

43 Barton, Barry, Catherine Redgwell, Anita Rinne i Donald N. Zillman, Eds. Jun 2004. Introduction. U: *Energy Security: Managing Risk in a Dynamic Legal and Regulatory Environment*. Oxford University Press, USA, str. 6.

44 Види: *Америчке санкције због руског гаса: Геополитика и велике паре*, доступно на: <https://www.dw.com/sr/ameri%C4%8Dke-sankcije-zbog-ruskog-gasa-geopolitika-i-velike-pare/a-51770584> (11/01/2020).

Други, такође значајан приступ енергетској безбедности, указује на заштиту извора енергије, енергетских постројења и путева преноса енергената и енергије, или - *заштићеност енергетске инфраструктуре*. Бројни примери савремених ратова, терористичких активности, као и криминала, управо указују на чињеницу да је енергетска инфраструктура један од примарних објеката дејства⁴⁵. У складу с наведеним, бројне земље су правно детерминисале *критичну инфраструктуру* и мере њене заштите, где се енергија и енергетска постројења стављају на прво место (Табела 8).

Табела 8. *Критична инфраструктура у неким страним земљама*

КАНАДА	ВЕЛИКА БРИТАНИЈА	САД	НЕМАЧКА	НОРВЕШКА	ШВАЈЦАРСКА
Енергија	Енергија	Енергија	Енергија	Енергија и објекти	Објекти и службе
Комуникације	Телекомуникације	Информације и телекомуникације	Телекомун. и информатичка инфраструктура	Снабдевање нафтом и плином	Телекомуникације
Сервиси	Здравствене службе	Јавно здравство	Јавно здравство	Телекомуникације	Дистрибуција информација
Транспорт	Финансије	Храна	Банкарство, финансије и осигурање	Јавно здравство	Јавно здравство
Сигурност	Транспорт	Пољопривреда	Транспортни системи	Банкарство и финансије	Храна
Влада	Хитне службе	Банкарство и финансије	Хитне спасилачке службе	Транспорт	Финансије
	Централна власт	Хитне службе	Власт и јавне службе	Спасилачке службе	Транспорт
	Вода и одводњавање	Власт		Одбрана	Цивилна одбрана
		Основна одбрамбена индустрија		Полиција	Администрација
		Вода		Друштвена сигурност	Војна одбрана
		Хемијска индустрија и опасне материје			Снабдевање водом

Извор: Шкоро Мирко и Атељевић Владимир, *Војно дело* 3/2015, стр. 193.

⁴⁵ На пример, НАТО је 1999. год. 231 пут бомбардовао енергетска постројења у Србији, при чему је оштећено или уништено 120 тих постројења. Поред тога, снаге Алијансе су неутрализовале систем снабдевања енергијом у Србији применом посебних врста прекида довода електричне енергије. Видети у: Саша Бакрач, Емилија Клем, Мишко Милановић, „Еколошке последице НАТО бомбардовања Републике Србије 1999. године“, *Војно дело*, број 7/2018, стр. 477.

Европска унија, у оквиру Директиве Савета Европе 2008/114/ЕС, одредила је секторе, подсекторе и критичну инфраструктуру, где прва три места заузима енергија и енергенти (Табела 9).

Табела 9. Енергија као део критичне инфраструктуре ЕУ

СЕКТОР	ПОДСЕКТОР	КРИТИЧНА ИНФРАСТРУКТУРА
ЕНЕРГИЈА	Електрична енергија	Инфраструктура и објекти потребни за производњу електричне енергије
	Нафта	Производња нафте и рафинисање
	Гас	Производња нафте и рафинисање

Извор: Шкоро Мирко и Атељевић Владимир, *Војно дело* 3/2015, стр. 196.

У Републици Србији се релативно касно отпочело са правним уређењем критичне инфраструктуре и њене заштите. У складу с наведеним, тек 2018. године је донет *Закон о критичној инфраструктури*⁴⁶, у којем су, између осталог: дефинисана критична инфраструктура, извршена операционализација сектора те инфраструктуре и наведене обавезе које проистичу из прописа ЕУ.

Према наведеном Закону, *Критична инфраструктура су системи, мреже, објекти или њихови делови, чији прекид функционисања или прекид испоруке роба односно услуга може имати озбиљне последице на националну безбедност, здравље и животе људи, имовину, животну средину, безбедност грађана, економску стабилност, односно угрозити функционисање Републике Србије*⁴⁷.

Сектори у којима се врши идентификација и одређивање критичне инфраструктуре јесу: 1) енергетика; 2) саобраћај; 3) снабдевање водом и храном; 4) здравство; 5) финансије; 6) телекомуникационе и информационе технологије; 7) заштита животне средине и 8) функционисање државних органа⁴⁸.

⁴⁶ Закон о критичној инфраструктури, „Службени гласник РС“, бр. 87/2018.

⁴⁷ Исто, члан 4, став 1.

⁴⁸ Исто, члан 6.

ЗАКЉУЧАК

Безбедност у савременим условима има две кључне карактеристике: 1) проширење с чисто војног на политички, економски, социјетални (друштвени) и еколошки сектор и 2) простире се од појединца, преко државе и међународне до глобалне безбедности.

Заштита животне средине, као широка база опстанка и развоја живог света на Земљи, под разним утицајима који су угрозили опстанак и развој, преименована је у еколошку безбедност. Политичке мере и активности добиле су и правно дејство у најширим размерама – на нивоу међународне заједнице. Међутим, чињеница је да управо најразвијеније земље света јесу и највећи загађивачи животне средине; у том смислу еколошка безбедност поприма различите аспекте у њеном пуном (не)прихватању.

Животна средина и еколошка безбедност добијају посебан смисао у све интезивнијем развоју држава и друштва, у најширем смислу речи, а тај развој, евидентно, драстично је различит у појединим деловима света. Све то навело је међународну заједницу, али и државе, као кључне актере међународних односа, да се позабаве одрживим развојем на Земљи. **Одрживи развој**, поред заштите животне средине (условно, еколошке безбедности), има још две битне димензије – социјетална (друштвена) и економска (укључује и енергију). Тако, пуни смисао опстанка и развоја људске заједнице, исказан у одрживом развоју, постаје кључни фактор који се прелива на општу безбедност људи, држава и међународне заједнице у целини и као целине.

Поред евидентног постојања бројних прописа који детерминишу области и индикаторе одрживог развоја, у ширим размерама посматрано, чињеница је да све државе, примарно, воде рачуна о сопственом развоју. Та чињеница, пре свега, условљена је политичким аспирацијама држава, односно остварењем сопствених интереса и циљева, у чему предњаче најјаче силе света. Тако, одрживи развој остаје замишљени идеални модел, запетљан у шуми међународних и националних прописа.

ЛИТЕРАТУРА

Арежина Вера, *Проблеми мерења еколошке безбедности*, МСТ Гајић, Београд, 2010.

Бајагић Младен, *Међународна безбедност*, Криминалистичко-полицијска академија, Београд, 2012.

Бакрач Саша, Клем Емилија, Милановић Мишко, „Еколошке последице НАТО бомбардовања Републике Србије 1999. године“, *Војно дело*, број 7/2018.

Бакрач Саша, Вуруна Младен и Милановић Мишко, „Деградиција животне средине - утицај на еколошку безбедност“, *Војно дело*, Вол. 62, Но. 3, 2010.

Бошковић Мило, *Лексикон безбедности*, ЈП Службени гласник, Београд-Нови Сад, 2017.

Гаћиновић Радосав, „Класификација безбедности“, *Наука, безбедност, полиција*, Београд, год.12 број 2, 2007.

Ђукановић Мара, „Етика и животна средина“, у: *Екологија, религија, етика* (приредио Владимир Павловић), Београд, Екоцентар и Завод за уџбенике, 2013.

Ђукановић Мара, *Животна средина и одрживи развој*, Елит, Београд, 1996.

Ејдус Филип, *Међународна безбедност, теорије, сектори и нивои*, Службени гласник, Београд, 2012.

Закон о критичној инфраструктури, „Службени гласник РС“, бр. 87/2018.

Илић-Крстић Ивана, *Социјално-еколошка безбедност, одрживи развој и квалитет живота*, докторска дисертација, Факултет заштите на раду, Ниш, 2016.

Мијалковић Саша, Поповић Марија, *Увод у студије безбедности*, Криминалистичко-полицијска академија, Београд, 2015.

Милошевић Зоран, „Економска безбедност државе“, *Војно дело*, Београд, пролеће/2012.

Милошевић Горан, Стајић Љубомир, *Индикатори економске безбедности – осврт на Републику Србију*, Зборник радова Правног Факултета, Нови Сад, 2/2018.

Симић Р. Драган, *Наука о безбедности*, Научна књига, Београд, 2002.

Стајић Љубомир, Милошевић Горан, „Финансијска делатност државе као фактор економске безбедности – осврт на Републику Србију“, *Српска политичка мисао*, 2017.

Форца Божидар, *Системи безбедности*, Факултет за пословне студије и право Универзитета „УНИОН-Никола Тесла“, Београд, 2019.

Шкоро Мирко, Атељевић Владимир, „Заштита критичне инфраструктуре и основни елементи усклађивања са Директивом 2008/114/ЕС“, *Војно дело*, Београд, 3/2015.

Baldwin David, *Neorealism and Neoliberalism*, ed. The Contemporary Debate, New York, Columbia University Press, 1993.

Barry Barton, Redgwell, Catherine, Rmne Anita i Zillman N. Donald, "Introduction", in: *Energy Security: Managing Risk in a Dynamic Legal and Regulatory Environment*, Oxford University Press, USA, Jun 2004.

Barnett John, *The Meaning of Environmental Security: Ecological Politics and Policy in the New Security ERA*, London and New York: Zed Books, 2001.

Buzan, Barry, Waever Ole, De Wilde Jap, *Security A New Framework for Analysis*, Boulder, CO, Lyne Rienner, 1998.

Chalecki L. Elizabeth, *Environment and Security*, Pacific Institute for Studies in Development, Oakland, 2002.

Moller Bernhard., Nacionalna, socijetalna i ljudska bezbednost – Opšta razmatranja sa prikazom balkanskog slučaja, *Ljudska bezbednost* (urednik: Dulić, D), br. 1, Fakultet civilne odbrane, Beograd, 2003.

Prins Gwyn, ed., *Threats Without Enemies*, Facing Environmental Insecurity, Earthscan, London, 1993.

Terriff Terry, *Security Studies Today*, Polity, Cambridge, 1999.

Waever Ole, "Securitization and desecuritization", in: *On Security*, (ed: Ronnie D Lipaschurtz), New York, Columbia Univerity Press, 1998.

Walt Stephen, „The renaissance of security studies“, *International Studies Quarterly*, 1991.

Интернет извори:

Америчке санкције због руског гаса: Геополитика и велике паре, Интернет: <https://www.dw.com/sr/ameri%C4%8Dke-sankcije-zbog-ruskog-gasa-geopolitika-i-velike-pare/a-51770584> (11/01/2020).

Indicators of Sustainable Development: Guidelines and Methodologies, United Nations Commission on Sustainable Development, Интернет: www.un.org, 2001. (10/01/2020).

U.N. Doc. A/C.2/42/L.34 (1987), Интернет: http://repository.un.org/bitstream/handle/11176/151491/A_C.2_42_L.34-EN.pdf?sequence=1&isAllowed=y Интернет: <https://www.ekologija.gov.rs/ekoloska-bezbednost-u-kontekstu-klimatskih-promena-najvaznije-pitanje-bezbednosti-svih-nas/?lang=lat> (10/01/2020).

Интернет: <http://www.un-documents.net/our-common-future.pdf>. (10/01/2020).

Интернет: <http://www.eko.minpolj.gov.rs/strategija-ekoloske-bezbednosti-mehanizmi-realizacije> (10/01/2020).

*Božidar Forca*⁴⁹

THEORETICAL AND PRACTICAL ASPECTS OF ECOLOGICAL SECURITY

Abstract

The term (syntagm) Ecological security is a political coin, launched by the former USSR President Mikhail Gorbachev, after the Chernobyl nuclear power plant crash, and was accepted by the UN in its Resolution. On the other hand, it is a fact that contemporary Studies of security have recognized the ecological security as one of the sectors (levels) of security, in addition to military, political, economic and social.

This paper is an attempt to analyze the theoretical and practical aspects of ecological security and identify the controversies of that syntagm. Specifically, the aim of the paper is to determine the relation between the concepts of ecological security, environmental protection and sustainable development. This objective, as stated, has a theoretical and practical approach.

The objective was realized by the application of known scientific methods, in which the following were prevalent: the comparative method, the content analysis and the case study. The results of the research show that the theoretical approach to ecological security is lost in practice in terms of environmental protection, and both of these terms in the syntagm - sustainable development.

Key words: Ecological security, Environmental protection, Sustainable development.

---

49 Prof. Dr Božidar Forca, Faculty of Business Studies and Law, UNION - Nikola Tesla University, Belgrade, E-mail: bozidar.forca@fppsp.edu.rs

Леонас Толвашиис

Уралски федерални универзитет, Јекатеринбург

ШУМСКИ ПОЖАРИ И НЕЛЕГАЛНЕ СЕЧЕ ШУМА КАО ПРЕТЊА ЗА ЕКОЛОШКУ БЕЗБЕДНОСТ РУСИЈЕ

Сажетак

Полазећи од теоријског оквира равнотеже шумског екосистема, у раду се настоје утврдити антрополошки предуслови и узроци учесталих шумских пожара у Сибиру. Анализирају се правни и институционални аспекти развоја система заштите шума у Русији. У представљању алгоритама нелегалних сеча шума у Сибиру и на Далеком истоку и нелегалних канала испорука руског дрвета у Кину, рад се ослања на објављене податке из праксе истражних органа Руске Федерације. Незаконита сеча се сагледава као еколошки злочин који знатно повећава опасност од шумских пожара, поплава и катастрофалних промена екосистема. Представљени су правни и институционални одговори државе на кризу у шумарству.

Кључне речи: еколошка безбедност, шумарство, еколошки криминал, шумски пожари, сеча шума, Русија, Сибир, Далеки исток, руско-кинески односи

УВОД

1. ЗНАЧАЈ ШУМА ЗА НАЦИОНАЛНУ ЕКОЛОШКУ БЕЗБЕДНОСТ

Аномална година 2019. означила је симболичку прекретницу у схватању значаја еколошке безбедности у руској јавности. Као кобан предзнак убрзања климатских промена, дим са непрегледних простора сибирске тајге захваћене ватром досегао је до Поволжја, доприневши да шумски пожари избију међу најзначајније догађаје 2019. године.

Очување нетакнутих дивљих шума уз минимално мешање човека је пресудно за опстанак биолошке разноликости и несметано вршење еколошке улоге

шумских екосистема. Еколошка функција шуме је предуслов за вршење других њених функција (привредне и друштвене). Иако немерљива, еколошка корист шуме у одржавању живота на земљи вишеструко надмашује њену (такође неупитно огромну) ресурсно-економску корист. Дужи низ година преовладавао је утилитаран поглед на шуме као исцрпан извор природно обновљивих сировина за неограничену материјалну производњу. Међутим, брзина исцрпљујућег коришћења обновљивих ресурса престиже темпо њихове природне обнове, те у шумским екосистемима преовлађује тренд деградације. Још је 2012. године Прехрамбена и пољопривредна организација УН проценила да ће постојећом брзином смањења шумнатих површина за једва 775 година са планете нестати све шуме¹.

Пресудну улогу у избијању природних катастрофа и неповратним екосистемским променама игра људски фактор. Кризе шумских екосистема настају услед занемаривања начела одрживог, еколошки заснованог привређивања и природних закона унутрашње динамичке равнотеже и ограничености природних ресурса², што резултира парадоксом да је исцрпљивање обновљивих ресурса чак вероватније од исцрпљивања необновљивих.

Шуме имају изузетну улогу у одржавању еколошке равнотеже, стабилизују гасни састав атмосфере, водни режим, копнену и глобалну климу. Шумски екосистем почива на равнотежи и обнавља се кроз природне цикличне процесе и законитости у интеракцији између његових међузависних саставних делова (енергије, гасова, течности, организама) и динамичких својстава. Слабе промене животне средине на ограниченом простору гасе се у оквиру хијерархије екосистема. Међутим, поремећаји на нивоу великих речних базена изазивају сразмерне реакције екосистема са којима привредна делатност ретко рачуна. Уколико размере трошења обновљивих ресурса надмашују могућности њихове природне обнове, настају нови системи који са собом носе нове ризике.

Шумски ресурси су од стратешког животног значаја за Руску Федерацију. Дрво („зелено злато“), у складу са историјском специјализацијом државе, представља једну од традиционалних извозних сировина. Еколошка безбедност, у чијој је основи еколошка свест грађана и институција, као предуслов за остваривање права на здраву животну средину, намеће се као државни приоритет. Према еколошкој доктрини Русије³ национална безбедност пресудно зависи од очувања квалитета животне средине и рационалног коришћења природних ресурса. Обнова и

¹ Продовольственная и сельскохозяйственная организация Объединённых Наций, *Состояние лесов мира 2012*, ФАО, Рим, 2012, стр. 19.

² Генриетта Русецкая, „Устойчивое управление, экологические законы и проблемы лесных систем“, *Известия Иркутской государственной экономической академии*, 25:3/2015, стр. 409.

³ Государственная программа „Охрана окружающей среды“ на 2012–2020 годы, утверждена постановлением Правительства № 326 от 15/04/2014, Интернет: <http://gov.garant.ru/document?id=70543488&byPara=1&sub=77126>, 25/04/2020.

одржавање еколошког благостања је приоритет Стратегије еколошке безбедности за период до 2025. године⁴. У Основама државне политике у области еколошког развоја РФ на период до 2030. године истиче се неопходност формирања ефикасног система управљања заштитом животне средине и обезбеђења еколошке безбедности⁵. Мере државне политике се преусмеравају ка обнови потрошеног природног капитала, интегрисању еколошких и социоекономских система на основу узајамне зависности и одустајању од супротстављања економског развоја и заштите животне средине.

2. ЕКОЛОШКИ ЗНАЧАЈ РУСКИХ ШУМА

Русија има највећи у свету шумски потенцијал који чини преко 20% светске површине шуме⁶; 70% територије Русије, или преко 1,1 милијарду хектара, покривају земље шумског фонда⁷; 78% површине руских шума налази се у Сибирском и Далекоисточном федералном округу, који су и највећи извозници дрвне грађе међу регионима Русије⁸.

Тајга коју чине племенити, вредновани на светским тржиштима четинари – бор, ариш, кедар, јела, смрека – функционише као „плућа планете“, јер одржава равнотежу и обнову најефикаснијих руских хидроенергетских ресурса: Бајкало-Ангарског, Јенисејског и Ленског базена⁹, као и разноликост биљних и животињских врста. Како један хектар шуме дневно упија око 200 кг угљен диоксида и производи 190 кг кисеоника¹⁰, шуме значајно доприносе смањењу ефекта стаклене

4 Стратегија еколошке безбедности РФ на период до 2025 г. Утврђена Указом Президента РФ № 176 от 19/04/2017, Интернет: <http://pravo.gov.ru/proxy/ips/?docbody=&firstDoc=1&lastDoc=1&nd=102430636>.

5 Основы государственной политики в области экологического развития РФ на период до 2030 г. Утверждены Президентом РФ 30/04/2012, Интернет: http://consultant.ru/document/cons_doc_LAW_129117/, 25/04/2020.

6 The World Bank, “Forest Area“, Интернет: <http://data.worldbank.org/indicator/AG.LND.FRST.ZS>, 25/04/2020.

7 Министерство природных ресурсов и экологии РФ, Государственный доклад «О состоянии и об охране окружающей среды Российской Федерации в 2018 г.», Интернет: http://mnr.gov.ru/docs/gosudarstvennye_doklady/o_sostoyanii_i_ob_okhrane_okruzhayushchey_sredy_rossiyskoy_federatsii/, стр. 206, 25/04/2020.

8 Анастасия Колесникова, „Экспорт леса из России: первые результаты новой лесной политики“, Вестник Забайкальского государственного университета, 12/2015, стр. 87-98.

9 Александр Суходолов, Полина Сорокина, Алина Лебедева, „Математическая модель борьбы с лесными пожарами в Восточной Сибири (на примере Иркутской области): вычислительные эксперименты в среде Julia“, Известия Байкальского государственного университета, 29:3/2019, стр. 350.

10 Дарья Иванова, „К вопросу об экологических проблемах лесов Байкальского региона: экономический аспект“, Известия Байкальского государственного университета, 29:1/2019, стр. 26.

баште и успоравању глобалног загревања. Очување руских шума има велики значај за екосистем целе планете.

Пожари у Сибиру 2019. године немају преседана у новијој историји Русије. Обухватили су шумовите делове 5 федералних јединица – Краснојарског краја, Иркутске области, Бурјатије, Забајкаља и Јакутије, у којима је уведено ванредно стање. Пожари су досегли рекордни ниво према површини истовремено захваћеној ватром од 5,4 милиона хектара, површини изгореле шуме од преко 14,9 милиона хектара (што је, поређења ради, више од целокупне територије Грчке) и генерисаном обиму угљен-диоксида од 225 милиона тона¹¹.

Као разлоге настанка пожара и неконтролисаног ширења ватре Министарство за ванредне ситуације наводи невреме и недовољне мере гашења жаришта¹², јер су ватром захваћене зоне чије је гашење необавезно ако ватра не угрожава насеља и привредне објекте и ако трошкови гашења превазилазе штету. Међутим, представници дрвне индустрије и еколошке организације су сумњали на подметање ватре у циљу сакривања масовне незаконите сече шуме ради извоза¹³, а истрага је открила такве случајеве у Иркутској области¹⁴. У наставку ћемо размотрити антропогене и институционалне предуслове за шумске пожаре у Сибиру.

3. УТИЦАЈ АНТРОПОГЕНОГ ЧИНИОЦА НА ПРОМЕНУ ШУМСКИХ ЕКОСИСТЕМА СИБИРА И ДАЛЕКОГ ИСТОКА

Пожари миленијумима утичу на структуру и функције шумских екосистема. Како је сваки педаљ тајге некада претрпео пожар, шуме се дефинишу и као пирогене заједнице¹⁵. Природни пожари могу доприносити повећању разноликости биљног света, замени старог дрвећа подмлатком, минерализацији земљишта¹⁶, а у шумарству се плански практикују и контролисане профилактичке паљевине.

Међутим, неспорна је разорна снага антропогенних пожара који ремете равнотежу и непрекидан ток природних процеса, кидају везе и интеракције између

11 „Природа своё сожжёт“, *Коммерсантъ*, №143, 13/08/2019, стр. 3.

12 „В МЧС назвали основную причину пожаров в Сибири“, 05/08/2019, *РИА Новости*, Интернет: <http://ria.ru/20190805/1557175304.html>, 25/04/2020.

13 „«Китайские поджигатели». Почему горят леса в Сибири“, 13/10/2019, *РИА Новости*, Интернет: <http://ria.ru/20191013/1559680961.html>, 25/04/2020.

14 „Генпрокурор РФ связал распространение лесных пожаров в Сибири с «безответственной позицией должностных лиц»“, 26/09/2019, *Тайга.инфо*, <http://tayga.info/149045>, 27/04/2020.

15 Пётр Цветков, „О последствиях лесных пожаров в Сибири“, *Хвойные бореальной зоны*, XXXI:5-6/2013, стр. 12.

16 Пётр Цветков, „Исследование природы пожаров в северной тайге Средней Сибири“, *Хвойные бореальной зоны*, XXIII:2/2006, стр. 186-195.

компонената екосистема, нарушавају биогеохемијске циклусе. Учестали пожари и сече ремете прилагодљивост геосистема, обарају подземни водостај, узрокују плићање река, сушење ваздуха и земљишта, ерозију земљишта, аридизацију, лавине, одроне, множење штеточина и дрвних болести, убрзавају загревање и испаравање са отворених површина лишених зеленила и топлење сезонски залеђеног тла¹⁷. Трајно се онеспособљава функција одлагања угљеника, смањује се допринос шума глобалном угљеничком циклусу¹⁸, одржавању гасне равнотеже у атмосфери. Дим од великих пожара се шири до 900 км¹⁹ и смањује интензитет сунчаног зрачења у приземним слојевима атмосфере, прегледност за ваздушни и водени саобраћај, успорава сазревање пољопривредних култура.

Привредно освајање шумских територија је праћено растом горивости шуме. У 70-90% случајева пожаре у тајги узрокује људски фактор²⁰, а током раног пролећа у скоро 100% случајева. Горивост сибирских шума се класификује као изузетно висока²¹. Учесталост катастрофалних пожара (површине преко 2000 ха) стабилно се повећава због растућих размера сече, освајања и побољшања саобраћајне доступности шума. Сеча се често одвија према моделу „плена“: шума се експлоатише док се потпуно не ицрпи. Природна обнова шуме и сазревање за наредну сечу траје најмање 100 година²². Како шуме у близини привредних центара губе племените врсте дрвећа, дрвна индустрија се у потрази за квалитетним ресурсима помера све дубље у тајгу.

Тотална сеча шуме обликује отворен крајолик, мења светлосни и температурни режим, тј. повећава амплитуде дневних колебања температуре ваздуха, интензитет осветљености површине земљишта, ствара повољне услове за хелиофитне биљке, мења састав биљног света и структуру шумског биогеоценоза²³. Водно-

17 Василий Ноговицын, „Устойчивость и антропогенная трансформация геосистем Лено-Ангарского плато“, *Известия Иркутского государственного университета. Серия Науки о Земле*, 29/2019, стр. 108.

18 Анатолий Писаренко, Валентин Страхов, Б.Н. Моисеев, А.М. Алфёров, „Вклад лесов России в углеродный баланс планеты и проблема лесовосстановления“, *Использование и охрана природных ресурсов России: бюллетень Министерства природных ресурсов РФ*, 6/2000, стр. 54-66.

19 Пётр Цветков, „О последствиях лесных пожаров в Сибири“, нав. дело, стр. 12.

20 Пётр Цветков, „О последствиях лесных пожаров в Сибири“, нав. дело, стр. 10; Валентин Фуряев, Пётр Цветков, И.В. Фуряев, Л.П. Злобина, „Условия возникновения и распространения пожаров в лесных районах Красноярского края“, *Хвойные бореальной зоны*, XXXV:1-2/2017, стр. 70.

21 Пётр Цветков, „О последствиях лесных пожаров в Сибири“, нав. дело, стр. 10.

22 Генриетта Русецкая, „Устойчивое управление, экологические законы и проблемы лесных систем“, нав. дело, стр. 412.

23 Н. Г. Рыбальченко, Павел Цареградский, „Сплошные рубки и лесовосстановительный процесс на вырубках“, *Лесной вестник*, 3/2011, стр. 4-7; Алексей Тибуков, А.П. Титов, Ф.А. Никитин, „Многолетние исследования последствий сплошных рубок“, *Вестник МГУЛ – Лесной вестник*, 20:5/2016, стр. 96-105.

физичка и хемијска својства земљишта се погоршавају због нагле промене микроклиматских услова, мешања и утабавања површинских слојева тла техником за превоз дрвета²⁴, појачава се ерозија, оштећују се корени, кора и врхушке младог дрвећа. У одсуству додатне рекултивације земљишта, шансе младих изданака племенитих врста дрвећа за преживљавање су 20-40%²⁵. Издувни гасови возила садрже токсине – оксиде угљеника и азота, азот-диоксид, сумпор-диоксид, сумпор-анхидрид, угљоводонике, чађ, чије дуготрајно деловање чак и у малим количинама узрокује патологије младог дрвећа, осетљивост на штеточине и болести²⁶.

Селективна сеча, иако скупља, мање је штетна по животну средину. У Хабаровском крају санитарна сеча која је званично усмерена на одржавање шуме и побољшање њеног квалитета, након што је деценијама служила углавном за експлоатацију племенитог дрвећа, има за последицу негативну селекцију преосталог дрвореда²⁷.

Антропогени чинилац узрокује екстремна удаљавања геосистема од норме и њихове неповратне промене. Сателитски снимци омогућавају утврђивање корелације између редовних пожара и промене геосистема²⁸. Паљевину шуме потврђују истраживања у којима се евиденција пожара упоређује са бројношћу регистрованих случајева незаконите сече у Забајкалском крају 2000-2008²⁹. У истраживањима разлога шумских пожара из 2006-2009. године утврђена је корелација временског распореда шумских пожара и обима незаконито посечене шуме, што се доводи у везу са намерном паљевином шуме ради прикривања незаконите сече³⁰.

Шума је нераскидиво повезана са водом, јер регулише равнотежу водног режима на шумовитим и околним територијама. Територија Сибира је удаљена од океана и граничи се са пустињским пределима на југу и са Арктичким океаном на северу, где испаравање није велико. Највеће залихе воде су у мочварама које

24 Н.Г. Рыбальченко, Павел Цареградский, „Сплошные рубки и лесовосстановительный процесс на вырубках“, нав. дело, стр. 3-4.

25 Генриетта Русецкая, „Устойчивое управление, экологические законы и проблемы лесных систем“, нав. дело, стр. 413.

26 Людмила Майорова, Павел Рябухин, „Воздействие лесозаготовок на окружающую среду“, *Вестник Крас ГАУ*, 8/2012, стр. 76.

27 Исто.

28 Василий Ноговицын, „Устойчивость и антропогенная трансформация геосистем Лено-Ангарского плато“, нав. дело, стр. 109-110.

29 Анастасия Колесникова, „Трансграничные факторы в развитии лесопромышленного комплекса Забайкальского края“, *Региональная экономика: теория и практика*, 157:22/2010, стр. 34.

30 Анастасия Колесникова, „Незаконная заготовка древесины как проблема развития лесопромышленного комплекса приграничного региона на примере Забайкальского края“, *Проблемы современной экономики*, 34:2/2010, стр. 395.

чине основу еколошког система тајге, јер доводе водне ресурсе у равнотежу, наводњавају мреже ситних река које онда обликују базене великих река. Испарења мочвара омогућавају кружно кретање воде на огромним просторима. Мочваре шумских простора поуздано чувају мртву биомасу од додира са ваздухом, оксидације и претварања у угљен диоксид. Тако се угљеник садржан у биомаси искључује из атмосфере и омогућава вишак кисеоника у атмосфери. Биомаса у мочварама се претвара у угљоводонике – угаљ, нафту и природни гас.

Како сеча тајге и пожари пресушују мочваре, одрживост шумских екосистема зависи од очувања водорегулаторне функције на читавој територији сече, тј. сеча не сме да доведе до плићања и замућивања река³¹. Ширење пожара, па и оних подметнутих ради даље комерцијалне сече у заштићеној зони, обара водостај на Бајкалу (нпр, године 2014-2017. је испало 50-70% норме кише)³².

Масовна сеча шума ремети равнотежу екосистема тајге, води његовој деградацији. Трагање екосистема за новом равнотежом прати пораст аномалија и флукуација: системски поремећај наговештавају поплаве, пожари и плићање река. Посечена шума губи способност задржавања снега, услед чега се снег на пролеће топи знатно брже и узрокује поплаве са натпросечним водостајем којем инфраструктура за одводњавање није прилагођена. Пресушене мочваре из корена мењају водну равнотежу шуме, а претварање растиња у суво грање погодује пожарима на огромним просторима. Пресушене ситне реке не наводњавају крупније, па се ремети наводњавање најкрупнијих река попут Лене.

Прерасподела воде, промене водне равнотеже у атмосфери воде престанку падавина у новонасталој тундри и вишку кише на околним подручјима, што изазива планинске одроне и поплаве, те чини територију непогодном за живот. Игнорисање технологија сече ствара жаришта ерозије земљишта на падинама. Сеча шуме у планинским пределима Доњег Приамурја услед ерозије земљишта има за последицу брзо сливање падавина у речна корита, а пренос топлоте између шумског земљишта и атмосфере виšekратно се повећава³³.

Сателитски снимци ткривају трајно нарушене геосистеме на подручјима интензивне антропогене делатности у базенима Ангаре, Илима и Лене³⁴. Убрзано сушење погађа десетине километара шуме око посеченог подручја. Исушена шума је изузетно запаљива, па се ватра шири непрегледним просторима. Нарочито су

31 Генриетта Русецкаја, „Устойчивое управление, экологические законы и проблемы лесных систем“, нав. дело, стр. 411.

32 Дарья Иванова, „К вопросу об экологических проблемах лесов Байкальского региона: экономический аспект“, нав. дело, стр. 27.

33 Людмила Майорова, Павел Рябухин, „Воздействие лесозаготовок на окружающую среду“, нав. дело, стр. 76.

34 Василий Ноговицын, „Устойчивость и антропогенная трансформация геосистем Лено-Ангарского плато“, нав. дело, стр. 111.

опасне незаконите сече на којима се хаотично одлаже грање и иверје, које не само да ремети угљеничку равнотежу и отежава обнову шуме, већ и представља изузетно запаљив материјал. Згаришта која представљају нагомилавање сувог изгорелог дрвећа повећавају ризик од нових пожара, отежавају раст нове шуме и суше климу. Еколошки систем долази у стање нове, поједностављене равнотеже, преобликујући се у арктичку или шумску тундру, полупустињу, суву степену³⁵ у којој се већ бележе пешчане буре³⁶. На југу Лено-Ангарског платоа на рачун тајге се шире степе³⁷.

Пресудан значај након сече има равнотежа земљишта чије нарушавање (спирање или одувавање ветром) спречава обнову шуме. Услед промене климе природни појасеви се померају према северу. Иако зиме остају хладне, летња жега суши воду, те се дешавају пожари, зеленило нестаје, а земљиште одувавају ветрови. У шумском биљном свету се одвија такмичење око пресудног ресурса – сунчеве светлости. Ако степска трава расте брже од дрвећа, посечена шума се не обнавља. Не доприноси израстању нове шуме ни метарски пањеви које остављају дрвосече (нпр, у Хабаровском крају).

Климатске промене узрокују екстремне природне појаве: летње суше које погодују пожарима, па јесење кише које спирају незаштићено земљиште. Потпуно се мења механизам задржавања снега на пролеће: велики обими снега се топе знатно брже, па пожарима претходе поплаве разорних размера. У лето 2019. године глобални поремећаји климатске равнотеже највише су погодили базен реке Ије, Иркутске области и делове Краснојарског краја. На десетине људи је погинуло и претрпљена је значајна материјална штета због поплавама којесу уследиле након јаких дуготрајних пљускова, док је на другим подручјима истих региона дошло до суше, па шумских пожара.

Нестанак мочвара мења и гасну равнотежу у атмосфери, омогућавајући доток кисеоника похрањеним остацима биомасе који, сагоревајући у пожарима или трулећи, знатно повећавају количине угљен-диоксида у атмосфери и прете да изазову климатске катаклизме које по свом значају могу превазићи локалне оквире. Током интензивног горења тајге, концентрација угљен-моноксида се повећава скоро 30 пута, метана двапут, угљен-диоксида за 8%³⁸. Угљен-моноксид поспешује старење вегетације, а оксиди азота угњетавају фотосинтезу, биосинтезу

35 Ксения Яковлева, „Социально-экономическая эффективность лесопользования в приграничных регионах России“, *Вестник Забайкальского государственного университета*, 22:1/2016, стр. 151-160.

36 Генриетта Русецкая, „Устойчивое управление, экологические законы и проблемы лесных систем“, нав. дело, стр. 410.

37 Василий Ноговицын, „Устойчивость и антропогенная трансформация геосистем Лено-Ангарского плато“, нав. дело, стр. 110.

38 Алексей Панов, Анатолий Прокушкин, Александр Брюханов и др. „Комплексный подход в оценке эмиссии углеродсодержащих газов от лесных пожаров в Сибири“, *Метеорология и гидрология*, 5/2018, стр. 30-38.

и дисање. Иначе, шумски пожари широм света чине око 40% глобалне емисије CO₂³⁹. Пепео од шумских пожара је према подацима Хидрометеоролошког центра Русије поспешио топлење леда у Арктику⁴⁰. Половина далекоисточних и сибирских шума се налази у зони „вечито смрзнуте земље“ која је посебно осетљива на природне и антропогене поремећаје равнотеже. Отопљавање „вечито смрзнуте земље“ води емисији огромних количина метана из праисторијског биља похрањеног у леденој дебљини. Метан има ефекат „стаклене баште“ који доприноси отопљавању вечито смрзнуте земље, учесталости и даљем ширењу пожара. Глобално загревање повећава опасност од великих пожара и тако што продужава трајање топлих, тј. пожарних сезона и мења периодичност и интензитет севања муња као основног природног разлога за настанак шумских пожара⁴¹. Загревање делује на висинске млазнострује у тропосфери, што производи већ поменуте метеоролошке ексцесе: нека подручја погађају дуготрајни пљускови који изазивају поплаве, док на другим местима суше узрокују шумске пожаре.

4. ПРАВНИ И ИНСТИТУЦИОНАЛНИ СИСТЕМ ЗАШТИТЕ ШУМА У РУСИЈИ

Транзиција ка тржишној економији означила је почетак кризе у руском шумарству. Почетком 1990-тих година обим дрвне продукције се нагло смањио због губитка тржишта за сибирско дрво, што је имало за последицу стечај низа предузећа дрвне индустрије, продају најликвиднијих актива и незапосленост⁴². Од 1997. године се бележи стабилан тренд ка повећању обима дрвне продукције⁴³. У међувремену је систем државне контроле над привредном активношћу предузећа, који је био прилагођен условима социјалистичке привреде, разграђен у свим својим елементима, почев од законодавне базе па све до бројности и стручне спреме⁴⁴ кадрова. Ресурси сибирских шума су се користили без научног утемељења, ирационално и економски неефикасно⁴⁵. Превладали су традиционалан

39 Пётр Цветков, „О последствиях лесных пожаров в Сибири“, нав. дело, стр. 12.

40 „Пожары в Сибири спровоцировали таяние льдов в Арктике“, 30/08/2019, Lenta.ru, <http://lenta.ru/news/2019/08/30/ice/>, 25/04/2020.

41 Пётр Цветков, „О последствиях лесных пожаров в Сибири“, нав. дело, стр. 11.

42 Анастасия Колесникова, „Незаконная заготовка древесины как проблема развития лесопромышленного комплекса приграничного региона на примере Забайкальского края“, нав. дело, стр. 392-396.

43 Анастасия Колесникова, Вячеслав Брезгин, „Лесопользование в России и в Китае: сравнительный анализ“, *Всероссийский экономический журнал ЭКО*, 11/2012, стр. 105.

44 Пётр Цветков, „О последствиях лесных пожаров в Сибири“, нав. дело, с. 11.

45 Дарья Иванова, „К вопросу об экологических проблемах лесов Байкальского региона: экономический аспект“, нав. дело, стр. 27.

начин привређивања у шумарству, исцрпљујућа сеча и неефикасан систем управљања. Укидањем ресорног министарства нестало је јединствени центар за координацију заштите шума, а надлежности су растркане између више ресора.

Ступањем на снагу Шумског законика 2007. године⁴⁶, број запослених у шумарству је смањен 4 пута (са 200.000 до 50.000)⁴⁷, а надлежних за заштиту шума 6 пута (са 70.000 до 12.000)⁴⁸. Укинута је ваздухопловна јединица која је служила за потребе шумарства. Важеће законодавство у шумарству од 2007. предвиђа поверавање већег дела надлежности извршним органима федералних јединица, уз редовне субвенције из федералног буџета⁴⁹. Посао запослених у шумаријама се увелико свео на попуњавање докумената. Одговорност за спречавање шумских пожара је пренета на органе регионалне управе и закупце шумских деоница, а запослени у управама нису овлашћени за гашење пожара. Уместо крупних шумских привредних газдинстава (рус. *леспромхоз*), која су имала стручњаке и технику и бавила се заштитом шума од пожара, привредну делатност у руским шумама обављају бројне фирме и закупци који немају стручњаке, технику нити мотивацију за предузимање мера за спречавање пожара. Већи део шумског фонда који није под закупом (82%) остао је без институционалне заштите⁵⁰.

Демонополизација извоза дрвета, када је уместо јединствене организације Експортлес настало преко 11.000 извозника⁵¹, оборила је конкурентност руског дрвета. У дрвној индустрији су се издвојиле три категорије предузећа⁵²: 1) Средња предузећа, осим сече, у мањем обиму се баве обрадом дрвета, производњом дрвне грађе, прозора, врата, намештаја, кућа од дрвета и сл. Таква предузећа нису бројна, али су најстабилнија и транспарентна. 2) Мале организације за сечу и индивидуални предузетници не баве се обрадом, већ извозе мале количине необрађеног

46 *Лесной кодекс Российской Федерации с изменениями на 27/12/2018*, Интернет: <http://docs.cntd.ru/document/902017047>, 24/04/2020.

47 Светлана Макар, „Внешние вызовы развития лесного потенциала России и ее регионов: актуальные аспекты стратегии экономической безопасности“, *Национальные интересы: приоритеты и безопасность*, 121:28/2011, стр. 19.

48 Наталья Демченко, „Медведев решил проверить версию об умышленных поджогах лесов в Сибири“, 01/08/2019, *РБК*, Интернет: <http://rbc.ru/politics/01/08/2019/5d426de29a794757837fdeef>, 26/04/2020.

49 Наталья Жаворонкова, Галина Выпханова, „Правовые проблемы и направления совершенствования государственного управления в области лесных отношений“, *Lex Russica*, 135:2/2018, стр. 81.

50 Светлана Макар, „Внешние вызовы развития лесного потенциала России и ее регионов: актуальные аспекты стратегии экономической безопасности“, нав. дело, стр. 19.

51 Виктор Обьеденников, А.В. Корольков, А.А. Савицкий, А.В. Родин, „Современные вопросы нелегальных рубок и теневого лесопользования в лесном секторе экономики России“, *Лесной вестник*, 12:4/2012, стр.177.

52 Анастасия Колесникова, „Трансграничные факторы в развитии лесопромышленного комплекса Забайкальского края“, нав. дело, стр. 29.

дрвета непосредно или преко посредника оличених у допремно-отпремним стовариштима. 3) Поменута стоваришта су бројне микрофирме, проблематичне у погледу законитости деловања. Са бројем запослених до 10 људи, ретко постоје дуже од годину дана и често практикују нееколошки, недомаћински и пљачкашки модел пословања усмерен на брзу продају дрвета, затварање па пререгистрацију фирме под новим именом. Самостално се не баве сечом, већ откупљују дрво од малих предузећа и физичких лица ради извоза. Налазе се поред железничких чворишта. У Сибиру често под плаштом руских стоваришта раде кинески предузетници.

5. ЕКОЛОШКИ КРИМИНАЛ У ШУМАМА СИБИРА И ДАЛЕКОГ ИСТОКА

Број злочина против члана 260. Кривичног законика (КЗ)⁵³ „незаконита сеча шумских насада“ се не уклапа у тренд свеукупног смањења стопе криминалитета у Русији од почетка друге деценије 21. века⁵⁴. Након урушавања колхоза, совхоза (државних пољопривредних добара) и деоничарских задружних занатских газдинстава, становништво села у тајги које није успело да се прилагоди новој економској реалности није имало много прилика за легалну зараду. Могућности заснивања исплативог и законски транспарентног приватног предузећа за сечу и обраду дрвета су биле отежане. Традиција самоволне сече је изнедрила масовну праксу незаконите комерцијалне сече која посебну штету наноси природи и привреди Источног Сибира и Далеког истока. Разлози за криминализацију шумарства су стабилна тражња за дрветом без обзира на порекло, уносност незаконите сече⁵⁵, криза система управљања шумама, несавршено законодавство и ограничена ефикасност његове примене⁵⁶, малобројност и слаба заштићеност шумских инспектора, слаба сарадња између ресора; ограничен домет система за евиденцију и контролу промета дрвета, нетранспарентност купопродајних уговора са дрветом, корупција, недовољне мере правног утицаја на починиоце еколошких злочина; неразвијеност правних и тржишних подстицаја за одговорно коришћење шума,

53 *Уголовный кодекс Российской Федерации*, N 63-ФЗ, 13/06/1996 (ред. от 07/04/2020), Интернет: <http://base.garant.ru/10108000/>, 25/04/2020.

54 Наталья Качина, Анна Мирончик, „Пути повышения эффективности уголовной ответственности за незаконную рубку лесных насаждений“, *Всероссийский криминологический журнал*, 3/2014, стр. 103-112.

55 Валерия Косых, „К вопросу о преступлениях, связанных с незаконной заготовкой древесины (криминологический аспект)“, *Вестник Санкт-Петербургского университета МВД России*, 71:3/2016, стр. 114.

56 Михаил Тагиев, „Формы проявления теневой экономики в лесозаготовительной промышленности и инструменты борьбы с ней“, *Известия Байкальского государственного университета*, 28:4/2018, стр. 712.

слаба традиција друштвене осуде еколошких злочина⁵⁷.

Уносност пласирања илегалног дрвета на страним тржиштима подстакла је прекогранично криминално удруживање, пораст професионализма еколошког криминала⁵⁸, развој корупционих веза, а тиме и могућности измицања правосуђу. На подручјима слабо функционалних шумских газдинстава законски корисници шума су потиснути од групација несавесних, тзв. „црних дрвосеча“⁵⁹. Захваљујући минималним улагањима у технику, незаштићену и јефтину радну снагу, сеча шуме је уносан и затворен нелегалан посао у који се улази на препоруку⁶⁰. Значајан део учесника више не припада локалној заједници, не дели њене културне норме и интересе. Локална заједница добија минималну добит, али сноси сав терет еколошких и привредних последица. Често су починиоци еколошких преступа закупци шумских деоница. „Црне дрвосече“ су технички опремљене за сечу и превоз шуме у већим размерима ради продаје, служе се наоружаним обезбеђењем и неформалним везама у правосудним органима⁶¹. Раде у организованим бригадама иза којих стоје нелегалне фирме које их покривају и снабдевају техником и ГСМ-ом. Корупционе везе су неутуђива карика данашњег организованог еколошког криминала, који, за разлику од 1990-тих година, тежи привиду легалности.

Одговорност за сечу шума од стране организоване групе унета је у КЗ 2001. године. Незаконит промет дрвета обухвата сечу, превоз дрвета, привремено чување, проналажење купаца, кривотворење докумената и продају. Федералним законом бр. 277 од 21. јула 2014. поглавље 22. КЗ „Злочини у сфери привредне делатности“ допуњено је чланом 191.1 који предвиђа одговорност за набавку, чување, превоз, прераду ради продаје или продају незаконито посеченог дрвета.

Практична примена члана 191. повлачи одређене тешкоће⁶². Истражне

57 Александр Сухаренко, Михаил Жерновой, „Декриминализация лесной отрасли России: проблемы и перспективы“, *Российская юстиция*, 7/2014, стр. 55-58.

58 Фарит Аминев, „Об особенностях проведения отдельных следственных действий при расследовании преступлений, связанных с приобретением, хранением, перевозкой, переработкой в целях сбыта или сбытом заведомо незаконно заготовленной древесины (статья 191. 1 УК)“, *Юрист – Правоведь*, 85:2/2018, стр. 60-65.

59 А.В. Телков, „Некоторые аспекты выявления и раскрытия подразделениями по борьбе с экономическими преступлениями незаконных рубок лесных насаждений“, *Вестник Московского университета МВД России*, 5/2009, стр. 160.

60 Ирина Лавыгина, „Организованные формы незаконной рубки лесных насаждений“, *Криминологический журнал Байкальского государственного университета экономики и права*, 3/2013, стр. 139.

61 Ирина Марьян, Инна Раззорова, „Актуальные вопросы организации доследственной проверки по сообщениям о незаконной рубке лесных насаждений“, *Вестник КемГУ. Серия: Гуманитарные и общественные науки*, 1/2018, стр. 49-54.

62 Валерия Косых, „К вопросу о применении ст. 191.1 УК РФ «Приобретение, хранение, перевозка, переработка в целях сбыта или сбыт заведомо незаконно заготовленной древесины» (уголовно-правовой аспект)“, *Юридическая наука*, 1/2020, стр. 111-115.

радње су отежане технолошким напретком организованих криминалних група које прате прилазне путеве месту сече, те су неопходне тактичке методе ради откривања случајева повреде члана 191.1 КЗ. Незаконите сече се врше у више етапа и са више специјализација починилаца. Мобилна група са алатом долази на моторима, сече шуму и разилази се у различитим правцима. Шумар није у стању да их спречи, јер је у просеку надлежан за 200 ха територије и слабо технички опремљен⁶³. Наредна група уз помоћ трактора слаже стабла на гомиле. Трећа група их товари у камионе. У случају дојаве, место сече се оперативно напушта. Како се друга и трећа групе непосредно не баве сечом, не могу лако бити оптужене према члану 260. КЗ. Затећи починиоце на лицу места је тешко због величине шуме, удаљености од насеља, апсорпције буке у шумском честару.

Пракса истраге специјализоване на организованим облицима криминала у шумарству се тек развија, те се у већини случајева поднесу појединачне пријаве против дрвосеча које затекну патроле (без обзира што сеча шуме и утовар дрвета изискују групан посао), док група наставља са активностима⁶⁴. У типичном примеру се на деоници затекну страни држављани без дозволе за сечу, са возилима натовареним квалитетним пословним дрветом, који тврде да газда има сва неопходна документа. Утврди се да је газда наредио тоталну сечу на суседној деоници, док су радници промашили парцелу⁶⁵.

Најчешће се открије свршен чин сече према свежим пањевима или на дојаву о свеже посеченом дрвету у поседу физичког лица, те је доказивање узрочно-последичне везе отежано⁶⁶, нарочито по истеку времена. Свесни могућности дендролошке експертизе, починиоци термички искриве посечена стабла и пањеве. Примера ради, максималан укупан годишњи број дендролошких експертиза за који постоје капацитети у Иркутској области је 40, што је далеко испод истражних потреба⁶⁷.

Уколико предузеће-испоручилац склопи уговор са комбинатом за производњу папира, а не располаже са довољном количином дрвета, има право да га докупи од становништва. Комбинат не купује дрво без уговора, а систем откупа сировина је упућен на велике организације, те се уговори не закључују са физич-

63 Ирина Лавыгина, „Организованные формы незаконной рубки лесных насаждений“, нав. дело, с. 139.

64 Исто.

65 Яна Васильева, Ярослава Дицевич, „Некоторые вопросы противодействия преступности, связанной с лесопользованием и отмыванием преступных доходов“, *Сибирский юридический вестник*, 64:1/2014, стр. 53.

66 Татьяна Дедкова, Егор Андреев, „Проблемы ответственности за незаконную рубку лесных насаждений в Российской Федерации“, *Уголовная юстиция*, 12/2018, стр. 133-134.

67 Олег Кнаус, Антонина Прудникова, Дмитрий Никеров, „Эффективность использования экспертиз при расследовании преступлений, связанных с незаконными рубками лесных насаждений“, *Криминалистика: вчера, сегодня, завтра*, 11:3/2019, стр. 62.

ким лицима, већ са посредничким фирмама које откупљују дрво од нелегалних дрвосеча, беспрекорно сређују пратећа документа, препродају дрво комбинату и тешко се могу позвати на одговорност⁶⁸.

Према тумачењу Врховног суда, незаконита је како сеча без дозволе, тако и она уз дозволу која крши важећа правила⁶⁹. Ту спада сеча на погрешној деоници или ван њених оквира, преко дозвољене количине, сеча дрвећа погрешне врсте или дрвећа које не подлежи сечи, сеча пре или по истеку дозвољеног рока и сл. Најопасније су незаконите селективне сече које се не виде на сателитским снимцима а приликом којих се издвајају поједина стабла, групе и делови стабала најплеменитијих врста. Најчешћи облици наручених злоупотреба су навођење претераних или лажних података о оштећењу шуме инсектима или болестима у циљу вршења селективне или тоталне санитарне сече; документарно потцењивање залиха, врста, узраста шуме, ненавођење граница заштићених водних зона и нерестилишта. Иако о стању шуме закључује независан стручњак за патологију који у неким регионима ни не постоји, у пракси уговорна санитарна сеча не представља проблем за шумска газдинства⁷⁰. Тешко је одредити да ли се злоупотребе јављају на етапи сређивања докумената или на етапи сече.

Брисање трагова након незаконитих сеча се тешко може довести у везу са пожарима, јер ватра не уништи доказе (пањеве), а привуче пажњу. Више упоришта има обрнута логика, односно подметање ватре у шуму како би се припремио терен за сечу. Распрострањена је пракса паљевине шуме дуж путева и поред градова, где постоји саобраћајна инфраструктура. Иако се пожар угаси пре него што шума изгори, она подлеже сечи, за шта су заинтересовани несавесни предузетници. Иначе је сеча шуме у зеленим приградским и водним зонама забрањена, али након што ватра оштети корене, следи експертиза, па тендер за сечу. Дрво са обгорелом или оштећеном кором од стране свилених буба не губи привредну вредност и тражено је на кинеском тржишту.

Одјек у друштву је изазвала тотална санитарна сеча у државном забрану Туколоњ коју је зауставило Бајкалско међурегионално тужилаштво за заштиту природе⁷¹. Сличан предмет је у лето 2019. покренут против службеника Абанске

68 Виктор Обыдёнников, А.В. Корольков, А.А. Савицкий, А.В. Родин, „Современные вопросы нелегальных рубок и теневого лесопользования в лесном секторе экономики России“, нав. дело, стр. 178.

69 Пленум Верховного Суда РФ, „Постановление № 14 от 05/11/1998 (ред. от 06/02/2007) «О практике применения судами законодательства об ответственности за экологические правонарушения»“, Интернет: <http://zakonbase.ru/content/base/103801>, 25/04/2020.

70 Инна Фомина, „Типичные следственные ситуации и их значение в выборе направлений и приёмов при расследовании незаконной рубки лесных насаждений“, *Сибирский юридический вестник*, 46:3/2009, стр. 77.

71 Татьяна Бухаева, Милана Рагулина, „Криминальная география и незаконные рубки леса в Иркутской области“, *Московский экономический журнал*, 9/2019, стр. 69.

шумарије у Краснојарском крају. У Вологодској области (европски део Русије) су се под привидом тоталне санитарне сече масовно секле шуме због застарелих прецењених података државног регистра о залихама дрвета и укидања регионалне службе за шумску патологију коју су заменила бројна ДОО спремна да у кратком поступку одобре санитарну сечу на свакој парцели по укусу корисника⁷².

Приликом превоза се користи читав низ начина легализације незаконито посеченог дрвета у продајним местима: кривотворење налога за санитарну сечу; куповина празних образаца саобраћајних сертификата у шумаријама и њихово попуњавање од стране прекупца у складу са обимом и врстом дрвета које намерава да прода; прибављање докумената путем потплаћивања, уцене, изнуде; кривотворење докумената преко границе. Чим нелегално посечено дрво стигне у базу за претовар, самим тиме може да стекне статус „законитог“⁷³.

Пропусти у царинској контроли приликом пријављивања извоза дрвета се огледају кроз слободуизвозника да одређује разред, квалитет и вредност дрвета, те несавесни предузетници на царини потцењују обим, разред дрвета, а тиме и опорезиву основицу. Нпр, у железничка кола се преко норме од 53м³ товари вишак од 17-37м³ и извозе на стотине м³ непријављеног дрвета. Оквири дозвољене грешке од 8%⁷⁴ омогућавају утовар додатних 400 м³ дрвета по железничкој композицији. Царински органи немају довољно кадра за утврђивање праве вредности терета, нити техничке могућности за контролу порекла дрвета, јер пакет спољнотрговинских докумената не садржи потврду о томе. Контрола обима дрвета се врши селективно, а због великог промета (нпр, на граничном прелазу Забајкалск то је 200-250 вагона са дрветом дневно)⁷⁵ царина не може проценити укупне фактичке обиме дрвета који прелазе границу: потребно је поднети захтев за маневарске радове, отцепити кола, истоварити дрво, измерити га и упутити на експертизу која се врши у присуству или уз обавештење власника, што продужава трајање поступка до 2-3 недеље и може се заглавити у преписци царинских органа са прекршиоцима. Транзитни гранични прелазни нису опремљени за складиштење и замашне радове са дрветом, јер би то запушило њихову пропусну моћ.

72 Дмитрий Мухлынин, „Санитарные или незаконные рубки лесных насаждений“, *Государственная служба и кадры*, 3/2018, стр. 55.

73 Светлана Унжакова, Сергей Грибунов, „Способ совершения преступлений как ключевой элемент криминалистической характеристики приобретения, хранения, перевозки, переработки в целях сбыта или сбыт заведомо незаконно заготовленной древесины“, *Вестник Восточно-Сибирского института МВД России*, 88:1/2019, стр. 252-263./261.

74 ФТС России, *Приказ № 1291 «О совершенствовании таможенного оформления и таможенного контроля круглых лесоматериалов»*, 22/10/2007, Интернет: <http://docs.cntd.ru/document/902203754>, 25/04/2020.

75 И.Н. Дорофеев, А.М. Эпов, „Теневые аспекты российско-китайских экономических отношений в сфере лесопромышленного комплекса“, *Terra Economica: Экономический вестник Ростовского государственного университета*, 7:3/2009, стр. 149-156/153.

6. НЕЛЕГАЛНИ КАНАЛИ ИСПОРУКА РУСКОГ ДРВЕТА У КИНУ

Правни механизам спречавања нелегалног промета дрвета је неразвијен; тако руско дрво кроз „рупе“ у законима одлази у Кину. Не постоји законодавна база за размену информација између правосудних органа Русије и Кине о кршењу царинских пропуста. Кинеска царина плени вредност откривених вишкова дрвета у корист НР Кине.

Од краја 1990-тих година Кина се пошумљавањем ораница бори против нестанка шума и поплава. У оквиру Пројекта заштите природних шума (1998-2020)⁷⁶ успостављен је мораторијум на сечу у горњем и средњем току Жуте реке, у горњем току Јангцеа, смањена је сеча у државним шумама на североистоку Кине, пооштрене су казне. Захваљујући централизованој контроли Кина нема разгранату мрежу незаконите сече, а ствара и национални систем контроле законитости порекла дрвета. Компанијама и физичким лицима се забрањује да користе или превозе дрво посечено без дозволе или других (не прецизира се којих) доказа о легалном пореклу сировине⁷⁷. У пракси кинеска страна није била захтевна у погледу документације о пореклу дрвета⁷⁸. Кинеска влада, за разлику од ЕУ⁷⁹, није спречавала увоз нелегалног дрвета, препуштајући државама-извозницама да се саме брину о својој животној средини. Тек је 28.12.2019. по први пут за више од 20 година измењен Закон о шумарству⁸⁰: забрањени су куповина, превоз и обрада дрвета за које се зна да је нелегално посечено. Ефикасност нове одредбе ће зависити од њене примене.

Растуће потребе за дрвним сировинама Кина намирује обрадом увозног дрвета из руског Сибира и Далеког истока, где расте дрвеће истих врста као на се-

76 Yueqin Shen, Xianchun Liao, Runsheng Yin, “Measuring the socioeconomic impacts of China’s Natural Forest Protection Program”, *Environment and Development Economics*, 11/2006, pp. 769–788.

77 *Forestry Law of the People’s Republic of China*, 20/09/1984, Интернет: http://npc.gov.cn/zgrdw/englishnpc/Law/2007-12/13/content_1383970.htm, 25/04/2020; *Regulations on the Implementation of the People’s Republic of China Forestry Law*, 2000, Интернет: <http://ecolex.org/fr/details/legislation/regulations-on-the-implementation-of-the-peoples-republic-of-china-forestry-law-lex-faoc023867>, 25/04/2020.

78 Анастасија Колесникова, „Развитие лесоперерабатывающей промышленности в Сибирском и Дальневосточном федеральных округах: динамика, тенденции, проблемы“, *Вестник Забайкальского государственного университета*, 22:12/2016, стр. 86-96.

79 Дана 3. марта 2013. ступио је на снагу Регламент ЕУ бр. 995/2010 који забрањује увоз дрвета из других држава уз кршење законодавства тих држава. Сви увозници дрвних производа и сировина на европско тржиште морају да успоставе систем провере законитости дрвне грађе или да се ослане на независну верификацију, нпр., међународну добровољну сертификацију.

80 “China revises law to better protect forests”, 28/12/2019, *Xinhua*, Интернет: http://xinhuanet.com/english/2019-12/28/c_138663686.htm, 25/04/2020.

вероистоку Кине и у Унутрашњој Монголији: бор, кедар, тис, јела, на чија су технолошка својства радници кинеске дрвне индустрије навикнути. У Кини је створен заокружен комплекс за обраду руског дрвета које преко Гродекова у Приморском крају стиже у Сујфенхе (покрајина Хејлунгџанг), преко Забајкалска у Манџурију, а преко Наушака у Бурјатији у Еренхот у Унутрашњој Монголији.

Мали руски извозници дампингују дрво, јер су бројни, територијално раштркани, делују неусклађено и међусобно се такмиче за кинеске купце. Потоњи су, напротив, солвентни, координисани, подржани од своје државе и недовољно контролисани од стране истражних органа, проактивно делују на руском тржишту дрвета, контролишу промет дрвета и диктирају цене. Руски извозници не успевају испоручивати дрво у североисточну Кину директно, мимо кинеских посредника⁸¹ који преко разгранате мреже центара за дистрибуцију дрвета у Кини врше битну социјалну функцију упошљавања локалног становништва. Испоруке дрвета чак и у североисточне делове Кине се одвијају преко кинеских трговинских посредника који доприносе стварању допремно-отпремних стоваришта у Забајкаљу⁸². У Приморском крају делује велики број малих предузећа кинеског капитала; један део њих је основан преко лажних лица⁸³.

Поред легалних канала испорука руског дрвета у Кину, активно раде и нелегални који почивају на 300-постотној уносности операција⁸⁴, брзом промету капитала, обрачунима у готовини и пореским утајама. Најчешће се незаконито дрво продаје на железничким слепим колосецима ради даље отпреме у Кину.

Истраживања јавног мњења у Иркутској области међу највише забрињавајућим проблемима издвајају масовну сечу шуме⁸⁵. У Хабаровском крају у прилог масовном схватању да се шума сече ради продаје у Кину, шире се призори непрегледних колона теретних возила које возе дрво према државној граници. Актуелан је проблем незаконите сече племенитог дрвета. На Далеком истоку критичне размере сече монголског храста угрожавају природна станишта амурског тигра⁸⁶.

81 Светлана Грибова, „Забайкальский край и Китай в торговле лесом: новые подходы“, *Пространственная экономика*, 4/2008, стр. 139-152.

82 Анастасия Колесникова, „Незаконная заготовка древесины как проблема развития лесопромышленного комплекса приграничного региона на примере Забайкальского края“, нав. дело, стр. 395.

83 Наталья Антонова, „Лесной комплекс Дальнего Востока: реалии и возможности российско-китайского взаимодействия“, *Всероссийский экономический журнал ЭКО*, 6/2014, стр. 46.

84 И.Н. Дорофеев, А.М. Эпов, „Теневые аспекты российско-китайских экономических отношений в сфере лесопромышленного комплекса“, нав. дело, стр. 152.

85 Николай Печенкин, „Динамика общественно-политических настроений и анализ результатов выборов регионального уровня 2015-2019 годов в Иркутской области“, *Гуманитарные науки. Вестник Финансового университета*, 10:1/2020, стр. 111.

86 Наталья Антонова, „Лесной комплекс Дальнего Востока: реалии и возможности российско-китайского взаимодействия“, нав. дело, стр. 46.

Иако су предузете мере у циљу преласка са екстензивног⁸⁷ на интензивни модел коришћења шума у Сибирском и Далекоисточном федералном округу, корените промене се нису десиле. Царинска политика је заочила развој обрађивачке дрвне индустрије у регионима који имају повољне услове за извоз⁸⁸. Након што су 2005. године у Русији уведени нулти царински намети на резано дрво, а 2006. повећани намети на необрађено дрво, кинеске компаније су 2007-2008. увезле у Источни Сибир и на Далеки исток велики број једноставних гатера за примарну прераду дрвета⁸⁹, што омогућава стварање минималне додатне вредности од теререња стабала и бесцарински извоз дасака из Русије.

Кина настоји да подстиче улагања у комплексно освајање руских шумских ресурса, развој прерађивачке дрвне индустрије и гашење пожара⁹⁰. Покретање заједничких руско-кинеских предузећа за обраду дрвета у Русији⁹¹ још увек није у стању да преокрене тренд сировинске оријентације Русије. Препреке за развој индустрије за обраду дрвета у Русији су високи трошкови због скупље струје и радне снаге, као и трансакциони трошкови, потребе за великим улагањима у производњу како би била конкурентна. У Забајкаљу мало предузетништво није у стању да пређе на технологије сложене обраде дрвета због мањка обртног капитала, улагања и стручног кадра, као и застареле опреме⁹².

Кинеским инвеститорским друштвима са ограниченом одговорношћу од стране регионалних власти изнајмљени су шумски простори на Далеком истоку, у Забајкаљу, Томској области, при чему су годишње исплате најамнине вишекратно испод реалне вредности шума које расту на изнајмљеним територијама, док удаљеност територија онемогућава руским властима контролу сече шума⁹³. Обавезе инвеститора да граде предузећа за обраду дрвета у Томској области углавном нису поштоване, док се необрађено дрво отпрема у Кину.

87 Анастасија Колесникова, „Трансграничне фактори у развоју лесопромышленного комплекса Забайкальского края“, нав. дело, стр. 34.

88 Ксения Яковлева, „Социально-экономическая эффективность лесопользования в приграничных регионах России“, нав. дело; Ирина Глазырина, Лариса Фалейчик, *Природный капитал региона и российско-китайские трансграничные отношения: перспективы и риски*, ЗабГУ, Чита, 2014.

89 Ирина Глазырина, Ксения Яковлева, Наталья Жадина, „Социально-экономическая эффективность лесопользования в регионах России“, Регионалистика, 2:5-6/2015, стр. 18-33/26; Анастасија Колесникова, Вячеслав Брезгин, „Лесопользование в России и в Китае: сравнительный анализ“, нав. дело, стр. 116.

90 Наталья Антонова, „Лесной комплекс Дальнего Востока: реалии и возможности российско-китайского взаимодействия“, нав. дело, стр. 40-55.

91 Елена Рунова, Л.А. Чжан. „Экологические последствия нерациональной вырубке лесов в Приангарье“, *Актуальные проблемы лесного комплекса*, 28/2011, стр. 135-136.

92 Светлана Грибова, „Забайкальский край и Китай в торговле лесом: новые подходы“, нав. дело, стр. 139-152.

93 „Пеньки вместо тайги: Как Китай вырубает Россию“, *Новые известия*, 24/11/2017, <http://newizv.ru/news/economy/24-11-2017/penki-vmesto-taygi-kak-kitay-vyrubaet-rossiyu>, 25/04/2020.

У августу 2019. године руске власти су признале узрочно-последичну везу између природних катастрофа у Сибиру и сече сибирске тајге. Министар природе Русије Дмитриј Кобилкин је наговестио да Русија може забранити извоз дрвета у Кину уколико кинеске власти не помогну у сузбијању незаконите сече шума⁹⁴.

Противречности између приоритета сарадње са Кином и потребе да се заштите руски природни ресурси изазвале су неслагања између ресора. Наиме, у јануару 2019. године руководство Федералне агенције за шумарство предложило је да се забрани куповина руског дрвета од стране држављана Кине, како би се унапредила контрола шумских ресурса и трговина дрветом у Русији⁹⁵, а на разматрање у Државној думи по шеснаести пут је стављен предлог закона који забрањује обраду дрвета ради извоза (Русија не може забранити извоз дрвета директно због правила СТО). Петицију која је упућена влади Русије и тражи да се уведе десетогодишњи мораторијум на сечу и извоз шуме потписало је преко 655.000 грађана⁹⁶. Међутим, министар привреде и трговине Денис Мантуров је нагласио да је Кина кључан спољнотрговински партнер, стога се увођење извозних ограничења не планира⁹⁷. Проблем незаконите сече преусмерава се регионалним властима и истражним органима.

7. СУЗБИЈАЊЕ ЕКОЛОШКОГ КРИМИНАЛА У ШУМАРСТВУ РУСИЈЕ

Доношење Основа државне политике у области коришћења, чувања, заштите и обнове шума у РФ од стране владе Русије 2013. године означило је званичан прелазак шумарства на нови ниво одрживог управљања шумама⁹⁸. Декриминализација шумског сектора и сузбијање пожара се ослања на решавање стручних и комуникационих проблема у кадровском систему. Интензивирају се активности правосудних органа усмерене на сузбијање илегалне сече⁹⁹. Већ 2015. године

94 Полный запрет: Россия может отказать Китаю в древесине“, *Газета.Ру*, 15/08/2019, <http://gazeta.ru/business/2019/08/15/12579787.shtml>, 25/04/2020.

95 „Рослесхоз предложил запретить скупку китайцами леса у граждан в Сибири“, *РИА Новости*, 16/01/2019, <http://ria.ru/20190116/1549439600.html>, 25/04/2020.

96 Петиция „Требуем ввести мораторий на вырубку и экспорт леса из России“, <http://change.org/p/требуем-ввести-мораторий-на-вырубку-и-экспорт-леса-из-россии>, 25/04/2020.

97 „Мантуров заявил о нецелесообразности полного запрета на экспорт леса в Китай“, *Известия*, 19/08/2019.

98 *Основы государственной политики в области использования, охраны, защиты и воспроизводства лесов в РФ на период до 2030 г.: утв. распоряжением Правительства РФ № 1724-р.от 26/09/2013*, Интернет:<http://static.government.ru/media/files/41d4926bf69a218ee79f.pdf>.

99 Нелли Романова, Людмила Никитина, „Вопросы применения норм об ответственности за незаконную рубку лесных насаждений (по материалам Иркутской области)“, *Вестник Восточно-Сибирского института МВД России*, 89:2/2019, стр. 94-103.

захваљујући увођењу Јединственог државног аутоматизованог информационог система за евиденцију дрвета и трансакција са дрветом размере незаконитих сеча смањене су за 8%, а штете за 20%¹⁰⁰. Покретање система је омогућило извлачење из сфере сиве економије 5-10% производње дрвета¹⁰¹. Међутим, већ наредне 2016. године откривени обим незаконите сече био је за 36,4% већи него 2015¹⁰². Систем евиденције промета дрвета и одредбе Шумског законика о маркирању дрвета компликују услове рада легалних корисника шума¹⁰³, док они нелегални их заобилазе тако што уопште не пријављују дрво у систему. Развија се систем добровољне сертификације легалног порекла дрвета, али закупце шума одвраћа трајање и скупоћа сертификације. У Иркутској области и Забајкаљу раде шумске робне берзе које врше пријем дрвета доказаног законитог порекла, што омогућава отклањање посредника оних кинеских увозника који готовим новцем откупљују нелегално дрво. Приморска асоцијација привредника и извозника дрвета ПАЛЕКС од 2001. године удружује напоре руских предузетника на кинеском тржишту на основи пошумљавања. Међутим, удруживање захтева укрупњавање бизниса, а постојање стотина ситних фирми за сечу и криминализација не погодују томе¹⁰⁴.

Члан 61 Шумског законика¹⁰⁵ Русије налаже обнову посечене и уништене шуме. Међутим, након 2015. године пошумљавање Сибира је успорено, док се шума на Далеком истоку углавном обнавља природним путем¹⁰⁶. Како вештачка обнова шума износи 20% од годишњих обима сече¹⁰⁷, од 01.01.2019. на снази су одредбе Шумског законика о потпуној (100%) компензаторној обнови шума¹⁰⁸. За-

100 Виктория Иванченко, „Дальневосточный лесной комплекс: оценка и проблемы правового регулирования противодействия незаконной вырубке и оборота древесины“, *Власть и управление на Востоке России*, 81:4/2017, стр. 200-208/204.

101 Михаил Тагиев, „Формы проявления теневой экономики в лесозаготовительной промышленности и инструменты борьбы с ней“, нав. дело, стр. 713.

102 Виктория Иванченко, „Дальневосточный лесной комплекс: оценка и проблемы правового регулирования противодействия незаконной вырубке и оборота древесины“, нав. дело, стр. 204.

103 Счётная палата РФ. Основные положения отчёта о результатах контрольного мероприятия «Проверка эффективности использования средств бюджетов бюджетной системы РФ и средств внебюджетных источников при выполнении мероприятий по оценке состояния и учёта лесных ресурсов РФ за 2015-2017 гг. и истёкший период 2018 г.», Коллегия Счётной палаты РФ, Москва, 19/12/2018, стр. 36.

104 Светлана Грибова, „Забайкальский край и Китай в торговле лесом: новые подходы“, нав. дело, стр. 146.

105 *Лесной кодекс*, нав. дело.

106 Виктория Иванченко, „Дальневосточный лесной комплекс: оценка и проблемы правового регулирования противодействия незаконной вырубке и оборота древесины“, нав. дело, стр. 203.

107 Дмитрий Мухлынин, „Санитарные или незаконные рубки лесных насаждений“, нав. дело, стр. 54-57/56

108 Федеральный закон «О внесении изменений в Лесной кодекс РФ и отдельные законодательные акты РФ в части совершенствования воспроизводства лесов и лесоразведения» № 212-ФЗ, 03/07/2018, Интернет: <http://pravo.gov.ru/ipsdata/?docbody=&prevDoc=102073184&backlink=1&&nd=102476862>, 25/04/2020.

конодавне норме последњих година су усмерене на сузбијање корупције у раду органа шумске привреде приликом предузимања санитарних сеча¹⁰⁹.

С обзиром на величину територије, малу густину становништва и недовољно развијену мрежу путева у тајги, предузимање замашних противпожарних мера изискује велике финансијске и материјално-техничке ресурсе. У Русији постоје темељна пиролошка истраживања, развија се сателитски мониторинг шумских пожара¹¹⁰, усавршава се оцена пожарне опасности према природним и временским условима. Ради се на стварању система прогнозирања и математичког моделирања пожара¹¹¹.

ЗАКЉУЧАК

Разумевање природне динамике шумских екосистема је предуслов за ефикасне мере за очување заштитног потенцијала који шуме пружају људима у очувању и регулисању водних система, земљишта, остваривању санитарно-хигијенских функција. У Источном Сибиру и на Далеком истоку још увек има нетакнутих шума које су вредне за одржавање екосистемских функција и очување биодиверзитета, али су оне угрожене. Услед илегалне сече се одвија деградација еколошки највреднијих шума, јер се упркос званичним забранама секу шуме различитих категорија заштићености. Антропогени фактор ствара екстремне услове за екосистеме и узрокује њихову дестабилизацију и екстремне трансформације. Повреде еколошких норми повећавају оптерећење на шумске екосистеме и дестабилизују њихову саморегулацију. У шумнатим пределима Сибира и руског Далеког истока традиционални модел привређивања у шумарству који почива на концепцији неограничених шумских ресурса довео је до исцрпљивања доступних ресурса и допринео пожарима на огромним територијама, приближивши доба у којем стереотип о неограниченим шумским ресурсима Русије више не одговара стварности.

Најновији трендови у законодавству и управној пракси наводе на закључак да је Русија кренула путем еколошког усавршавања шумарства и рационалног коришћења природних ресурса. Иако промене у шумарству постепено доприносе

¹⁰⁹ Ярослава Дицевич, Ольга Белых, Генриетта Русецкая, „Противодействие преступности в сфере лесопользования: проблемы и перспективы“, *Всероссийский криминологический журнал*, 11:2/2017, стр. 308-317.

¹¹⁰ Мария Васильева, Константин Степанюгин, Александр Богданов, „Выявление нарушений лесного законодательства с использованием систем дистанционного мониторинга на территории Дальневосточного федерального округа“, *Вестник Санкт-Петербургского университета МВД России*, 68:4/2015, стр.107-111.

¹¹¹ Александра Волокитина, Татьяна Софронова, Михаил Корец, „Прогнозирование поведения пожаров растительности“, *Известия высших учебных заведений, Лесной журнал*, 1/2020, стр. 9-25.

повећању ефикасног коришћења шума, преокрет у преласку са екстензивног модела коришћења шума на интензивни развојни пут још увек се није десио. Највећа претња за еколошку безбедност Русије је неконтролисана сеча која ремети равнотежу еколошког система тајге, онемогућава његову брзу обнову и зато прети дезертификацијом огромних простора. Плићање река води губитку јединих саобраћајних коридора ка насељима која тако постају неодржива. Својим последицама природне катастрофе угрожавају више поколења која долазе.

Незаконита сеча шума представља озбиљну претњу по еколошку, економску, па и свеукупну националну безбедност Русије. Иако Кривични законик РФ наводи заштиту животне средине међу 8 основних задатака, масовна свест вреднује сузбијање еколошког криминала мање од приоритета заштите људског живота или имовине, иако истрагаеколошких кривичних дела изискује ништа мање напоре. Како се погоршава еколошка ситуација, смањење броја откривених еколошких злочина није знак побољшања криминогене ситуације у овој области, већ њене латентности и проблема у сузбијању. Благе казне за починиоце еколошких злочина нису сразмерне штети која се наноси природи, те је признавање њихове опасности по друштво од стране државе доста условно. Како је привредно освајање шумских територија праћено учесталашћу пожара, темпо развоја заштите шума не сме да заостаје за продором привреде у шумске просторе.

ЛИТЕРАТУРА

Аминев Фарит, „Об особенностях проведения отдельных следственных действий при расследовании преступлений, связанных с приобретением, хранением, перевозкой, переработкой в целях сбыта или сбытом заведомо незаконно заготовленной древесины (статья 191. 1 УК)“, *Юристъ – Правоведъ*, 85:2/2018, стр. 60-65.

Антонова Наталья, „Лесной комплекс Дальнего Востока: реалии и возможности российско-китайского взаимодействия“, *Всероссийский экономический журнал ЭКО*, 6/2014, стр. 46/40-55.

Бухаева Татьяна, Рагулина Милана, „Криминальная география и незаконные рубки леса в Иркутской области“, *Московский экономический журнал*, 9/2019, стр. 65-75.

Васильева Мария, Степанюгин Константин, Богданов Александр, „Выявление нарушений лесного законодательства с использованием систем дистанционного мониторинга на территории Дальневосточного федерального округа“, *Вестник Санкт-Петербургского университета МВД России*, 68:4/2015, стр. 107-111.

Васильева Яна, Дицевич Ярослава, „Некоторые вопросы противодействия

преступности, связанной с лесопользованием и отмыванием преступных доходов“, *Сибирский юридический вестник*, 64:1/2014, стр. 50-55.

Волокитина Александра, Софронова Татьяна, Корец Михаил, „Прогнозирование поведения пожаров растительности“, *Известия высших учебных заведений. Лесной журнал*, 1/2020, стр. 9-25.

Глазырина Ирина, Фалейчик Лариса, *Природный капитал региона и российско-китайские трансграничные отношения: перспективы и риски*, ЗабГУ, Чита, 2014.

Глазырина Ирина, Яковлева Ксения, Жадина Наталья, „Социально-экономическая эффективность лесопользования в регионах России“, *Регионалистика*, 2:5-6/2015, стр. 18-33/26.

Грибова Светлана, „Забайкальский край и Китай в торговле лесом: новые подходы“, *Пространственная экономика*, 4/2008, стр. 139-152.

Дедкова Татьяна, Андреев Егор, „Проблемы ответственности за незаконную рубку лесных насаждений в Российской Федерации“, *Уголовная юстиция*, 12/2018, стр. 132-136.

Дицевич Ярослава, Белых Ольга, Русецкая Генриетта, „Противодействие преступности в сфере лесопользования: проблемы и перспективы“, *Всероссийский криминологический журнал*, 11:2/2017, стр. 308-317.

Дорофеев И.Н., Эпов А.М., „Теневые аспекты российско-китайских экономических отношений в сфере лесопромышленного комплекса“, *Terra Economicus: Экономический вестник Ростовского государственного университета*, 7:3/2009, стр. 149-156.

Жаворонкова Наталья, Выпханова Галина, „Правовые проблемы и направления совершенствования государственного управления в области лесных отношений“, *Lex Russica*, 135:2/2018, стр. 78-93.

Иванова Дарья, „К вопросу об экологических проблемах лесов Байкальского региона: экономический аспект“, *Известия Байкальского государственного университета*, 29:1/2019, стр. 24-31.

Иванченко Виктория, „Дальневосточный лесной комплекс: оценка и проблемы правового регулирования противодействия незаконной вырубке и оборота древесины“, *Власть и управление на Востоке России*, 81:4/2017, стр. 200-208.

Качина Наталья, Мирончик Анна, „Пути повышения эффективности уголовной ответственности за незаконную рубку лесных насаждений“, *Всероссийский криминологический журнал*, 3/2014, стр. 103-112.

Кнаус Олег, Прудникова Антонина, Никеров Дмитрий, „Эффективность использования экспертиз при расследовании преступлений, связанных с незаконными рубками лесных насаждений“, *Криминалистика: вчера, сегодня, завтра*, 11:3/2019, стр. 57-66.

Колесникова Анастасия, „Незаконная заготовка древесины как проблема развития лесопромышленного комплекса приграничного региона на примере Забайкальского края“, *Проблемы современной экономики*, 34:2/2010, стр. 392-396.

Колесникова Анастасия, „Развитие лесоперерабатывающей промышленности в Сибирском и Дальневосточном федеральных округах: динамика, тенденции, проблемы“, *Вестник Забайкальского государственного университета*, 22:12/2016, стр. 86-96.

Колесникова Анастасия, „Трансграничные факторы в развитии лесопромышленного комплекса Забайкальского края“, *Региональная экономика: теория и практика*, 157:22/2010, стр. 27-35.

Колесникова Анастасия, „Экспорт леса из России: первые результаты новой лесной политики“, *Вестник Забайкальского государственного университета*, 12/2015, стр. 87-98.

Колесникова Анастасия, Брезгин Вячеслав, „Лесопользование в России и в Китае: сравнительный анализ“, *Всероссийский экономический журнал ЭКО*, 11/2012, стр. 105-121.

Косых Валерия, „К вопросу о преступлениях, связанных с незаконной заготовкой древесины (криминологический аспект)“, *Вестник Санкт-Петербургского университета МВД России*, 71:3/2016, стр. 113-117.

Косых Валерия, „К вопросу о применении ст. 191.1 УК РФ «Приобретение, хранение, перевозка, переработка в целях сбыта или сбыт заведомо незаконно заготовленной древесины» (уголовно-правовой аспект)“, *Юридическая наука*, 1/2020, стр. 111-115.

Лавыгина Ирина, „Организованные формы незаконной рубки лесных насаждений“, *Криминологический журнал Байкальского государственного университета экономики и права*, 3/2013, стр. 135-142.

Майорова Людмила, Рябухин Павел, „Воздействие лесозаготовок на окружающую среду“, *Вестник КрасГАУ*, 8/2012, стр. 73-77.

Макар Светлана, „Внешние вызовы развития лесного потенциала России и ее регионов: актуальные аспекты стратегии экономической безопасности“, *Национальные интересы: приоритеты и безопасность*, 121:28/2011, стр. 18-32.

Марьян Ирина, Раззорова Инна, „Актуальные вопросы организации до следственной проверки по сообщениям о незаконной рубке лесных насаждений“, *Вестник КемГУ. Серия: Гуманитарные и общественные науки*, 1/2018, стр. 49-54.

Мухлынин Дмитрий, „Санитарные или незаконные рубки лесных насаждений“, *Государственная служба и кадры*, 3/2018, стр. 54-57.

Ноговицын Василий, „Устойчивость и антропогенная трансформация геосистем Лено-Ангарского плато“, *Известия Иркутского государственного университета. Серия Науки о Земле*, 29/2019, стр. 101-113.

Обыдёнников Виктор, Корольков А.В., Савицкий А.А., Родин А.В., „Современные вопросы нелегальных рубок и теневого лесопользования в лесном секторе экономики России“, *Лесной вестник*, 12:4/2012, стр. 174-181.

Панов Алексей, Прокушкин Анатолий, Брюханов Александр и др. „Комплексный подход в оценке эмиссии углеродсодержащих газов от лесных пожаров в Сибири“, *Метеорология и гидрология*, 5/2018, стр. 30-38.

Печенкин Николай, „Динамика общественно-политических настроений и анализ результатов выборов регионального уровня 2015-2019 годов в Иркутской области“, *Гуманитарные науки. Вестник Финансового университета*, 10:1/2020, стр. 109-115.

Писаренко Анатолий, Страхов Валентин, Моисеев Б.Н., Алфёров А.М., „Вклад лесов России в углеродный баланс планеты и проблема лесовосстановления“, *Использование и охрана природных ресурсов России: бюллетень Министерства природных ресурсов РФ*, 6/2000, стр. 54-66.

Продовольственная и сельскохозяйственная организация Объединённых Наций, *Состояние лесов мира 2012*, ФАО, Рим, 2012.

Романова Нелли, Никитина Людмила, „Вопросы применения норм об ответственности за незаконную рубку лесных насаждений (по материалам Иркутской области)“, *Вестник Восточно-Сибирского института МВД России*, 89:2/2019, стр. 94-103.

Рунова Елена, Чжан Л.А., „Экологические последствия нерациональной вырубki лесов в Приангарье“, *Актуальные проблемы лесного комплекса*, 28/2011, стр. 135-136.

Русецкая Генриетта, „Устойчивое управление, экологические законы и проблемы лесных систем“, *Известия Иркутской государственной экономической академии*, 25:3/2015, стр. 408-415.

Рыбальченко Н.Г., Цареградский Павел, „Сплошные рубки и лесовосстановительный процесс на вырубках“, *Лесной вестник*, 3/2011, стр. 4-7.

Сухаренко Александр, Жерновой Михаил, „Декриминализация лесной отрасли России: проблемы и перспективы“, *Российская юстиция*, 7/2014, стр. 55-58.

Суходолов Александр, Сорокина Полина, Лебедева Алина, „Математическая модель борьбы с лесными пожарами в Восточной Сибири (на примере Иркутской области): вычислительные эксперименты в среде Julia“, *Известия Байкальского государственного университета*, 29:3/2019, стр. 349-358.

Тагиев Михаил, „Формы проявления теневой экономики в лесозаготовительной промышленности и инструменты борьбы с ней“, *Известия Байкальского государственного университета*, 28:4/2018, стр. 711-718.

Телков А.В., „Некоторые аспекты выявления и раскрытия подразделениями по борьбе с экономическими преступлениями незаконных рубок лесных насаж-

дений“, *Вестник Московского университета МВД России*, 5/2009, стр. 159-161.

Тибуков Алексей, Титов А.П., Никитин Ф.А., „Многолетние исследования последствий сплошных рубок“, *Вестник МГУЛ – Лесной вестник*, 20:5/2016, стр. 96-105.

Унжакова Светлана, Грибунов Сергей, „Способ совершения преступлений как ключевой элемент криминалистической характеристики приобретения, хранения, перевозки, переработки в целях сбыта или сбыт заведомо незаконно заготовленной древесины“, *Вестник Восточно-Сибирского института МВД России*, 88:1/2019, стр. 252-263.

Фомина Инна, „Типичные следственные ситуации и их значение в выборе направлений и приёмов при расследовании незаконной рубки лесных насаждений“, *Сибирский юридический вестник*, 46:3/2009, стр. 74-79.

Фуряев Валентин, Цветков Пётр, Фуряев И.В., Злобина Л.П., „Условия возникновения и распространения пожаров в лесных районах Красноярского края“, *Хвойные бореальной зоны*, XXXV:1-2/2017, стр. 66-74.

Цветков Пётр, „Исследование природы пожаров в северной тайге Средней Сибири“, *Хвойные бореальной зоны*, XXIII:2/2006, стр. 186-195.

Цветков Пётр, „О последствиях лесных пожаров в Сибири“, *Хвойные бореальной зоны*, XXXI:5-6/2013, стр. 10-14.

Яковлева Ксения, „Социально-экономическая эффективность лесопользования в приграничных регионах России“, *Вестник Забайкальского государственного университета*, 22:1/2016, стр. 151-160.

Yueqin Shen, Xianchun Liao, Runsheng Yin, “Measuring the socioeconomic impacts of China’s Natural Forest Protection Program”, *Environment and Development Economics*, 11/2006, pp. 769-788.

Званични документи

Государственная программа «Охрана окружающей среды» на 2012–2020 годы, утверждена постановлением Правительства № 326 от 15/04/2014, Интернет: <http://gov.garant.ru/document?id=70543488&byPara=1&sub=77126>, 25/04/2020.

Лесной кодекс РФ с изменениями на 27/12/2018, Интернет: <http://docs.cntd.ru/document/902017047>, 24/04/2020.

Министерство природных ресурсов и экологии РФ, *Государственный доклад «О состоянии и об охране окружающей среды Российской Федерации в 2018 г.»*, Интернет: http://mnr.gov.ru/docs/gosudarstvennyye_doklady/o_sostoyanii_i_ob_okhrane_okruzhayushchey_sredy_rossiyskoy_federatsii/, стр. 206, 25/04/2020.

Основы государственной политики в области использования, охраны, защиты и воспроизводства лесов в РФ на период до 2030 г.: утв. распоряжением

Л. Толвашиис Шумски пожари и нелег. сече као претња за еко. безб. Русије
Правительства РФ № 1724-р. от 26/09/2013, Интернет: <http://static.government.ru/media/files/41d4926bf69a218ee79f.pdf>, 24/04/2020.

Основы государственной политики в области экологического развития РФ на период до 2030 г. Утверждены Президентом РФ 30/04/2012, Интернет: http://consultant.ru/document/cons_doc_LAW_129117/, 25/04/2020.

Пленум Верховного Суда РФ, „Постановление № 14 от 05/11/1998 (ред. от 06/02/2007) «О практике применения судами законодательства об ответственности за экологические правонарушения»“, Интернет: <http://zakonbase.ru/content/base/103801>, 25/04/2020.

Стратегия экологической безопасности РФ на период до 2025 г. Утверждена Указом Президента РФ № 176 от 19/04/2017, Интернет: <http://pravo.gov.ru/proxy/ips/?docbody=&firstDoc=1&lastDoc=1&nd=102430636>.

Счётная палата РФ. Основные положения отчёта о результатах контрольного мероприятия «Проверка эффективности использования средств бюджетов бюджетной системы РФ и средств внебюджетных источников при выполнении мероприятий по оценке состояния и учёта лесных ресурсов РФ за 2015-2017 гг. и истёкший период 2018 г.», Коллегия Счётной палаты РФ, Москва, 19/12/2018.

Уголовный кодекс РФ, № 63-ФЗ, 13/06/1996 (ред. от 07/04/2020), Интернет: <http://base.garant.ru/10108000/>, 25/04/2020.

Федеральный закон «О внесении изменений в Лесной кодекс РФ и отдельные законодательные акты РФ в части совершенствования воспроизводства лесов и лесоразведения» № 212-ФЗ, 03/07/2018, Интернет: <http://pravo.gov.ru/ips-data/?docbody=&prevDoc=102073184&backlink=1&&nd=102476862>, 25/04/2020.

ФТС России, „Приказ № 1291 «О совершенствовании таможенного оформления и таможенного контроля круглых лесоматериалов», 22/10/2007, Интернет: <http://docs.cntd.ru/document/902203754>, 25/04/2020.

Forestry Law of the People's Republic of China, 20/09/1984, Интернет: http://npc.gov.cn/zgrdw/englishnpc/Law/2007-12/13/content_1383970.htm, 25/04/2020;

Regulations on the Implementation of the People's Republic of China Forestry Law, 2000, Интернет: <http://ecolex.org/fr/details/legislation/regulations-on-the-implementation-of-the-peoples-republic-of-china-forestry-law-lex-faoc023867>, 25/04/2020. The World Bank, “Forest Area“, Интернет: <http://data.worldbank.org/indicator/AG.LND.FRST.ZS>, 25/04/2020.

Медијски материјали

„Генпрокурор РФ связал распространение лесных пожаров в Сибири с «безответственной позицией должностных лиц»“, 26/09/2019, Тайга.инфо, <http://tayga.info/149045>, 27/04/2020.

Демченко Наталья, „Медведев решил проверить версию об умышленных поджогах лесов в Сибири“, 01/08/2019, *РБК*, Интернет: <http://rbc.ru/politics/01/08/2019/5d426de29a794757837fdeef>, 26/04/2020.

„В МЧС назвали основную причину пожаров в Сибири“, 05/08/2019, *РИА Новости*, Интернет: <http://ria.ru/20190805/1557175304.html>, 25/04/2020.

„«Китайские поджигатели». Почему горят леса в Сибири“, 13/10/2019, *РИА Новости*, Интернет: <http://ria.ru/20191013/1559680961.html>, 25/04/2020.

„Мантуров заявил о нецелесообразности полного запрета на экспорт леса в Китай“, *Известия*, 19/08/2019.

„Пеньки вместо тайги: Как Китай вырубает Россию“, *Новые известия*, 24/11/2017, <http://newizv.ru/news/economy/24-11-2017/penki-vmesto-taygi-kak-kitay-vyrubaet-rossiyu>, 25/04/2020.

Петиция „Требуем ввести мораторий на вырубку и экспорт леса из России“, Интернет: <http://change.org/p/требуем-ввести-мораторий-на-вырубку-и-экспорт-леса-из-россии>, 25/04/2020.

„Пожары в Сибири спровоцировали таяние льдов в Арктике“, 30/08/2019, *Lenta.ru*, <http://lenta.ru/news/2019/08/30/ice/>, 25/04/2020.

„Полный запрет: Россия может отказать Китаю в древесине“, *Газета.Ру*, 15/08/2019, <http://gazeta.ru/business/2019/08/15/12579787.shtml>, 25/04/2020.

„Природа своё сожжёт“, *Коммерсантъ*, № 143, 13/08/2019.

„Рослесхоз предложил запретить скупку китайцами леса у граждан в Сибири“, *РИА Новости*, 16/01/2019, <http://ria.ru/20190116/1549439600.html>, 25/04/2020.

“China revises law to better protect forests”, 28/12/2019, *Xinhua*, Интернет: http://xinhuanet.com/english/2019-12/28/c_138663686.htm, 25/04/2020.

*Leonas Tolvaišis*¹¹²

WILDFIRES AND ILLEGAL LOGGING AS A THREAT TO RUSSIA'S ENVIRONMENTAL SECURITY

Abstract

Drawing on the equilibrium of forest ecosystem as a theoretical framework, the article focuses on preconditions and causes of frequent wildfires in Siberia. It analyses legal and institutional aspects of the forest protection system in Russia. In presenting algorithms of illegal logging in Siberia and the Far East, as well as illegal channels of timber trafficking to China, the article draws on published examples of law enforcement practice in the Russian forests. Illegal logging is seen as an environmental crime that increases dangers of wildfire, flood and catastrophic changes in the ecosystem. The article presents legal and institutional responses to the crisis in forestry.

Keywords: environmental security, forestry, environmental crime, wildfires, illegal logging, deforestation, Russia, Siberia, Far East, Russia-China relations

---

112 Prof. Dr Leonas Tolvaišis, Ural Federal University, Ekaterinburg, leonas.tolvaisis@gmail.com

Данијела Бјеља

Факултет за дипломатију и безбедност, Београд

ДИГИТАЛНА ДИПЛОМАТИЈА И МЕЂУНАРОДНО КОМУНИЦИРАЊЕ У КРИЗНОЈ СИТУАЦИЈИ ПАНДЕМИЈЕ КОВИД-19

Сажетак

Овај чланак је посвећен дигиталној дипломатији (познатој и као е-дипломатија) као растућем сегменту међународног комуницирања са сврхом промовисања и заступања националних интереса. Дигитална дипломатија једна је од важнијих алата спољне политике која има потенцијал да брзо реши међународне проблеме и приближи нације и „у добру и у злу“. Као и у сфери глобалног здравља, економије, безбедности и многим другим, и у области дипломатије наметнула се тренутна проблематика светске пандемије, а самим тим и питања која надилазе, уже гледано, државне и спољнополитичке проблеме. Указаћемо на интензивно међународно комуницирање посредовано интернетом, а које у кризним ситуацијама доживљава веома узбудљив развој. Аутор овог рада намерава да укаже на концепт и дефиницију дигиталне дипломатије, али и промену у практиковању традиционалне дипломатије условљену кризном ситуацијом у којој се нашао цео свет. Анализира се употреба и могућности информacionих и комуникационих технологија за решавање проблема спољне политике и утицаја на масовну свест путем интернета, односно различитих друштвених мрежа. Узимајући у обзир и поједине ризике и претње дигиталној дипломатији, чланак нуди истраживачке погледе подложне за теоретизацију, али и праксу.

Кључне речи: Дигитална дипломатија, међународна комуникација, пандемија Ковид-19, међународна криза.

1. УВОД

Током 20. века традиционална дипломатија је захватала област ограничену углавном на проучавање формулације и примене спољне политике, стратегије и тактике преговора и упутства практичара за дипломатске процедуре, правила и сусрете. Данас, међутим, наилазимо на обиље унакрсних и мултидисциплинарних студија дипломатије које су у већини промениле правце истраживања (јавна дипломатија, културна дипломатија, еколошка дипломатија, дигитална дипломатија, дипломатија у спорту итд). Оно што је заједнички именоватељ традиционалној дипломатској пракси и савременим правцима практиковања дипломатске службе јесте написана или изговорена реч, али сада емитована другачијим комуникационим каналима са непрегледно широком циљном групом.

Дигитална дипломатија у кризним ситуацијама отвара државним институцијама, лидерима, високим представницима, али и недржавним актерима ширу димензију међународног комуницирања (пружања подршке, акта солидарности, размене искустава и сл) посредовану социјалним мрежама и глобалном умрежености. С друге стране, можемо констатовати да и дипломатија има присну и дугогодишњу везу с међународним кризама. Институција резиденцијалног амбасадора у некој земљи створена је, између осталог, за спречавање настанка сукоба и преговарање о изласцима из различитих криза. „Акредитовани шефови мисија, представљајући државу која их је акредитовала, често говоре у име те државе, иако, у свакодневној пракси, по конкретним питањима, наступају у име владе“¹. У светлу новонасталих проблема широм планете, ова функција резиденцијалног амбасадора има још наглашенију улогу, пре свега свакодневним информисањем о кретању пандемије, обезбеђивању сигурног повратка својих држављана у земљу², али и у подршци и бодрењу својих држављана са запослењем у земљи пријема. С друге стране, акредитовани шефови мисија у државама са главним жариштима

1 Slavoljub Đera Petrović, *Diplomatski praktikum*, D.T.A. Trade, Beograd, 2004, стр. 25.

2 Према извештајима јавног сервиса Србије и подацима из Министарства иностраних послова, тридесет авиона националне компаније вратило је више од 2.500 српских држављана који су се по увођењу ванредног стања затекли широм света. Смер авиона одређивао се по приоритетима, а на врху листе били су затечени на аеродромима, ученици, студенти и болесни. Оваква акција повратка наших грађана се наставља у складу са сарадњом Министарства спољних послова са другим министарствима из угрожених земаља. Видети: Nikolina Rakić, „Više od 2.500 srpskih državljana se vratilo u zemlju – gde još čekaju povratak“, 10/04/2020, *RTS*, Интернет: <https://www.rts.rs/page/stories/sr/%D0%9A%D0%BE%D1%80%D0%BE%D0%BD%D0%B0%D0%B2%D0%B8%D1%80%D1%83%D1%81/story/3134/koronavirus-u-srbiji/3918747/letovi-povratak-srpskih-drzavljana.html>, (11/04/2020).

кризе (САД, Италија, Шпанија, Француска, Аустрија и многе друге) имају и улогу својеврсног гаранта да ће држава пријема једнако третирати све грађане унутар својих граница, чије је здравље угрожено овим вирусом, без обзира на држављанство стекнуто рођењем. Оваква улога амбасадора као представника државе, није имала својеврсну „тежину“ утицаја на своје држављане широм света још од Другог светског рата. Међутим за разлику од Првог и Другог светског рата, када је амбасада служила за подизање узбуне када политичке тензије између суверених држава опасно одступају од „уобичајеног посла“, или када је потребно да се практикују „непрекидни преговори“ у условима рата, њена примарна улога данас је у ширењу поверења у државу пријема да ће у ситуацијама ванредних криза поступати крајње одговорно према свим лицима унутар њених граница, али и отворити границе за излазак држављана који су били на привременом раду, студијама и сличним ситуацијама³. Аутор политиколошких студија Игор Јаневу својој анализи дипломатске доктрине јасно примећује да: „У својој концептуалној тенденцији ка редукацији и поједностављењу, реализам и неореализам своде дипломатску доктрину углавном на концепт и теорију међународне безбедности, сматрајући да је основна димензија националног интереса сводива на државни “опстанак” и повећање државне силе“.⁴

2. САВРЕМЕНИ АСПЕКТИ ДЕФИНИСАЊА ДИГИТАЛНЕ ДИПЛОМАТИЈЕ

У последњих неколико година, интернет платформе за друштвене мреже су служиле као свестран облик политичког јавног оглашавања, како за унутрашње, тако и за светске послове. Захваљујући распрострањености и угледу друштвених мрежа, употреба (коришћење) дигиталне сфере за обављање дипломатских функција постала је саставни део савремених међународних односа. Имајући у виду вишегодишње посматрање и анализу утицаја дигиталне дипломатије, аутор овог текста заступа мишљење да је брзина емитовања и дистрибуције поруке у етар,

³ Криза проузрокује затварања држава у своје границе, тзв. изолационизам. То је био донекле тренд и пре кризе, као што је примећен раст национализма у САД. Наспрам изолационизму стоји глобализам који је претходно у неолибераланом свету био, а можда је и даље, доминантан идеолошки приступ. Твитер и медији попут друштвених мрежа су по себи глобални, сведоступни (осим у Кини и појединим државама), неолиберални (слобода изражавања, али и слобода у приступу свим тржиштима), и као такви више одговарају глобалистичком поимању света, који се у тренуцима кризе мењају а државе се затварају. Комуникација тих држава, у току трајања кризе је постала више дигитална, било да је затворена (затворене видео конференције, мејлови итд), или да је отворена (отворене конференције, твитови и слично, доступно јавности).

⁴ Игор Јанев, „Оквири савремене дипломатске доктрине и критеријуми класификације дипломатске теорије“, *Политичка ревија*, Година (XXVII) XIV, Бр. 4 / 2015, стр. 132.

али и пажљиво одабран временски тренутак, једна од најважнијих ставки при дефинисању практиковања дипломатије у модерно доба.

Дигитална дипломатија најшире гледано (популарно позната и као е-дипломатија, интернет дипломатија, твитер дипломатија, дигидипломатија итд) углавном се дефинише као употреба информационе и комуникационе технологије у сврху постизања спољнополитичких циљева. Многи светски стручњаци⁵ су дигиталну дипломатију посебно дефинисали као електронску компоненту јавне дипломатије, међутим овај рад има тенденцију да прикаже и друге функције ове врсте дипломатске праксе. Иако је дигитална дипломатија ново поље са широким спектром важних примена у међународним односима, недовољно студија је посвећено овој области, поготово у нашој земљи. На основу методологије истраживања систематске анализе литературе, како у свету, тако и код нас, резултати су указали на два важна открића. Прво, већина претходних студија о дигиталној дипломатији је првенствено спроведена у Северној Америци⁶ и Европи (тек последњих година се тежиште интересовања ове сфере премешта и у Кину⁷). Друго, већина студија усвојила је квалитативне методе за прикупљање нових емпиријских доказа о важности порука које су емитоване овим путем, као и догађаја и одлука које су најављивале⁸ али и квантитативне методе. Квантитативне се огледају пре свега у виду

5 Јавна дипломатија је контроверзан појам о којем многи теретичари политикологије дају своја мишљења. Недавне студије сугеришу да се ово ново поље праксе и истраживања заснива на односу три елемента: владе, медија и јавног мњења. За даљу расправу о самој суштини јавне дипломатије, видети: Eytan Gilboa, "Diplomacy in the media age: Three models of uses and effects", *Diplomacy & Statecraft*, Volume 12, Issue 2, 2001, p. 1-28. и: Stuart N. Soroka, "Media, Public Opinion, and Foreign Policy" *Harvard International Journal of Press/Politics*, Volume 8, Issue 1, p. 27-48.

6 У децембру 2010. године, америчка државна катедраза дипломатију и развојни преглед је истакла: „Ове технологије суплатформа за комуникацију, сарадњу и трговину 21. века. Што је још важније, они повезују људе са људима, сазнањима и глобалним мрежама“. Званична интернет страница владе САД, одељење за дипломатију: *Leading through civilian power – The First Quadrennial Diplomacy and Development Review*, The State Department and USAID, 2010, Интернет: <https://www.state.gov/documents/organization/153139.pdf>, (29/03/2020).

Видети: Данијела Бјеља, „Дигитална дипломатија као међународни безбедносни изазов и пракса Републике Србије“, *Српска политичка мисао*, број 2/2018, Год. 25, vol. 60, стр. 225-240.

7 Кинеска друштвена мрежа Веибо (Weibo) је такође постала платформа за испитивање међународних односа и владиних политика. С обзиром на слабије коришћење Твитер сервиса у овој држави, Веибо је отворио нови простор за странце да директније комуницирају са кинеским народом, правећи од њега такође новим инструментом дипломатије. Са више од 300 милиона корисника који су стално у порасту, то је највећа језично хомогена јавна сфера с вршњачком комуникацијом. Многобројне стране владе отвориле су амбасаде-веибосе како би искористили оно што је названо „Веи-пломаци“ платформа за дипломатску комуникацију путем ове друштвене мреже по угледу на Твитер и Твипломаци.

8 Пример: Твитер дипломатија председника САД Доналда Трампа је након интензивних твитова са председником Северне Кореје Ким Џонг Уном допринела важном сусрету двојице председника и доношењу компромисних решења по обе стране. Видети: Данијела Бјеља, нав. дело).

пораста броја светских лидера који практикују овај вид дипломатије⁹, те и броја пратилаца и коментара везаних за најзначајније објаве светских званичника, који би подржали постојећу литературу и развили нове предлоге о е-дипломатији. Полазну дефиницију дигиталне дипломатије која упућује на „употребу интернета за постизање дипломатских циљева“ можемо пронаћи на интернет енциклопедији Википедија¹⁰ као и у познатом британском онлајн Мекмилан¹¹ речнику страних појмова. Британска канцеларија за спољну политику и Комонвелт дефинише дигиталну дипломатију као „решавање спољнополитичких проблема путем интернета“¹², док канадско Министарство спољних послова, трговине и развоја¹³ употребљава и термин отворена политика у објашњавању савремених тенденција њихове спољне политике у виртуалној сфери. Колики значај дигиталној дипломатији дају Канађани говори и чињеница да редовно организују курсеве за своје запослене да би их едуковали у складу са тендецијама дипломатије 21. века¹⁴. Овако широко гледане дефиниције дају само оквире, али не и правце у којима се дигитална дипломатија може развијати као важан допринос развоју сваке спољне политике, а поготову мањих земља у развоју попут наше. Из тог разлога аутор заступа мишљење да је важно изучавање и теоретизација дигиталне дипломатије на академској разини, да би се у будућности што више и боље практиковала у дипломатским круговима.

С друге стране, САД у својој досадашњој дипломатској пракси поклањају изузетну пажњу дигиталном начину комуницирања, али и изучавања истог. Мелисен (Melissen) промене у дипломатском практиковању види као успешност „у

9 Према последњој студији „Светски лидери на Фејсбуку 2019“ која долази из низа познатих студија едиције Твиломаци из БЦВ-а (BCW- Burson Cohn & Wolfe), владе и лидери 182 земље - седам више него у 2017. години - имали су службено присуство на друштвеној мрежи, представљајући 94 процента од 193 државе чланице УН-а. Владе само 11 земаља немају присуство на Фејсбуку, укључујући Еритреју, Лаос, Мауританију, Никарагву, Северну Кореју, Свазиланд и Туркменистан и мали број острвских држава Тихог океана. Видети: Burson Cohn & Wolfe, “World Leaders on Facebook 2019”, *Twiplomacy*, Интернет: <https://twiplomacy.com/wp-content/uploads/2019/04/World-Leaders-on-Facebook-Study-2019.pdf>, (10/04/2020).

10 “Digital diplomacy“, *Wikipedia*, Интернет: https://en.wikipedia.org/wiki/Digital_diplomacy, (11/04/2020).

11 “Diplomacy“, *Macmillan Dictionary*, Интернет: <https://www.macmillandictionary.com/dictionary/british/diplomacy>, (11/04/2020).

12 Официјелни сајт Британске канцеларије за спољну политику и Комонвелт: <http://digitaldiplomacy.fco.gov.uk/en/about/digital-diplomacy/>, (11/04/2020).

13 Официјелни сајт канадског Министарства за спољне послове, трговину и развој: https://www.international.gc.ca/ministers-ministres/2014-03-27_baird_diplomacy-diplomatie.aspx?lang=eng, (11/04/2020).

14 <https://www.international.gc.ca/cfsi-icse/courses-cours.aspx?lang=eng>, (11/04/2020). Овај курс је осмишљен како би помогао одлазним службеницима да планирају, финансирају, координирају и извршавају ефикасне (на мрежи и ван мреже) иницијативе и кампање брендирања и представљања државе.

сопственој прилагодљивости вишеструким променама у ширећем међународном друштву¹⁵. „Одрживост дипломатије“¹⁶ подстакла је и домаће ауторе да се упусте у научну дебату имајући у виду развој „недржавних актера у дипломатском деловању“¹⁷, а који су у време кризне ситуације која је захватила целу планету досегнули свој досадашњи врхунац.

У прилог овим дебатама изјаснила се и ауторка Ени Хвонг, истичући да се публика на друштвеним мрежама никако не може схватити пасивном, те да је „демократски потенцијал који са собом носе друштвене мреже велика шанса за политичке актере“.¹⁸ Ауторка такође наводи да је први то уочио изборни тим Барака Обаме у кампањи 2008. године искористивши друштвене мреже у циљу представљања своје биографије, политике и спољнополитичких циљева. Наиме, бивши председник САД-а Барак Обама био је први светски лидер који је отворио свој званични Твитер¹⁹ налог за комуницирање са другим државницима, али и са јавним мњењем. Садашњи председник Доналд Трамп ову платформу користи као најчешћи вид комуницирања и одашиљања порука ка целом свету. Класичан назив за дигиталну дипломатију, као и употребу тзв. меке моћи Американци су заменили називом Стејткрафт за 21. век (у слободнијем преводу – вешто управљање државничким и спољним пословима у корак са 21. веком). Америчка државна катедра за дипломатију и развојни преглед је истакла још 2010. године да: „Ове технологије су платформа за комуникацију, сарадњу и трговину 21. века. Што је још важније, они повезују људе са људима, сазнањима и глобалним мрежама“.²⁰ Оваква дефиниција америчке државне катедре за дипломатију и развојни преглед указује на систематско посматрање могућности и учинка дигиталне дипломатије, али и њених развојних праваца. Револуција у информационо-комуникационим техно-

15 Jan Melissen (editor), *The New Public Diplomacy: Soft Power in International Relations*, Palgrave Macmillan, 2007.

16 Jelica Stefanović-Štambuk, „Da li je diplomatija danas održiva?“, *Međunarodni problem*, Vol. LXII, br. 4, 2010, str. 641–677.

Jelica Stefanović-Štambuk, „Održivost: uporište preuređivanja diplomatske teorije“ *Godišnjak Fakulteta političkih nauka*, 2010, Godina IV, Broj 4, 2010, str. 253-267.

17 Richard Langhorne, “The Diplomacy of Non-State Actors“, *Diplomacy & Statecraft*, Volume 16, Issue 2, 2005, p. 331-339.

18 Annie S. Hwang, “Social Media and the Future of U.S. Presidential Campaigning“, *CMC Senior Theses*, 1231, 2016.

19 Према истраживању које је спровела водећа светска компанија за односе са јавношћу и комуникације "Burson-Marsteller", први амерички председник који је отворио званични твитер налог је 44. председник Барак Обама, који је за кратак временски период постао најпраћенији лидер на свету путем ове друштвене мреже користећи званични налог @potus (PresidentoftheUnitedStates). Видети више: <https://www.potus.com/barack-obama/>, и <https://www.burson-marsteller.com/>, (18/04/2020).

20 Званична интернет страница владе САД, одељење за дипломатију: 21st Century Statecraft, *Leading through civilian power – The First Quadrennial Diplomacy and Development Review*, U.S. Department of State, 2010, Интернет: <https://www.state.gov/documents/organization/153139.pdf>, 12/04/2020.

логијама, могућност емитовања - често уживо, готово сваког значајног развоја светских догађаја, до скоро сваког места на свету, али и ширење интернета довели су до глобализације електронске комуникације²¹ и међународног повезивања у кризним ситуацијама на другачијем нивоу – солидарности, подршке, размене круцијалних сазнања за превазилажење дате кризе итд.

Теоретичари ове велике силе (САД) увиђају посебан значај дигиталног изражавања ставова између челних људи на државним функцијама од значаја, али и утицаја глобалних мрежа на широку популацију, како у својој земљи, тако и широм света. Политички теоретичари у САД стога управо и позивају и упозоравају на одговорност написане речи²² (без обзира на мање формални канал емитовања), те упућују да се садржаји овако емитовани брижљиво бирају. С друге стране, амерички председник Доналд Трамп дигитално изјашњавање на друштвеним мрежама, пре свега на Твитеру користи као главни канал²³ одашиљања порука како иностраним партнерима, пријатељима и мање блиским лидерима, тако и домаћој јавности. За разлику од претходника Барака Обаме, Трамп неретко користи оштар и недипломатски речник.

Међутим, без обзира на реалност и растући сегмент дигиталне дипломатије, и даље постоје конзервативни гласови у анализирању и практиковању дипломатије, који не желе да прихвате да је дипломатија постала „све и свашта“, да више не знамо шта дипломатија треба да буде или постигне и слично. С друге стране, оваквих тврдњи временом има све мање, јер брзина мењања глобализирајућег света, као и уметност прилагођавања и адаптирања појединачних држава на савремене тенденције у свету диктира нове развојне правце. Овим радом аутор још једном истиче да се налазимо у тренутку отварања нових истраживачких програма и плодних расправа о, између осталог, дипломатском деловању у дигиталној сфери, теорији и пракси, свакодневной дипломатији, неформалној дипломатији, јавној дипломатији, дипломатској етици, научној дипломатији, визуелној дипломатији, и дипломатији у уметности.

21 Eytan Gilboa, "Diplomacy in the media age: Three models of uses and effects", *Diplomacy & Statecraft*, Vol.12, No.2, 2001, p. 1-28.

22 Код написаних статуса или популарно твитова морамо имати на уму тзв. моћ нетворкинга (power of networking), јер није свака порука исте снаге (независно из које државе долази). Уколико одређени амбасадор или државни званичник мање земље има велики број прагилаца друштвеној мрежи у некој земљи, он може да има озбиљан утицај у ширењу поруке позитивног или негативног контекста по ту земљу, итд.

23 Погледати веб сајт под називом Архива трамп твитова, где се по тематици и датуму класификују и броје сви твитови председника Трампа: Ово је интересантан начин за проучавање председничких размишљања, одлука, негодовања, неслагања са појединим питањима итд. и представља лепу ризницу председничких активности и праваца у спољној и унутрашњој политици. Интернет: <http://www.trumptwitterarchive.com/>, (13/04/2020).

3. ДИГИТАЛНА ДИПЛОМАТИЈА И МЕЂУНАРОДНО КОМУНИЦИРАЊЕ У КРИЗНОЈ СИТУАЦИЈИ СВЕТСКЕ ПАНДЕМИЈЕ КОВИД-19

Имајући у виду све чињенице претходно наведене, аутор заступа мишљење да су друштвене мреже попут Фејсбука, Јутјуба, кинеског Сина Вејбо и Вичет, али понајвише Твитера створиле могућност за дипломатско деловање, интегрисајући себе за проширење традиционалних дипломатских функција попут расправа и преговора, али и ширења подршке међу народима у светлу заједничких глобалних проблема. Овако широка улога дигиталне дипломатије посредоване друштвеним мрежама указује како на корисне, тако и штетне ефекте индивидуалних изјава појединих лидера на вођење међународних односа.

Иако је појам кризне ситуације у међународној сфери подобан посебној научно истраживачкој анализи, а и честа тема научних расправа, ми се у овом раду нећемо бавити њиме, већ ћемо у контексту догађаја који су задесили цео свет у протеклим деценијама²⁴ прихватити синтагму „међународна криза“. Имајући у виду да је међународна криза један од централних појмова друштвене науке, а пре свега науке о међународним односима, водићемо се дефиницијом проф. Зорића, и то да: „Међународна криза јесте општа и сведимензионална, развојна и динамична, противречна и, углавном, деструктивна друштвено-историјска појава светског значаја.“²⁵

Ширење пандемије Ковид-19 на међународној сцени је отворило и открило питање крхкости здравствених система у свим земљама света, а у борби са оваквом врстом пандемије, лако преносивом, путем социјалне интеракције. С друге стране, на дипломатски сто међународне арене је стигло и питање будућих финансијских издавања за овај сектор, које се тиче истовремено и великих и малих играча. Председник САД је управо путем друштвених мрежа први отворио ово питање, и то оштром критиком Светској здравственој организацији, а потом и објавио да: „зауоставља финансирање Светске здравствене организације док се врши анализа да би се проценила улога СЗО у погрешном управљању избијањем коронавируса.“²⁶

24 Светска пандемија вируса Ковид-19; пожари у Аустралији који су резултирали огромним еколошким и економским последицама по овај континент почетком 2020. год; пожари у Калифорнији 2018. и Бразилији у амазонским шумама 2019. год; земљотрес и цунами у Јапану 2011, поплаве невероватних размера на подручју Балканског полуострва 2014, светска економска криза почетком 21. века, итд.

25 Миланко Зорић, „Међународне кризе“, *Војно дело*, зима/2010, стр. 292.

26 The White House (@WhiteHouse), “President @realDonaldTrump is halting funding of the World Health Organization while a review is conducted to assess WHO's role in mismanaging the Coronavirus outbreak“, *Twitter*, 15th April 2020, 12:50a.m, Интернет: <https://twitter.com/WhiteHouse/status/1250194670031974400>.

У светлу насталих проблема у целом свету, поготово у Европи где су жаришта у државама избијала попут „домино ефекта“, постало је очигледно да су последице пандемије Ковид-19 бациле сенку на односе унутар Европске уније. Апели за помоћ италијанске владе која се суочила са потпуним колапсом медицинског система и великим бројем жртава су махом остали неуслишени, јер су и остале државе страховале од истог сценарија који се приближавао. Борба за сурово преживљавање и брзина у куповини медицинских средстава већине земаља ЕУ угрозила је будућност њеног постојања и основне постулате на којима је ЕУ заснована. С друге стране, аутор заступа мишљење да је озбиљност и разорност Ковид-19 кризе преусмерила државе на сарадњу у циљу заједничког проналажења решења, што је уједно било доминантно у међународном комуницирању посредованом информационо-комуникационим технологијама. Иако се у тренутку закључења писања овог рада ситуација међународне кризе мења из минута у минут, јасно је да се области сарадње између Сједињених Америчких Држава, Кине и Русије, али и многих других актера међународних односа у управљању последицама пандемије Ковид-19, у оквиру размене информација, искустава и узајамне медицинске помоћи, проширују за добробит целе планете. Аутор заступа мишљење да ће тек у наредном периоду доћи на ред пребацавање кривице са једне стране на другу - која држава је била извор ширења вируса, и различитих теорија завере о томе чији „интерес“ би заправо ту највише био остварен.

УНЕСКО је 30. марта био домаћин мрежног састанка представника министарстава надлежних за науку широм света. Учесници су укључивали 77 министара, укључујући владине секретаре који представљају укупно 122 земље, као и Марију Габриел (Mariya Gabriel), европску комесарку за иновације, истраживање, културу, образовање и младе, Сару Анианг Агбор (Sarah Anyang Agbor), комесарку Афричке уније за људске ресурсе, науку и технологију, Моисеса Омара Халеслевенс Ацеведа (Moisés Omar Halleslevens Acevedo), бившег потпредседника Никарагве и др Соумиа Сваминатхана (Dr. Soumya Swaminathan), главног научника Светске здравствене организације.²⁷ Сада је потребна научна дипломатија за подршку и координацију отворености и међународне сарадње науке, индустрије и политике, тако да истраживање не само да може помоћи заустављању пандемије и хватању у коштац са њеним ширим утицајем, већ и дефинисању потребних принципа и протокола за будући приступ научним сазнањима у кризним временима - и не само тада.

Каква је улога дипломатије у контексту међународне кризе зависи пре свега од природе саме кризе, али и од степена захваћености и броја захваћених држава.

27 Clare O'Hagan, "UNESCO mobilizes 122 countries to promote open science and reinforced cooperation in the face of COVID-19", 30/03/2020, *UNESCO*, Интернет: <https://en.unesco.org/news/unesco-mobilizes-122-countries-promote-open-science-and-reinforced-cooperation-face-covid-19>, (22/04/2020).

У ратним условима дигитална дипломатија неретко служи као средство оштрих упозорења између ратом захваћених држава²⁸, али и порука примирја²⁹ и најава мира. У кризним ситуацијама еколошке природе, природних катастрофа, вирусних пандемија и сличних криза које излазе из оквира традиционалних државотворних криза, односно појава које превазилазе оквири и границе савремених држава, улога дигиталне дипломатије може бити веома значајна, како у међусобној подршци светских лидера и званичника држава захваћених кризом, тако и разменом информација и ширењем одговарајуће колективне свести и од стране недржавних актера једне државе ка другој.

4. ДИГИТАЛНА ДИПЛОМАТИЈА РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ У КРИЗНОЈ СИТУАЦИЈИ СВЕТСКЕ ПАНДЕМИЈЕ КОВИД-19

Имајући у виду да је први случај вирусне инфекције Ковидом-19 забележен у граду Вухан, области Народне Републике Кине у децембру 2019. године, а недуго затим 20. јануара 2020. године је у овој држави проглашена пандемија овим вирусом, лидери и дипломате широм света нису остали неизјашњени овим поводом. Друштвене мреже широм света су се „усијале“, а лидери земаља су махом позивали своје грађане да се уздрже од путовања у НР Кину, иако су заражене области убрзо прогласиле карантин и потпуни прекид друмског, воденог и авио саобраћаја са остатком света. Влада Републике Србије, у овим тренуцима шаље константне поруке Кинезима да наша држава „свим срцем стоји уз браћу Кинезе“ у борби са опасним вирусом. Колико су овакве поруке, одашиљане директним изјавама путем медија, али и путем друштвених мрежа имале значај у накнадној борби наше земље са истом пандемијом време је убрзо показало.

Пандемија вирусном инфекцијом под називом Ковид-19 или корона вирус

---

28 Сукоб Израела и Хамаса је за становнике те земље почео експлозијом, тј. убиством лидера ове палестинске организације. Међутим, за свет је овај рат почео на Твитеру коју секунду касније. Израелска војска је на свом налогу (@IDFSpokerperson) практично објавила рат и почетак операције „Стуб одбране“. Од тог тренутка свет прати овај конфликт на Твитеру готово у реалном времену, добијајући информације директно од учесника рата, и то на начин који чувени пренос „Пустињске олује“ мреже CNN чини древном историјом. Видети: Ivan Vesić, „Rat u 140 karaktera - Ratni tvitovi“, 01/12/2012, *Svet kompjutera*, <https://www.sk.rs/arhiva/clanak/10197/rat-u-140-karaktera-ratni-tvitovi>, (22/04/2020).

29 Последњи статус Министарства иностраних послова Кипра који честита свим муслиманима света Рамазан и позива човечанство на међусобно поштовање и уважавање верских традиција. Видети: “Cyprus MFA (@CyprusMFA), “#RamadanMubarak to Muslims all over the world. May this Ramadan bring good health, joy and peace. In these challenging times for humanity, mutual respect for religious traditions is more important than ever. #Ramazan2020“, *Twitter*, 24. April 2020, 2:02 p.m, Интернет: <https://twitter.com/CyprusMFA/status/1253655591387611136>, (24/04/2020).

кроз неколико дана се проширила широм планете, а први случај у Републици Србији је потврђен 6. марта 2020. године.³⁰ Након заседања ванредне седнице Скупштине Србије и формирања кризних штабова уследило је проглашење ванредног стања на територији државе Србије 15. марта 2020. године. Жаришта ове пандемије су се након НР Кине преселила у Шпанију, Италију, Аустрију, Немачку, Француску, САД, Велику Британију али и остатак света.³¹ Цео свет је постао жариште пандемије, а НР Кина је 29. марта 2020. године постала прва држава која је прогласила победу над пандемијом.³²

НР Кина није остала имуна на прокламовану свесрдну подршку Републике Србије, те је излазећи из сопственог проблема путем друштвених мрежа упутила „снажне поруке“ нашим држављанима. У отвореном писму председнику РС Александру Вучићу, кинески председник Си Ђи Пинг је између осталог упутио важну поруку „Ви, Ваша Влада и народ пружали сте кинеској страни снажну подршку док се кинески народ борио у жеку епидемије и на томе дубоко захваљујем. Кина и Србија су свеобухватни стратешки партнери. Челично пријатељство две земље и два народа постаје још чвршће како време пролази“³³, обећавајући притом несебичну подршку у медицинској опреми, заштитној опреми, сарадњу са кинеским епидемиолозима који су допринели победи над пандемијом³⁴, али и изградњу најсавременије лабораторије за испитивање узорака у овом делу Европе.³⁵ Колико је ова подршка била значајна међу обичним грађанима ове две нације сведочиле су накнадне чињенице. Кинеска амбасадорка Чен Бо је 19. марта 2020. отворила

30 Radio-televizija Srbije, „Prvi slučaj korona virusa u Srbiji, epidemiolozi proveravaju sve sa kojima je bio u kontaktu“, 06/03/2020, *Radio-televizija Srbije (RTS)*, Интернет: <https://www.rts.rs/page/stories/sr/story/125/drustvo/3877900/loncar-koronavirus-prvi-slucaj-srbija-konferencija.html>, (15/04/2020).

31 У тренутку писања овог рада жаришта пандемије Ковид-19 су доживљавала стална кретања и отварања нових жаришта широм света.

32 Fonet, „Kina proglasila kraj epidemije“, 29/03/2020, *Danas*, Интернет: <https://www.danas.rs/svet/kina-proglasila-kraj-epidemije/>; Branko Žujović, „Kina proglasila kraj epidemije: Pobjeda medicinskog ili političkog sistema?“, 05/04/2020, *Novostionline/Pečat*, Интернет: <https://www.novosti.rs/vesti/planeta.299.html:857310-Kina-proglasila-kraj-epidemije-Pobjeda-medicinskog-ili-politickog-sistema;> Srbija Danas, „Kina proglasila KRAJ epidemije korona virusa“, 29/03/2020, *Srbija Danas*, Интернет: <https://www.srbijadanas.com/vesti/svet/kina-proglasila-kraj-epidemije-korona-virusa-2020-03-29>, (15/04/2020).

33 Milena Marković, „Srbiji stižu salve podrške iz Kine: Ljudi nude novčanu pomoć, pamte NATO agresiju, a jedan čin ih je posebno dirnuo (VIDEO)“, 25/03/2020, *Novosti*, Интернет: <https://www.novosti.rs/vesti/naslovna/drustvo/aktuelno.290.html:855107-Srbiji-stizu-salve-podrske-iz-Kine-Ljudi-nude-novcanu-pomoc-pamte-NATO-agresiju-a-jedan-cin-ih-je-posebno-dirnuo-VIDEO>, (10/04/2020).

34 Politika, „Stigli kineski stručnjaci, pokreću masovnu proizvodnju maski u Srbiji“, 02/04/2020, *Politika*, Интернет: <http://www.politika.rs/sr/clanak/451392/Stigli-kineski-strucnjaci-pokrecu-masovnu-proizvodnju-maski-u-Srbiji>, (10/04/2020).

35 Radio Slobodna Evropa, „Otvorena prva od dve kineske laboratorije u Srbiji“, 20/04/2020, *Radio Slobodna Evropa*, Интернет: <https://www.slobodnaevropa.org/a/30565766.html>, (21/04/2020).

свој Твитер налог са сликом спојених застава два народа реченицом: „Поносна сам што представљам своју земљу међу пријатељима“.³⁶ Неколико дана потом, кинеска амбасадорка је на овој друштвеној мрежи објавила видео-снимак у ком кинески студенти који тек уче српски језик певају за Србију и шаљу поруке подршке на нашем језику.³⁷

С друге стране, овакве дигиталне размене солидарности и подршке могу бити и „мач са две оштрице“, бар кад су у питању сложени дипломатски односи међу другим државама које су пружиле своју несебичну помоћ. Наиме, када је у Београд 26. марта слетео први од неколико авиона које финансира Европска унија, а којима су из Кине у Србију допремљена медицинска средства која је Србија купила од Кине или добила као донацију Републике Кине и више кинеских предузећа, шеф Делегације ЕУ у Србији Сем Фабризије објавио: „Први теретни авион # ЕУзаСрбију који је превозио српску набавку санитетског материјала управо је слетио у Београд. Транспорт плаћа Европска унија, у организацији @УНДП Солидарност у акцији #ЕУзаТебе“³⁸.³⁹ Поменути авион је дочекала премијерка Ана Брнабић и многи други званичници владе РС, али овакав дочек и пријем није доживео одушевљење код многих високих представника и дипломата ЕУ. Користећи свој званични Твитер налог Карл Билт, копредседавајући Европског савета за спољне односе, коментарисао је реакцију српских званичника на помоћ ЕУ у борби против епидемије корона вируса следећим речима: „Када је Кина послала авион са помоћи за Србију, председник Србије Александар Вучић направио је велики шоу. Али када стигне много значајнија помоћ Европске уније (ЕУ), нема фанфара и председника нема на видику“.⁴⁰ Након оваквог коментара председница

36 Chen Bo (@AmbChenBo), „Ponosna sam što predstavljам svoju zemlju међу пријатељима“ *Twitter*, 19. Mart 2020, 8:34 p.m, Интернет: <https://twitter.com/AmbChenBo/status/1240723270254637057>, (10/04/2020).

37 Chen Bo (@AmbChenBo), “These are students who have just started learning the Serbian language. I am convinced that they will become the heirs of the steel friendship between China and Serbia“ *Twitter*, 23. Mart, 2020, 1:13 p.m. Интернет: <https://twitter.com/AmbChenBo/status/1242061930476580868>, (10/04/2020).

38 #ЕУзаТебе је новонастала крилатица као последица подршке ЕУ државама захваћеним пандемијом Ковид-19. Аутор заступа мишљење да оваква крилатица такође представља алатку дигиталне дипломатије у периоду међународне кризе која се, обележавајући популарним хештегом # пласира широкој публици, те постоји могућност да као таква сама настави да постоји и да врши утицај чак и независно од оригиналне поруке.

39 Sem Fabrizi (@FabriziSem), “The first #EUzaSrbiju cargo plane carrying Serbia’s procurement of emergency medical supplies just landed in Belgrade. Transport paid by EU, organized by @UNDPSerbia. Showing #solidarity, part of the 93mil euro EU package response for Serbia RS. Solidarity in action #EuzaTebe“, *Twitter*, 27. Mart 2020, 12:12 p.m, Интернет: <https://twitter.com/FabriziSem/status/1243295147145691136>, (10/04/2020).

40 Carl Bildt (@carlbildt), “When China CN sent an aircraft with help to Serbia RS President Vucic made a great show of it. But when far more substantial EU aid arrives there is no fanfare and no President in sight“, *Twitter*, 27. Mart 2020, 12:12 p.m, Интернет: <https://twitter.com/carlbildt/status/1243496185505210368>.

Владе РС Ана Брнабић је одговорила Билту објашњавајући ситуацију (како домаћој јавности, тако и представницима ЕУ) речима: „Претпоставимо да је ширење лажних вести за слање снажних политичких порука @carlbildt настало због недостатка информација и није лоше намере. Тај авион је такође превозио помоћ од (застава НР Кине) и медицински материјал купљен од стране (застава РС). Наши (застава ЕУ) партнери су платили превоз и то изузетно ценимо“.⁴¹ Убрзо након овог одговора, председница Владе је упутила одговор и шефу Делегације ЕУ Сему Фабризију са званичним изразима захвалности у име своје владе.⁴² Оваква званична преписка између високих представника ЕУ и председнице владе РС још једном указује на одлике дигиталне дипломатије у тренутку међународне кризе изазване пандемијом Ковид-19, где се нежељене последице потенцијалног „недостатка поштовања“ (и то у тренутку када ЕУ обезбеђује одређену врсту помоћи) моментално избегавају правовременим и адекватним одговором.

5. ЗАКЉУЧАК

Међународно комуницирање проузроковано кризним ситуацијама у 21. веку је доживело изузетну експанзију повећањем броја природних катастрофа које су значајно угрозиле човека и животну средину. Традиционална дипломатија је као и увек спремно давала своје одговоре на ова горућа питања 21. века, одржавајући редовне самите и мултилатералне⁴³ састанке са тематиком која се наметала, док су се дигитална дипломатија и међународно комуницирање у кризним ситуацијама развијали паралелно, и неретко доносили правовремене, моменталне информације и поруке од изузетног значаја за кризом захваћено подручје. За разлику од одмеравања тврде и меке моћи у свету, актуелна дешавања последњих деценија су сведочила да ниједна држава не може занемарити опасност од свих облика угрожавања, без обзира на ниво привредног, друштвеног и технолошког развоја.

41 Ana Brnabic (@anabrnic), “Let's assume that spreading fake news to send strong political messages @carlbildt is due to lack of info and not bad intention. That aircraft was also carrying help from CN + medical supplies purchased by RS. Our EU partners paid for the transport and we greatly appreciate it!“, *Twitter*, 27. Mart 2020, 4:02 p.m, Интернет: <https://twitter.com/anabrnic/status/1243553869067694085>, (10/04/2020).

42 Ana Brnabic (@anabrnic), „На дочеку 11. карго лета које је #EU финансирала. Хвала нашим европским партнерима на подршци и помоћи Србији. Заједно у борби против #Covid_19. @FabriziSem @UNDPsSerbia“, *Twitter*, 18. April, 2020, 11:39 a.m, Интернет: <https://twitter.com/SerbianPM/status/1251445126028820481>, (20/04/2020).

43 Мултилатерални споразуми о животној средини (Multilateral Environmental Agreements – MEAs) имају кључну улогу у укупном законодавном оквиру и заједно са међународним конвенцијама о животној средини представљају најзначајније глобалне напоре за решавање одређених еколошких проблема (UNEP, MEAImplementationSupport).

Иако аутор заступа мишљење да наротив критиковања владе не кочи решавање кризе, већ уместо тога, помаже у осигуравању да се на крају кризе не роди нови дипломатски проблем, влада Републике Србије је одолевала свакој критици одређених струја, ослањајући се пре свега на легитимитет струке и науке, али и обезбеђивање свих потребних елемената да струка функционише и не доживи колапс медицинског система, као у појединим државама.

Коначно, у раду се назире неколико области у којима ће бити потребна додатна истраживања како би се помогло развијању растућег значаја концепта дигиталне дипломатије, а пре свега у међународном комуницирању у кризним ситуацијама, али и након њих са циљем предупређивања сваког сличног проблема. Аутор овог рада заступа мишљење да савремене тенденције у међународном комуницирању условљене дигиталном разменом информација,⁴⁴ порука и сазнања у међусобном повезивању нација на различитим нивоима отварају и сјајно раздобље за истраживање дипломатских студија и практиковање дипломатије у савременом дигиталном добу. Поред е-дипломатије као најпогодније и у овом тренутку готово једине алатке за међународну размену искустава, сазнања и научних достигнућа, отвара се и важна димензија научне дипломатије као размене научних сазнања у циљу боље сарадње и повезивања међу државама. Поучени овим јединственим искуством, дипломате и владе морају радити руку под руку са науком, а да би то било могуће потребно је унапред обезбедити одговарајућу структуру. Солидарност између нација, међусобна подршка у најтежим тренуцима би подигла глобалну дипломатију на виши степен заједничког интереса очувања планете и глобалног здравља, што је уједно и најзначајнији исход међународне сарадње. Аутор овог текста је мишљења да дигитална дипломатија у периоду пандемије Ковид-19, али и сваке друге кризе, представља важну полугу у сарадњи и заједничкој победи ове, али и сваке кризе. У време кризе, када су потребне хитне мере, дигитална дипломатија је најпогоднији вид комуникације држава међусобно, али и комуникације државе са грађанима у земљи и у иностранству. При томе се мора имати на уму да су брзина реакције и распрострањеност аудиторјума (цео свет) као две најважније карактеристике дигиталне дипломатије у време кризе нарочито корисне, али и опасне уколико кризна дигитална дипломатија није усаглашена са стратешким опредељењем и правцима традиционалне дипломатије.

---

44 У циљу што бољег проналажања решења за проблематику изазвану вирусом Ковид-19 многе државе су организовале стручне дебате и вебинаре на националном нивоу путем онлине платформи, али које су биле доступне свим осталима. Вредност оваквих научних и стручних размена је од изузетног значаја у циљу проналажења решења. https://app.livestorm.co/scitech-diplohub/scidiptalks-or-barcelona-and-the-covid-19-pandemic-the-role-of-global-cities?utm_source=Livestorm+company+page, (22/04/2020).

ЛИТЕРАТУРА

Бјеља Данијела, „Дигитална дипломатија као међународни безбедносни изазов и пракса Републике Србије“, *Српска политичка мисао*, број 2/2018, Год. 25, vol. 60, стр. 225-240.

Зорић Миланко, „Међународне кризе“, *Војно дело*, зима/2010, стр. 292-333.

Јанев Игор, „Оквири савремене дипломатске доктрине и критеријуми класификације дипломатске теорије“, *Политичка ревија*, Година (XXVII) XIV, vol. 46, Бр. 4/2015, стр. 131-154.

Gilboa Eytan, “Diplomacy in the media age: Three models of uses and effects“, *Diplomacy & Statecraft*, Vol. 12, No. 2, 2001, p. 1-28.

Hwang Annie S, “Social Media and the Future of U.S. Presidential Campaigning“, *CMC Senior Theses*, 1231, 2016.

Langhorne Richard, “The Diplomacy of Non-State Actors“, *Diplomacy & Statecraft*, Volume 16, Issue 2, 2005, p. 331-339.

Melissen Jan (editor), *The New Public Diplomacy: Soft Power in International Relations*, Palgrave Macmillan, 2007.

Petrović Đera Slavoljub, *Diplomatski praktikum*, D.T.A. Trade, Beograd, 2004.

Stefanović-Štambuk Jelica, „Da li je diplomatija danas održiva?“, *Međunarodni problem*, Vol. LXII, br. 4, 2010, str. 641–677.

Stefanović-Štambuk Jelica, „Održivost: uporište preuređivanja diplomatske teorije“ *Godišnjak Fakulteta političkih nauka*, 2010, Godina IV, Broj 4, 2010, str. 253-267.

Soroka Stuart N, “Media, Public Opinion, and Foreign Policy“ *Harvard International Journal of Press/Politics*, Volume 8, Issue 1, p. 27-48.

Интернет извори и сајтови:

21st Century Statecraft, Leading thought civilian power – The First Quadrennial Diplomacy and Development Review, *U.S. Department of State*, 2010, Internet, <https://www.state.gov/documents/organization/153139.pdf>, (12/04/2020).

Bildt Carl (@carlbildt), “When China CN sent an aircraft with help to Serbia RS President Vucic made a great show of it. But when far more substantial EU aid arrives there is no fanfare and no President in sight“, *Twitter*, 27. Mart 2020, 12:12 p.m, Интернет: <https://twitter.com/carlbildt/status/1243496185505210368>, (10/04/2020).

Bo Chen (@AmbChenBo), „Ponosna sam što predstavljам svoju zemlju među prijateljima“ *Twitter*, 19. Mart 2020, 8:34 p.m, Интернет: <https://twitter.com/AmbChenBo/status/1240723270254637057>, (10/04/2020).

Bo Chen (@AmbChenBo), “These are students who have just started learning

the Serbian language. I am convinced that they will become the heirs of the steel friendship between China and Serbia“ *Twitter*, 23. Mart, 2020, 1:13 p.m, Интернет: <https://twitter.com/AmbChenBo/status/1242061930476580868>, (10/04/2020).

Brnabic Ana (@anabrnic), “Let's assume that spreading fake news to send strong political messages @carlbildt is due to lack of info and not bad intention. That aircraft was also carrying help from CN + medical supplies purchased by RS. Our EU partners paid for the transport and we greatly appreciate it!“, *Twitter*, 27. Mart 2020, 4:02 p.m, Интернет: <https://twitter.com/anabrnic/status/1243553869067694085>, (10/04/2020).

Brnabic Ana (@anabrnic), „На дочеку 11. карго лета које је #EU финансира. Хвала нашим европским партнерима на подршци и помоћи Србији. Заједно у борби против #Covid_19. @FabriziSem @UNDPsSerbia“, *Twitter*, 18. April, 2020, 11:39 a.m, Интернет: <https://twitter.com/SerbianPM/status/1251445126028820481>, (20/04/2020).

Burson Cohn & Wolfe, “World Leaders on Facebook 2019”, *Twiplomacy*, Интернет: <https://twiplomacy.com/wp-content/uploads/2019/04/World-Leaders-on-Facebook-Study-2019.pdf>, (10/04/2020).

Cyprus MFA (@CyprusMFA), #RamadanMubarak to Muslims all over the world. May this Ramadan bring good health, joy and peace. In these challenging times for humanity, mutual respect for religious traditions is more important than ever. #Ramazan2020“, *Twitter*, April 24, 2020, 2:02 p.m, <https://twitter.com/CyprusMFA/status/1253655591387611136>, (22/04/2020).

”Diplomacy”, *Macmillan Dictionary*, Интернет: <https://www.macmillandictionary.com/dictionary/british/diplomacy>, (11/04/2020).

”Digital diplomacy”, *Wikipedia*, Интернет: https://en.wikipedia.org/wiki/Digital_diplomacy, (11/04/2020).

Fabrizi Sem (@FabriziSem), “The first #EUzaSrbiju cargo plane carrying Serbia’s procurement of emergency medical supplies just landed in Belgrade. Transport paid by EU, organized by @UNDPsSerbia. Showing #solidarity, part of the 93mil euro EU package response for Serbia RS. Solidarity in action #EuzaTebe“, *Twitter*, 26. Mart 2020, 10:53 p.m, Интернет: <https://twitter.com/FabriziSem/status/1243295147145691136>, (10/04/2020).

Fonet, „Kina proglasila kraj epidemije“, 29/03/2020, *Danas*, Интернет: <https://www.danas.rs/svet/kina-proglasila-kraj-epidemije/>, (11/04/2020).

Marković Milena, „Srbiji stižu salve podrške iz Kine: Ljudi nude novčanu pomoć, pamte NATO agresiju, a jedan čin ih je posebno dirnuo (VIDEO)“, 25/03/2020, *Novosti*, Интернет: <https://www.novosti.rs/vesti/naslovna/drustvo/aktuelno.290.html:855107-Srbiji-stizu-salve-podrske-iz-Kine-Ljudi-nude-novcanu-pomoc-pamte-NATO-agresiju-a-jedan-cin-ih-je-posebno-dirnuo-VIDEO>, (10/04/2020).

O’Hagan Clare, “UNESCO mobilizes 122 countries to promote open science and reinforced cooperation in the face of COVID-19”, 30/03/2020, *UNESCO*, Интернет: <https://en.unesco.org/news/unesco-mobilizes-122-countries-promote-open-science-and-reinforced-cooperation-face-covid-19>, (22/04/2020).

Politika, „Stigli kineski stručnjaci, pokreću masovnu proizvodnju maski u Srbiji“, 02/04/2020, *Politika*, Интернет: <http://www.politika.rs/sr/clanak/451392/Stigli-kineski-strucnjaci-pokrecu-masovnu-proizvodnju-maski-u-Srbiji>, (10/04/2020).

Radio Slobodna Evropa, „Otvorena prva od dve kineske laboratorije u Srbiji“, 20/04/2020, *Radio Slobodna Evropa*, Интернет: <https://www.slobodnaevropa.org/a/30565766.html>, (10/04/2020).

Radio-televizija Srbije, „Prvi slučaj koronavirusa u Srbiji, epidemiolozi proveravaju sve sa kojima je bio u kontaktu“, 06/03/2020, *Radio-televizija Srbije (RTS)*, Интернет: <https://www.rts.rs/page/stories/sr/story/125/drustvo/3877900/loncar-korona-virus-prvi-slucaj-srbija-konferencija.html>, (15/04/2020).

Rakić Nikolina, „Više od 2.500 srpskih državljana se vratilo u zemlju – gde još čekaju povratak“, 10/04/2020, *RTS*, Интернет: <https://www.rts.rs/page/stories/sr/story/3134/koronavirus-u-srbiji/3918747/letovi-povratak-srpskih-drzavljana.html>, (11/04/2020).

Srbija Danas, „Kina proglasila KRAJ epidemije korona virusa“, 29/03/2020, *Srbija Danas*, Интернет: <https://www.srbijadanas.com/vesti/svet/kina-proglasila-kraj-epidemije-korona-virusa-2020-03-29>, (15/04/2020).

The White House (@WhiteHouse), “President @realDonaldTrump is halting funding of the World Health Organization while a review is conducted to assess WHO's role in mismanaging the Coronavirus outbreak“, *Twitter*, 15. April 2020, 12:50 a.m, Интернет: <https://twitter.com/WhiteHouse/status/1250194670031974400>, (15/04/2020).

Vesić Ivan, „Rat u 140 karaktera – Ratni tvitovi“, 01/12/2012, *Svet kompjutera*, <https://www.sk.rs/arhiva/clanak/10197/rat-u-140-karaktera-ratni-tvitovi>, (22/04/2020).

Žujović Branko, „Kina proglasila kraj epidemije: Pobeda medicinskog ili političkog sistema?“, 05/04/2020, *Novostionline/Pečat*, Интернет: <https://www.novosti.rs/vesti/planeta.299.html:857310-Kina-proglasila-kraj-epidemije-Pobeda-medicinskog-ili-politickog-sistema>, (22/04/2020).

Интернет сајтови:

<http://digitaldiplomacy.fco.gov.uk/en/about/digital-diplomacy/>, (11/04/2020).

<http://www.trumptwitterarchive.com/>, (13/04/2020).

https://app.livestorm.co/scitech-diplohub/scidiptalks-or-barcelona-and-the-covid-19-pandemic-the-role-of-global-cities?utm_source=Livestorm+company+page, (22/04/2010).

<https://www.burson-marsteller.com/>, (18/04/2020).

<https://www.international.gc.ca/cfsi-icse/courses-cours.aspx?lang=eng>, (11/04/2020).

https://www.international.gc.ca/ministers-ministres/2014-03-27_baird_diplomacy-diplomatie.aspx?lang=eng, (11/04/2020).

<https://www.potus.com/barack-obama/>, (18/04/2020).

*Danijela Bjelja*⁴⁵

DIGITAL DIPLOMACY AND INTERNATIONAL COMMUNICATION IN THE CRISIS SITUATION OF THE COVID-19 PANDEMIC

Abstract

This paper is dedicated to digital diplomacy (also known as e-diplomacy) as a growing segment of international communication with the purpose of promoting and representing national interests. Digital diplomacy is one of the most important foreign policy tools that has the potential to quickly solve international problems and bring nations closer, to both "for better and for worse." As in the domains of global health, economy, security and many others, the current issue of the world pandemic has imposed itself in the field of diplomacy, and thus issues that go beyond, in short, national and foreign policy problems. We will point out the intensive international communication mediated by the Internet, which in crisis situations is experiencing a very exciting development. The author of this paper intends to point out the concept and definition of digital diplomacy, as well as the change in the practice of traditional diplomacy caused by the world-wide crisis situation. The use and possibilities of information and communication technologies for solving the problems of foreign policy and the influence on the mass consciousness via the Internet, ie various social networks, are analyzed. Considering both the individual risks and threats to digital diplomacy, the paper offers exploratory and practice-oriented perspectives.

Keywords: Digital Diplomacy, International Communication, COVID-19 Pandemic, International Crisis.

---

⁴⁵ Doc. Dr Danijela Bjelja, Faculty of Diplomacy and Security, Belgrade

Марко Вигњевих

БИОТЕРОРИСТИЧКА ПРЕТЊА РАДИКАЛНОГ ИСЛАМА

Сажетак

Теза о терористичкој злоупотреби оружја за масовно уништење (ОМУ) све више интригира научну и друштвену јавност отварајући у исто време многа питања и расправе. У прилог томе, овај рад представља покушај испитивања биотерористичке претње радикалног ислама, из чега нужно прозилази неколико важних претпоставки и оцена. Терористичке организације имају утврђене циљеве које покушавају да остваре тако што ће изазивањем масовног страха и панике извршити утицај на јавност, при чему снага ових психолошких ефеката директно зависи од степена бруталности примењеног насиља. Међународни тероризам, препознат у идеологији и пракси радикалног ислама, у ери глобализације и информационо-технолошког напретка може посегнути за бруталнијим средствима одмазде која доприносе масовности људских жртава. Са том претпоставком до изражаја долази концепт *неконвенционалног тероризма* који научно доприноси и афирмацији сектора еколошке безбедности и узрочно-последичних веза заштите животне средине и људског здравља. Коначна оцена овог рада је та да је од свих врста ОМУ биолошко оружје најпогодније за терористичку злоупотребу, нарочито у подмуклој форми агротероризма који може причинити велику економску штету без непосредног изазивања људских жртава. Због тога је у широј безбедносној култури данас потребно развијати свест о опасности од биотероризма, како би се на тај начин пронашао компромис између резервисаности и опреза према биотерористичкој претњи радикалног ислама.

Кључне речи: тероризам, радикални ислам, биолошко оружје, оружје за масовно уништење, еколошка безбедност, људско здравље

1. ТЕРОРИЗАМ РАДИКАЛНОГ ИСЛАМА

Тероризам је осведочена глобална опасност и изазов за целокупну међународну безбедност који, услед многих особености савремене цивилизације, постаје све сложенији. Пропорционално томе фигурирају нужности проналажења ефикасних одговора и приступа безбедносним ризицима које данас производе акти тероризма. Због тога је неопходно упознати се са појмом тероризма уопште, савременим формама испољавања и парадигмом радикалног ислама, која је и обликовала тероризам у глобалном домену.

Начелно непостојање једне јасне и универзално прихваћене дефиниције тероризма свакако ствара одређене тешкоће, које су у разумевању ове безбедносне проблематике ипак савладиве. У мноштву дефиниција и одређења треба издвојити један сегмент око којег постоји сагласност, упркос постојећим разликама у схватању—страх као психолошки ефекат тероризма. Међу релевантим дефиницијама наводи се она коју званично користе САД, а која одређује тероризам као „унапред смишљено, политички мотивисано насиље почињено против неборбених мета од стране субнационалних група или тајних чинилаца чија је намера обично да утичу на јавност“. Вредна помена је и дефиниција која, полазећи од суштине политичког тероризма, њега препознаје у смислу „коришћења или претње насиљем од стране појединца или групе, било да делује за или против успостављања власти, у циљу стварања крајње стрепње и/или последица од страха у групи која је мета и већа од броја непосредних жртава у циљу приморавања те групе да пристане на политичке захтеве починилаца“.¹ У ред датих дефиниција опортуно је сврстати и одређења која у тероризму виде психолошко ратовање ради стварања атмосфере страха у оквиру циљане јавности, а посредством напада на чланове једне веће групе (одређене верске или етничке заједнице, елите, оне који подржавају званичну владу или на свеукупну јавност). Такво терористичко деловање за мете примарно узима цивиле због њихове рањивости у односу на безбедносне структуре, повећаног страха и несигурности које њихова смрт непобитно производи у већем делу јавности.² Психолошки елемент тероризма заступљен је и у дефиницијама појединих домаћих стручњака. Тако проф. др Андреја Савић и проф. др Љубомир Стајић указују да је тероризам „*delictum sui generis*, специфична врста политичког насиља, односно систематска примена грубог насиља, обично за постизање по-

1 Pol Rodžers, „Terorizam“, *Uvod u studije bezbednosti*, (urednik: Pol D. Viliјams), Službeni glasnik i Fakultet bezbednosti Univerziteta u Beogradu, Beograd, 2012, стр. 240.

2 Brenda Lutz i James Lutz, „Terorizam“, *Suvremene sigurnosne studije*, (urednik: Alan Kolins), Politička kultura, Zagreb, 2010, стр. 333.

литичких циљева. То насиље или претња насиљем има за циљ стварање и искоришћавање страха међу широм циљном групом, застрашивање жртви насиља, уз публикацију циља напада, како би приморале мете тероризма да прихвате захтеве терориста.³ Проф. др Радослав Гађиновић истиче да је тероризам „организована примена насиља (или претња насиљем) од стране политички мотивисаних извршилаца, који су одлучни да изазивањем страха, збње, дефетизма, и панике намећу своју вољу органима власти и грађанима.“⁴ У делу дефиниције тероризма коју пружа проф. др Драган Симеуновић, између осталог, наводи се да је реч о „сложеном облику организованог групног и ређе индивидуалног или институционалног политичког насиља обележеног застрашујућим брахијално-физичким и психолошким методама политичке борбе“.⁵

Табела 1. Класификација тероризма

КРИТЕРИЈУМИ	ВРСТЕ ТЕРОРИЗМА	КРАЋИ ОПИС
Политичка оријентација носилаца терористичког деловања	Револуционарни	Термини: леви, левичарски, црвени
	Реакционарни	Термини: десни, левичарски, црвени
Број учесника	Индивидуални	Колективна форма је чешћа с обзиром на ширу мрежу сарадника и свеопшту глобалну димензију тероризма.
	Колективни	
Институционални карактер	Продржавни	Насилни акти званичних органа одређеног државног апарата.
	Антидржавни	Насилни акти противника одређеног државног апарата/политичког режима.
Објекат непосредног насиља	Масовни	У зависности од броја жртава непосредног насиља.
	Индивидуални	
Жртве према којима је усмерен	Селективни	Унапред одређене жртве са професионалним ризиком: дипломате, политичари, безбедносни званичници, верска лица итд.
	Неселективни	Насумичне жртве које су се нашле у погрешно време на погрешном месту.

Извор: Група аутора, *Savremeni terorizam*, (уредник: Бранислав Ђорђевић), Службени гласник и Институт за међународну политику и привреду, Београд, 2015, стр. 80.

3 Група аутора, *Savremeni terorizam*, (уредник: Бранислав Ђорђевић), Службени гласник и Институт за међународну политику и привреду, Београд, 2015, стр. 66.

4 Исто, стр. 68.

5 Исто, стр. 68.

Теоријски прилог овим дефиницијама у виду Табеле 1 и наглашену психолошку димензију прати питање циљева које додатно може послужити класификацији тероризма и јаснијем разликовању терористичких организација. На једној страни су организације које прокламују *радикалне друштвене промене* (нпр. Ал Каида, Исламска држава и стварање светског калифата), док су на другој оне са конкретно утврђеним политичким циљевима (нпр. сецесионистички захтеви *ОВК, ИРА, ЕТА*). Њихове међусобне разлике продубљује и степен могућности за ступање у преговоре са званичним државним властима. Организације које су радикалне знатно сужавају простор за одвијање преговарачког процеса, за разлику од оних чији конкретни политички захтеви ипак остављају одређени простор за постизање компромисног решења.⁶ Радикалне организације се због својих иманентних специфичности уклапају у концепт *верски заснованог тероризма* који се опет, сагласно карактеристикама, посебно издваја у односу на остале форме терористичког деловања.

Верски мотивисани тероризам начелно прокламује религијске норме понашања бивајући неретко прожет апокалиптичним фанатизмом (јапанска секта Аум Шинриќо - Aum Shinrikyo).⁷ Могуће је издвојити три елемента, три основна обележја сваког на религији заснованог тероризма. Религијски списии документису основа легитимитета радикалних насилних аката или мобилизације нових следбеника, верска лица имају лидерску улогу, док је насиљенужност у инструментализацији апокалиптичних идеолошких виђења. Питање циљева и код ове врсте тероризма повлачи линију раздвајања између организација, па се на тој линији разликују групе које користе веру зарад остваривања политичких циљева (*Божја армија отпора - Lord Resistance Army* у Уганди) од оних које промовишу више, апстрактне и тешко достижне циљеве. Упркос одсуству реалних изгледа за остварење постављених циљева, потоње групе су највеће извориште страха и опасности, јер готови свимогу бити потенцијалне мете њихове одмазде.⁸ Уопште, терористичке акте инспирисане религијом, заједно са елементима радикалних организација, изведених класификација и психолошким ефектима, уоквирује парадигма радикалног ислама чији се глобални тероризам да сагледати кроз примере *Ал Каиде* и *Исламске државе (ИД)*.

Идеолошка база *Ал Каиде (Al-Qaeda)* налази се у списима радикалних исламских мислилаца попут Египћанина Саида Кудбија. Почети ове организацијесежу до муцахедина и њиховог супротстављања совјетској интервенцији у

6 Filip Ejdus, *Međunarodna bezbednost: teorije, sektori i nivoi*, Službeni glasnik i Beogradski centar za bezbednosnu politiku, Beograd, 2012, str. 156.

7 Kai Hirschmann, *The Changing Face of Terrorism*, International Politics and Society, стр. 299.

8 Elijah Onyango Standslause Odhiambo, *Religious Fundamentalism and Terrorism*, Journal of Global Peace and Conflict, 2014, стр. 192.

Авганистану осамдесетих година прошлог века. Деловање муџахедина, са крајњим исходом повлачења совјетских трупа из Авганистана, било јепомогнуто *Централно-обавештајном агенцијом (Central Intelligence Agency - CIA)* и пакистанском обавештајном службом.⁹ Касније након протеривања ирачког војног актива из Кувајта 1991. године, у региону је, укључујући и Саудијску Арабију¹⁰, остао велики број америчких војних снага. Такво стање ствари изазвало је негативне реакције и настојања да се протерају тзв. *крсташки елементи* из региона, посебно из Саудијске Арабије. Лидерску улогу у томе имали су богати Саудијац пореклом из Јемена Осама Бин Ладен и египатски војни стратег Ајман Ал-Завахири. Стратегија тог покрета била је идеолошки утемељена учењима Саида Кудбија о *обнови истинског ислама* који се, према њиховим тумачењима, нашао под штетним утицајем западне културе.¹¹ Главни инструмент у имплементацији те стратегије био је управо тероризам који се спроводио под велом *фатве* (исламске легалне владавине), верске обавезе коју је прокламовао Осама Бин Ладен да сви муслимани, свуда у свету, врше нападе на САД и њене грађане, не обазирјући се на то да ли је реч о војницима или цивилима.¹² Кулминација предузетог насиља у *одбрани ислама* десила се 11. септембра 2001. године са изведеним терористичким нападима *Ал Каиде* на *Светски трговински центар* у Њујорку и делове Пентагона (око 3.000 жртава). Ови напади означили су тренутак бруталне имплементације идеолошких постулата радикалних исламских покрета и моменат када се свет суочио са надолазећом опасношћу – глобалним тероризмом.¹³

Стварање ИД везује се за деловање *Ал Каиде* у Ираку и јорданског екстремисте Абу Мусаба Ал-Заркавија. САД су, у садејству са ирачком обавештајном службом, ликвидирале Заркавија 2006. године, након чега се Египћанин Ал Ајуб Ал-Масри јавља као нови лидер који оснива *Исламску државу Ирака (Islamic State of Iraq - ISI)*. Убиство Ал-Масрија, изведено од стране америчких и ирачких снага, доводи до тога да његову лидерску позицију преузима Абу Бакар Ал-Багдади. Нови вођа проглашава *Исламску државу Ирака и Леванта (Islamic State of Iraq and Levant - ISIL)* у априлу 2013. године и уједно овој организацији јавно прикључује и терористичку организацију у Сирији познату под називом *Џабат ал-Нусра (Jabhat al-Nusra)*. ИД успоставља калифат на деловима територије Ирака и Сирије и у оперативном деловању убрзо превазилази регионалне оквире омогућавајући тиме и глобалну експанзију тероризма радикалног ислама. Ширење оперативне мреже

9 Pol Rodžers, „Terorizam“, *Uvod u studije bezbednosti*, нав. дело стр. 245.

10 Други назив за Саудијску Арабију је *Краљевство два света* са алузијом на Меку и Медину (прим. аут.);

11 Pol Rodžers, „Terorizam“, *Uvod u studije bezbednosti*, нав. дело, стр. 246.

12 Boaz Ganor, „Terrorism in the Twenty-First Century“, *Essentials of Terror Medicine*, (Editors: Shapira Shmuel, Hammond Jeffrey, Cole Leonard), Springer, Berlin, 2009, стр. 16.

13 Исто, стр. 17.

било је пре свега условљено финансијским средствима чији су се извори састојали од криминалних активности као што су киднаповања, уцене, пљачке, трговина дрогом и оружјем. Амерички *Савет за иностране односе* (*Council on Foreign Relations*) указује и на механизам принуда, што је ИД омогућило финансијску корист у износу од 8 милиона доларасаму у ирачким градовима Анбар и Мосул. Наравно, овде не треба никако заборавити ни финансијске приливе од нафтних поља над којима је ИД имала контролу у северном и североисточном делу Сирије.¹⁴

Тероризам радикалног ислама мора се нужно сагледати и из религијско-идеолошких перспектива *Ал Каида* и ИД. Религијско-идеолошку окосницу деловања ових организација представља *џихадизам*, односно идеолошка струја у *сунитском исламу* која, са широком оперативном лепезом научника, друштвених мрежа, интернет сајтова и медија, баштини идеју строгог тумачења исламских верских списа. Утицај на ову верску доктрину извршило је *Муслиманско братство*, али и исламски теократски покрет *салафизам*. *Муслиманско братство* је основао Хасан Ал-Бана 1928. године са израженом тенденцијом преузимања власти и стицања доминантног утицаја у друштву. *Братство* је, као искључиво *сунитски* покрет, чврсто непријатељски настројено према осталим исламским покретима и сектама попут *шиитизма* и *суфијског мистицизма*. Импулс настанку овог покрета дао је и покушај супротстављања западном империјализму, али и опадајући тренд утицаја ислама у друштву. Братство се стога залагало за обнављање калифата као идеалног система власти у целокупном исламском свету.¹⁵

Салафизам је *сунитска* теолошка парадигма која супстанцијално прокламује тзв. *пречишћавање вере*. Концептуално подразумева елиминисање идолатрије (све оне који су склони идолатрији виде као отпаднике од вере, првенствено мислећи при томе на *шиите*) и прихватање *божје јединствености*.¹⁶ Борби против идолатрије подређени су *дефанзивни* и *офанзивни џихад*, на чему су *Ал Каида* и ИД заснивале легитимет идеолошке радикализације и насиља. *Дефанзивни џихад* позива на одбрану Блиског истока који је угрожен од стране *отпадника од вере* и њихових западних савезника, док *офанзивни* упућује на снажну борбу против идолатрије било када и било где. Индикативан пример тога садржан је у делу говора Ал-Багдадија из 2007. године када је позвао у „напад на отпаднике и невернике на њиховој територији, све док се Божја (Алахова) реч не успостави као најузвишенија и тиме уједно отклоне све препреке (идолатрија).“¹⁷

14 Zana Khasraw Gulmohamad, “The Rise and Fall of the Islamic State of Iraq and Al-Sham (Levant) ISIS“, *Global Security Studies*, 2014, стр. 2.

15 Cole Bunzel, *From Paper State to Caliphate: The Ideology of the Islamic State*, The Brookings Institution, Washington, 2015, стр. 7.

16 Исто, стр. 8.

17 Исто, стр. 10.

1.1 Обележја и тенденције данас

Осведочени глобални домет тероризма радикалног ислама верно илуструје образац међународног тероризма чија су поједина обележја и тенденције од несумњиве важности за теоријске и практичне безбедносне опсервације и прогнозе.

Разумевање међународног тероризма неодвојиво је од контекста глобализације и динамичног повезивања између народа и држава на различитим политичким, економским и културолошким основама. Многа некадашња ограничења протока људи, робе и капитала отклоњена суса убрзаном разменом и обрадом информација које је условио остварени информационо-технолошки напредак. Интернет и информатичка револуција увели су корените промене начина на који човечанство производи, анализира, чува и размењује информације и податке.¹⁸ Предности тог сегмента глобализације неизоставно прате бројни безбедносни изазови и претње по савремено човечанство, попут међународног тероризма чију природоудређују економске и технолошке условљености данашњице. Зато се наводи да „облик тероризма који своје деловање не ограничава само на простор једне државе или неког региона, већ своја терористичка акта усмерава на простор скоро целог света, односно на оне регионе у свету где својим деловањем може остварити неке од зацртаних циљева, можемо назвати *глобални тероризам*. Оно што га декларише као глобални јесте чињеница да је њиме угрожена скоро свака тачка на земљи. Дакле *глобални*, или како га још можемо назвати *међународни тероризам*, захвата шире подручје земаљске кугле.“¹⁹

Карактеристике настале у околностима глобализованог света чине међународни тероризам много опаснијим и бруталнијим, при чему и сама помисао на то може извршити утицај на психологију јавности. Међународни тероризам је данас глобалан, што значи да не постоје удаљене границе и баријере које се могу искористити у одбрани од терористичких аката. Настојећи да кроз што масовнија убиства цивила уздрма темеље одређеног друштва и културе, међународни тероризам је знатно смртоноснији у односу на искуства из прошлог века. Надовезујући се на претходну, следећа оцена упућује на величину деструкције, ефикасност у планирању и координацији у извођењу терористичких напада. Савремена технологија и евентуална злоупотреба оружја за масовно уништење (биолошко,

18 Филип Ејдус, *Међународна безбедност: теорије, сектори и нивои*, нав. дело, стр. 268.

19 Stevo Ivetić i Tatjana Maretić, „Terorizam i međunarodni odnosi“, u zborniku: *Suprotstavljanje terorizmu-međunarodni standardi i pravna regulativa*, (ur: Mile Šikman i Goran Amidžić.), Visoka škola unutrašnjih poslova, Banja Luka, 2011, стр. 516.

хемијско, радиолошко, нуклеарно), отварају могућност да терористи разоре данашњу цивилизацију коју често виде као претњу својим традицијама и нормама. Отуда се међународни тероризам спроводи кроз фанатични екстремизам у којем масовно крвопролиће без сумње изражава склоност ка уништењу. Оно што из тога нужно произилази јесте принцип по којем се моћ за уништење изједначава са моћи за контролу и промену.²⁰ Факторе глобалне распрострањености, савремене технологије и изражене склоности ка уништењу која води и ка јачању психолошког ефекта тероризма, потребно је издвојити и на томе формулисати хипотетичке оквире.

Присуство оперативне мреже ИД у свету је несумњиво, али показује и одређене осцилације у анализама. Телије ИД биле су заступљене у 13 земаља током 2014. године, да би у наредној 2015. тај број порастао на 28 земаља. Представу о међународној оперативној мрежи употпуњују и подаци о броју земаља које су биле на мети терористичких напада ИД. Тако се наводи да је ИД у 2015. извела нападе у 11 земаља, што је за шест земаља више него у претходној 2014. години. Затим следи да су у референтној години акти тероризма ИД регистровани у 252 града. У 11 земаља чланица *Организације за економску сарадњу и развој (Organisation for Economic Cooperation and Development - OECD)* забележени су и случајеви индивидуалних напада, односно напада предузетих од стране појединаца инспирисаних радикалном верском идеологијом ИД.²¹ Ту су свакакои напади изведени у неколико великих европских и светских градова (нпр. Париз, Брисел, Ница, Лондон, Берлин, Стокхолм, Санкт Петербург, Барселона) у 2016. и 2017. години, за које је ИД преузела пуну одговорност. У 2018. години следи пад активности ове организације, као директне последице њеног слабљења и губитка територија у Ираку и Сирији. Одговорност ИД везује се за укупно 1.328 убистава што је у процентуалном погледу пад од 69% у односу на 2017. и 85% у односу на 2016. годину. ИД ипак и даље представља озбиљну безбедносну претњу упркос претрпљеним поразима у региону што се одразило и на њену глобалну оперативну мрежу. Поред тренутно *успаваних ћелија* треба имати у виду и пораст броја сарадника изван Сирије и Ирака, односно радикалних организација које, под различитим називима, преузимају и спровode терористичке активности ИД. *Исламска држава Корасан (Islamic State Khorasan – IS-K)*, која оперативно делује у Централној и Јужној Азији, означена је као трећа најсмртоноснија терористичка организација, док је *Исламска држава у Великој Сахари (Islamic State in the Greater Sahara - ISIS - GS)* означена као девета.²² Посебан вид опасности представља чи-

20 Група аутора, *Savremeni terorizam*, нав. дело, стр. 86.

21 *The 2016 Global Terrorism Index Report*, The Institute for Economics and Peace, New York, 2016, стр. 52.

22 *The 2019 Global Terrorism Index Report*, The Institute for Economics and Peace, New York, 2019, стр. 16.

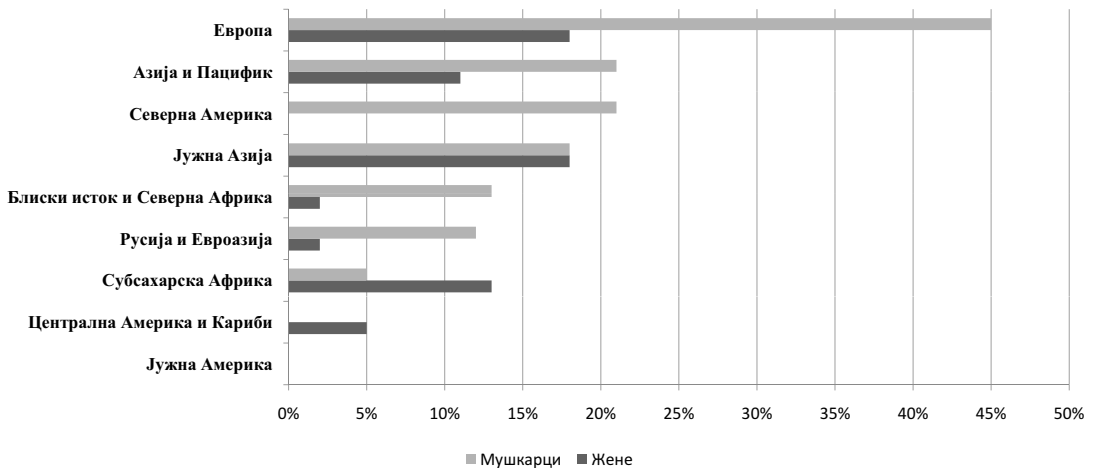
њеница да данас постоји велики број бораца који се враћају у своје земље одакле су кренули у Ирак и Сирију да се боре као присталице ИД.

Растућа динамика развоја информационо-комуникационих технологија и средстава (телевизија, интернет, мобилни телефони итд.), погодује терористичким организацијама за промоцију идеолошких циљева и ширења њима подређеног деловања. Искуства показују да су цихадисти на видео снимцима бележили своје бруталне акте подређујући их широј пропаганди коју су добрим делом каналисали путем интернета. Пример тога представљају и некадашњи видео записи обраћања Осаме Бин Ладена и Ал-Багдадија, уз у медијима често присутне снимке егзекуција (прим. аут.).²³ Никако не треба заборавити или оспорити значај који се данас уопштено придаје друштвеним мрежама (*Facebook, Twitter*) као медијима за експанзију радикалне верске идеологије и придобијање нових следбеника. Доводећи се у везу са најтежим обликом пропаганде, тероризам користи канале глобалне комуникације вођен тиме да истакне циљеве, индоктринира, мобилише и изазове страх или симпатије. „Зато тероризам и јесте акт комуникације, или *синтеза рата и позоришта*.“²⁴

Осим тога информационо-комуникациона технологија, доступност и брзина размене информација могла би навести терористе на разне манипулације и злоупотребе, односно учинити им доступнијим нека убојитија средства која би погодовала вишем степену деструкције у остваривању њихових радикалних наума. Треба нагласити и то да досадашња пракса показује и извесну промену метода у извођењу терористичких напада које такође производе тешке последице. Осим уопштене форме самоубилачких напада, терористи су све више прибегавали залетању камионима, комбијима и аутомобилима у масе цивила на прометним местима у европским градовима. Приметна методолошка промена одговара потреби за масовношћу жртава и вишем степену проузроковане штете али истовремено показује и тенденцију ка већој бруталности. Тероризам радикалног ислама представља данас једну од највећих стрепњи за човечанствојер је снага жељеног психолошког ефекта сразмерна степену бруталности почињеног терористичког акта.

23 Pol Rodžers, „Terorizam“, *Uvod u studije bezbednosti*, нав. дело, стр. 249.

24 Grupa autora, *Savremeni terorizam*, нав. дело, стр. 111.

Графикон 1. Приказ бораца повратника Исламске државе по полу и регионима

Извор: *The 2019 Global Terrorism Index Report*,
The Institute for Economics and Peace, New York, 2019, p. 69.

2. БИОЛОШКИ ТЕРОРИЗАМ

Злоупотреба биолошког оружја у терористичке сврхе, која изворно произилази из данас могућих веза тероризма са оружјем за масовно уништење (ОМУ), представља добар пример сразмерног односа бруталности и психолошких ефеката.

Корелација са ОМУ ствара нова гледишта и перспективе чиме се појам савременог тероризма сазнајно продубљује и шири. Раздвајање појединих форми теоријски погодује прецизнијим појмовним одређењима и олакшава у извесној мери бројне тешкоће које се јављају на практичном плану превенције, детекције и отклањања настале штете. Зато је важно направити разлику између *конвенционалног* који обухвата *тероризам са дистанце* и нашироко познати *самоубилачки тероризам* и *неконвенционалног* тероризма у који спадају биолошки, хемијски, нуклеарни, еколошки, сајбертероризам и агротероризам.²⁵ Чинећи основу везе савременог тероризма са ОМУ, неконвенционална форма је знатно шира и неупоредиво деструктивнија, због чега је важно међусобно разликовати неконвенционалне терористичке нападеи потом указати на факторе у процени њихове вероватноће.

На основу врсте ОМУ разликују се *биолошки, хемијски и нуклеарни* напади

²⁵ Група аутора, *Savremeni terorizam*, нав. дело, стр. 90.

који се, сходно циљевима, даље деле на *ограничене* (употреба одређених хемијских супстанци у затвореном простору или радиолошких агенса на изабраној локацији) у чији домен спадају напади хемијским и радиолошким оружјем и *неограничене* нападе (обухватају много шире оквире – специфичне географске области или целе градове) у чији домен спадају напади биолошким и нуклеарним оружјем. Разлику између *ограничених* и *неограничених напада* утврђују и начини остваривања постављеног циља промене постојеће политичке реалности. *Ограничени* се у томе ослањају на застрашивање, за разлику од *неограничених* који директно уништавају велике популације или контаминирају шире географске области. У свему томе важан је и незаобилазан психолошки моменат који се поред ширења масовног страха и панике препознаје и у губитку поверења јавности у званичну Владу и њене институције.²⁶

Неконвенционални тероризам је сложен и ни мало наиван изазов безбедносним структурама једне државе у утврђивању веродостојности упућених претњи и изгледности крајњег напада. Предузимање неконвенционалних терористичких напада првенствено би зависило од процене обима штете која би њима била нанета, односно од нивоа директне економске штете, ширине штетом обухваћене географске области, као и од настанка дугорочних здравствених и економских последица. Терористичке организације, без обзира да ли се ради о конвенционалном или неконвенционалном типу, непобитно разматрају три главна фактора: *начин извођења напада* (масовна убиства, самоубиства итд.), *мету напада* (цивилна или војна) и *место напада* (затворен објекат или отворен простор).²⁷ Осим тога, а у контексту околности глобализованог света, постоје још два фактора која би могла да утичу на изгледности аката неконвенционалног тероризма. Први се огледа у данас широј распрострањености информација и података што уједно погодује и приступу неопходном материјалу за производњу ОМУ, а други у порасту броја организација и група које баштине псеудо-религијске или апокалиптичне идеје.²⁸ Марвин Цетрон, експерт ЦИА и аутор студије *Терор 2000: Будуће лице тероризма* (*Terror 2000: The Future Face of Terrorism*), изнео је једно песимистично становиште по којем ће „хемијско и биолошко оружје бити лако приступачно терористима сутрашњице и наши експерти предвиђају сценарио којим ће смртоносно семе бити посејано у систему подземног транспорта велике метрополе, контаминирајући и убијајући на хиљаде људи.“²⁹ Параметри ограниченог / неогра-

26 Boaz Ganor, *Terrorism in the Twenty-First Century*, нав. дело, стр. 18.

27 Исто. стр. 20.

28 Kai Hirschmann, *The Changing Face of Terrorism*, нав. дело, стр. 304.

29 Dragan Petrović, Ljubica Milinčić, Ivan Biočanin, „Genetički inženjering u „vođenju“ biološkog rata”, *Ekološka bezbjednost u postmodernom ambijentu* (I Naučna konferencija sa međunarodnim učešćem), Panevropski Univerzitet Aperion Banja Luka, 2009, стр. 6.

ниченог домета, циљева, процена вероватноће, сразмере бруталности и психолошких ефеката, а у укупној релацији између савременог тероризма и ОМУ, издвајају биолошко оружје чинећи га *најпогоднијим* за реализацију радикалних циљева терористичких организација.

Први корак у испитивању ове тезе је адекватна дефиниција појма биолошког оружја уз објашњење са тиме повезаних категорија, где је конкретнопитање терористичке злоупотребе сажето у концепт *биотероризма*. Изворна дефиниција биолошког оружја налази се у *Конвенцији Уједињених нација о забрани усавршавања, производње и стварања залиха бактериолошког (биолошког) и токсичног оружја и о њиховом уништавању (The Convention on the Prohibition of the Development, Production and Stockpiling of Bacteriological and Toxin Weapons and on their Destruction - BTWC)* из 1975. године, према којој биолошко оружје обухвата „микроробе и друге биолошке агенсе или токсине, без обзира на њихово порекло или начин добијања, чије поседовање није намењено за профилактичку, протективну или неку другу мирољубиву сврху, као и оружје, опрема и друга средства и начин дисеминације ових агенса ради непријатељских намера или током ратних сукоба.“³⁰ У дефиницијама НАТО-а садржана су објашњења појмова *биолошког агенса, биолошког рата и биолошке одбране* суштински повезаних са биолошким оружјем и *биотероризмом*. *Биолошки агенс* односи се на микроорганизам који узрокује обољења људи, животиња и биљака уништавајући тиме и неживе материје. Са друге стране, биолошки рат подразумева употребу биолошких агенса са циљем изазивања губитака људи и стоке, а затим и оштећења материјала и биљака. Категорија *биолошке одбране* се, путем формулисања и усвајања одговарајућих процедура и норми, заснивана дефанзивним мерама у случају биолошког напада.³¹ Поменути категорију *биолошког напада* у основи представља „добро осмишљени, спектакуларни тајни напад биолошким агенсима против људи, животиња и/или биљака.“³² Због повезаности савременог тероризма са организованим криминалом, чији би илегални канали засигурно одиграли значајну улогу у прибављању, производњи и дистрибуцији неопходних материјала, корисно је споменути и појам *биокриминалног акта*, тачније „сваку могућу злоупотребу биолошких агенса, тј. криминалне радње нелегалне производње, крађе, препродаје и употребе биолошких агенса из материјалних побуда.“³³ Сва ова одређења могу послужити коначном извођењу дефиниције *биотероризма* који подразумева „употребу насиља коришћењем биолошких агенса због политичких, религиозних, еколошких или других

30 Тања Пордовић, „Биотероризам глобална опасност микрометарских размера“, *Култура полиса*, година 2013, бр. 21, стр. 52.

31 Исто, стр. 52.

32 Група аутора, *Savremeni terorizam*, нав. дело, стр. 335.

33 Исто, стр. 336.

идеолошких разлога без обзира на њихову моралну или политичку оправданост³⁴. Из те наглашене оружане злоупотребе биолошких агенса нужно следи потреба за њиховом класификацијом на бази *могућности дисеминације* (распростирања/ширења), *морбидитета* (степен обољења) и *леталитета* (степен смртности), чиме се упоредо стичејаснија представа о деструктивном потенцијалу *биотероризма* уопште.

Амерички *Центар за контролу и превенцију болести (Center for Disease Control and Prevention - CDC)* у Атланти извршио је класификацију биолошких агенса сврставајући их у три засебне категорије. У **категорију А** сврстани су агенси (антракс, куга, вариола, ботулизам, туларемија и хеморагијска грозница), које карактеришу лака дисеминација, висок степен леталитета и морбидитета, интерхумано преношење и потреба за посебним припремама здравствених служби. **Категорија Б** - агенси (Грозница, сакагија, бруцелоза, рицинтоксин, алфавирус, алиментарна токсикоинфекција и стафилококни ентеротоксин), са средњим степеном дисеминације, леталитета и морбидитета. У последњој **категорији Ц** налазе се агенси (хантавирус, нипах вирус, крпељска хеморагијска грозница и енцефалитис, туберкулоза, вирус жуте грознице), карактеристични подоступности и лакој дисеминацији, једноставној лабораторијској производњи, високом степену морбидитета и леталитета и проблемима које стварају здравственим службама.³⁵ Како би се прецизније сагледао биотерористички потенцијал и евентуално проценио *најпогоднији* биолошки агенс за извођење биотероризма, агенсе је потребно разврстати и на **вирусе, бактерије, и токсине**.

Када је реч о **вирусима**, највише су заступљени патогени великих богиња и вирусног енцефалитиса за који не постоји вакцина у хуманој употреби (дисеминација већим делом преко комараца). У **бактерије** примарно спадају изазивачи куге (биотерористичка употреба путем спреја) за коју је престала производња вакцина у САД и антракса (биотерористичка употреба путем спора антракса) који, због једноставније лабораторијске производње и могућности распростирања преко аеросола, има можда најизраженији биотерористички потенцијал у односу на остале патогене. Међу биотерористички потенцијалним **токсинима** наводе се ботулинум токсин, стафилококни ентеротоксин, рицинтоксин и микотоксини који се могу дисеминовати посредством аеросола, контаминираних хране и воде.³⁶

Деструктивни потенцијал је веома важан, али никако пресудан спецификум којим се биолошко оружје издваја у односу на остале ОМУ. *Компаративне предности* биолошког оружја крећу се у распону од основних карактеристика, преко

34 Тања Пордовић, „Биотероризам глобална опасност микрометарских размера“, нав. дело, стр. 53.

35 Elizabeta Ristanović, „Medicinski i bezbednosni izazovi 21. veka-bioterorizam“, *ABC časopis urgentne medicine*, vol. XVI, godina 2016. бр. 1, стр. 12.

36 Тања Пордовић, „Биотероризам глобална опасност микрометарских размера“, нав. дело, стр. 58-59.

данас свеопште доступности информација и економичности, па све до рањивости одбрамбених капацитета држава. Утицај распрострањености информација и података омогућава развој технолошких услова за рад бројним научницима у земљама у развоју, нарочито увиђајући проблем одсуства адекватне контроле над неопходним репроматеријалом.³⁷ Технолошки услови огледају се и у приличном броју институционалних и ванинституционалних лабораторија над којима неретко не постоји потпуна контрола, чиме је производња одређених биолошких агенса знатно поједностављена. Везано за доступност информација наводи се приручник под називом *Tuxa смрт (The Silent Death)* аутора са псеудонимом *Ујак Фестер (Uncle Fester)*, који је доступан на интернету и садржи поступке и процедуре за проналажење, производњу и крајњу оружану употребу неких биолошких агенса. Производња биолошког оружја је, са економичног становишта, 600 пута јефтинија од производње хемијског, 800 пута јефтинија од производње нуклеарног и најзад 2000 пута јефтинија од производње конвенционалног оружја.³⁸ Употреби биолошког оружја на даље неспорно погодују могућности самозаштите (вакцине), након што се ширење које продужава дејство употребе, прикривање његове употребе кроз симулацију природно изазване епидемије, и на крају проблем детекције, јер биолошко оружје нема ни боју, ни мирис, ни укус. С тим у вези никако не треба изузети варијанту истовремене употребе више агенса, јер се управо на овај начин стварају проблеми и тешкоће у идентификацији, превенцији и крајњој заштити и лечењу. Опасност од биотероризма је у коначном израженија са економичношћу, деструктивношћу и психолошким ефектима, јер је биолошко оружје најјефтиније, најопасније и при свему томе потпуно непредвидиво.³⁹

Наравно, у складу са потребом тероризма за ефективном бруталношћу, злоупотреба биолошког оружја може оставити веома снажан утисак изазивајући различита негативна психолошка стања у јавности. Један од основних предуслова ефикасности управљања кризним ситуацијама јесте спречавање ширења масовног страха и панике, али ситуација услед биотерористичког напада је ипак комплекснија, јер је обим индивидуалних и колективних реакција знатно шири. Претпостављена психолошка стања и реакције биле би без сумње страх, анксиозност, љутња (на терористе као починиоце или на државу и власт која није ефикасно поступила), ужас, деморализација, незнање, осећај *мучеништва*, губитак поверења у државу, пост-стресна реакција под утицајем извршеног напада, ксенофобија, ојађеност и слично.⁴⁰

37 Dragan Petrović, Ljubica Milinčić, Ivan Biočanin, „Genetički inženjering u „vođenju“ biološkog rata”, нав. дело, стр. 7.

38 Тања Пордовић, „Биотероризам глобална опасност микрометарских размера“, нав. дело, стр. 53.

39 Dragan Petrović, Ljubica Milinčić, Ivan Biočanin, „Genetički inženjering u „vođenju“ biološkog rata”, нав. дело, стр. 7.

40 Grupa autora, *Savremeni terorizam*, нав. дело, стр. 404.

Табела 2: Фазе психолошког стања јавности у случају биотерористичког напада

1	ФАЗА УДАРА	12-15 % људи прибрано размишља и делује одговарајуће;
		75% људи збуњено, дезоријентисано запањено;
		Остали у хистерији, конфузни, анксиозни, страх их паралише.
2	ФАЗА РЕАКЦИЈЕ	Престаје дејство употребљеног биолошког агенса. Јача потреба људи да буду заједно и да разговарају о ономе што се догодило.
3	ПОСТ-ТРАУМАТСКА ФАЗА	Становништво схвата шта се догодило, шта су људи преживели и шта их очекује – може се јавити незадовољство што није пружена ефикасна помоћ или што нису остварена обећања дата од стране власти.
4	ФАЗА ОПОРАВКА	Период од неколико месеци до неколико година, након чега се успоставља нормално функционисање друштва.

Извор: Grupa autora, *Savremeni terorizam*, Službeni glasnik i Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd, 2015, стр. 404.

Биотероризам ипак не ствара последице искључиво по људско здравље или то, осим директним, чини и индиректним путем. Злоупотреба биолошког оружја може бити веома подмукла, способна да причини огромну материјалну штету са дугорочним консеквенцама, а да при томе не изазове људске жртве, што је за терористе несумњиво атрактивна референца. **Агротероризам** је та подмукла форма биотероризма чија је деструктивност директно уперена према економији и животној средини, а тиме и индиректно према здрављу људи. Мета агротерористичких напада могу бити све земље, посебно оне које се у великој мери ослањају на пољопривредни сектор. „Агротероризам представља намерну индукцију болести биљака и животиња која има за циљеве стварање економских губитака, страха и нарушавање унутрашње стабилности једне земље. Подразумева намерно или претеће коришћење вируса, бактерија, гљивица или токсина живих организама (природних или генетски модификованих) у сврху изазивања смрти или обољења животиња или биљака.“⁴¹

2.1 Биотерористички потенцијал радикалног ислама

Претпоставке могуће повезаности међународног тероризма са ОМУ и наглашена евентуална безбедносна претња од биотероризма, чине смисленим поку-

41 Vladan Radosavljević, Ksenija Stojković, Radivoje Anđelković, Marko Andrejić, „Agroterorizam kao aktuelni izazov“, *Vojnosanitetski pregled*, Vojnomedicinska akademija, Beograd, vol. 67, broj 11, 2010, стр. 993.

шаје испитивања биотерористичког потенцијала радикалног ислама данас.

Политичка и војна историографија показују да човечанство искуствено познаје разорне домете и опасности злоупотребе биолошког оружја. Идући од античких времена, преко средњег века, па све до модерног доба, постоје бројни примери у којима су биолошки агенси били саставни део борбене тактике у остваривању војних циљева. Историја сведочи и о примерима коришћења биолошког оружја у мирнодопским условима, тачније и о актима биотероризма. Неонацистичка секта *Order of the Rising Sun* настојала је 1972. године да, са прибављеном количином од 30-40 kg агенса тифуса, контаминира водовод на западној страни САД. Припадници екстремистичке групе *Dark Harvest Commandos* су агенсом антракса контаминирали торбе појединих политичара у Великој Британији 1981. године. У циљу спречавања становништва да изађе на локалне изборе, секта *Rajneesh* је за тровала храну салмонелом у бројним ресторанима у Орегону, што је за последицу имало 751 особу оболелу од ентероколитиса.⁴² У САД је дошло до тровања градског водовода протозоом *Cryptosporidiumtyphimurium* 1993. године када је 40.000 особа оболело од ентероколитиса.⁴³ Од свега најпознатији је случај тровања антраксом из 2001. године у САД, када су у два наврата послата писма у којима се налазио прах са спорама антракса на адресе појединих државних функционера и институција. Према расположивим подацима тада су оболеле 22 особе (11 оболелих од плућног и 11 оболелих од кожног антракса), умрло је њих петоро, док су више милиона грађана преплавили страх и паника.⁴⁴ У последњих неколико година, са појачаним интензитетом међународног тероризма, појавиле су се претпоставке и бојазни којима се апеловало и позивало на опрез, јер би у једном тренутку радикални исламисити можда могли да злоупотребе ОМУ.

Биотерористички потенцијал радикалног ислама првобитно се везивао за деловање ИД. Неколико чланова ИД ухапшено је у рацији у Идлибу 2014. године када је и заплешен лаптоп у којем су се налазили подаци о припреми и употреби биолошког оружја, као и о мерама заштите техничара ИД од микроба и њиховог ширења. Исте године, када је дошло до епидемије еболе у Западној Африци, створила се бојазан да би ИД могла да искористи заражене у циљу ширења болести и у остале делове света.⁴⁵ Теза о биотероризму ИД појавила се и наредне 2015. године у изјави тадашњег председника Владе Француске Мануела Валса који је, након страшног терористичког напада у Паризу у новембру те године, у Парламенту изјавио: „ја ово говорим са свим мерама предострожности, али ми знамо и морамо имати на уму да постоји ризик и од употребе хемијског или бактериолош-

42 Elizabeta Ristanović, „Medicinski i bezbednosni izazovi 21. veka-bioterrorizam“, нав. дело, стр. 118.

43 Група аутора, *Savremeni terorizam*, нав. дело, стр. 340.

44 Исто, стр. 341.

45 Stephen Hummel, “The Islamic State and WMD: Assessing the Future Threat“, *CTC Sentinel*, vol. 9, no.1, стр. 19.

ког оружја.⁴⁶ Директор Центра за непролиферацију оружја за масовно уништење у НАТО-у (*Weapons of Mass Destruction Non-Proliferation Centre*) Волфганг Рудишхаусер (*Wolfgang Rudischhauser*) изјавио је да ИД већ поседује неопходно људство и адекватно знање за употребу материјала у производњи ОМУ.⁴⁷ Слабост ИД данас може засенити ове податке, али не и факторе ризика који се, на примеру ове организације, морају уважити приликом уопштеног испитивања биотерористичког потенцијала радикалног ислама.

Први фактор је опасност радикалне идеологије која тежи да шокира како би утицала на јавност и мобилисала нове следбенике. Питање привлачења нових следбеника покреће фактор људства који се ослања на чињеницу да је ИД међу страним борцима регрутовала и бројне стручњаке способне да омогуће оружану злоупотребу ретких материјала. Следећи фактор ризика односи се на богатство ИД у периоду када је контролисала поједине делове територије Сирије и Ирака. Једна *Ројтерсова* студија из 2014. године проценила је укупно богатство ИД на више од 2 трилиона, а са годишњим приходом у износу од 2,9 милијарди долара. ИД је само нафтном трговином месечно приходовала око 40 милиона долара.⁴⁸ Последњи је психолошки фактор и већ указана сразмера са бруталношћу, ка чему тероризам радикалног ислама неспорно стреми у ери глобализма.

ЗАКЉУЧАК

У широј безбедносној култури потребно је посветити се развоју свести о опасности од биотероризма, како би се измириле две наизглед непомирљиве крајности, односно постигао компромис између одређене дозе резервисаности и крајњег опреза у односу на претпоставку биотерористичке претње радикалног ислама.

Било које проучавање тероризма на самом почетку наилази на проблем недостатка једне универзално прихваћене дефиниције. Разлози томе су бројни и махом их исцрпљују интереси светске политике, због чега је у научној перспективи сврсисходно оријентисати се на психолошки сегмент тероризма, који је заједнички елемент свих међусобно различитих дефиниција. Зато је важно имати на уму две ствари. Прво је да терористи настоје да остваре постављене циљеве тако што ће предузетим насиљем изазвати масовни страх и панику у јавности, а друго да степен бруталности тог насиља иде упоредо са јачином психолошких ефеката.

Радикални ислам илуструје образац међународног тероризма који је са де-

46 Исто, стр. 18.

47 Beatrix Immenkamp, "ISIL/Da'esh and 'non-conventional' weapons of terror", *European Parliamentary Research Service*, стр. 2.

48 Исто, стр. 3.

ловањем Ал Каиде и ИД успоставио своју глобалну оперативну мрежу, а са масовношћу људских жртава показује тенденцију да постане бруталнији. Овде се никако не сме превидети фактор данас глобализованог света који међународном тероризму може олако дати простор за разне опасне манипулације и злоупотребе. То се наравно односи наинформационе технологије и могућности које пружају у погледу доступности великог броја података и њихове размене, а сагласно томе и опсежне пропаганде као још једног корисног начина терористима за ширење страха и панике у јавности.

Ограничење међународном тероризму може бити данас ослабљена позиција ИД, али пре него што се та оцена усвоји корисно је уважити неколико фактора безбедносног ризика. Међународну оперативну мрежу ИД чине глобално распрострањене *успаване ћелије* које се у зависности од ситуације могу поново *пробудити*. Затим, постоји велики број бораца који се још увек враћају из Ирака и Сирије где су првобитно отишли да се боре као присталице ИД, што је нарочито ризично у случају мобилизације притајене међународне оперативне мреже. Ризик представља и проблематична пракса ИД да своје деловање настави кроз друге организације у различитим безбедносно осетљивим регионима, што потенцијално може отворити нова кризна жаришта и створити полигоне за пресабирање снага и поновно оперативно ширење. Уколико би се на крају претпоставило да ИД у потпуности нестане, то никако не би искључило претњу од могућег настанка неких нових, можда бруталнијих терористичких организација са идеолошком базом у радикалном исламу.

Сразмера бруталности и психолошких ефеката, уз јасно примећену промену метода терористичких напада и предности злоупотребе данашње информационе технологије, у научном дискурсу воде ка афирмацији концепта *неконвенционалног тероризма*. С обзиром на централно питање корелације тероризма и ОМУ, неконвенционална форма представља и прилог испитивању ризика и претњи по еколошку безбедност у чијем средишту је питање заштите животне средине директно повезано са људским здрављем. Оно што обједињује *неконвенционални тероризам* и сектор еколошке безбедности јесте концепт *биотероризма*, са *агротероризмом* као посебном формом терористичке злоупотребе биолошких агенса. На темељу доступности материјала, информационо-технолошких предности глобализованог света, економичности, непредвидивости, подмуклости у укупној способности деструкције и пропорционалног односа између степена бруталности и јачине *жељених* психолошких ефеката тероризма, у коначном се оцењује да биолошко оружје може бити атрактивније за терористе у односу на остале врсте ОМУ. Због свега тога се ни мало бесмисленом не чини претпоставка да би, у тренутним условима изражене забринутости и страха од радикалног ислама, уместо извођења директног напада била довољна сама биотерористичка претња.

ЛИТЕРАТУРА

Пордовић Тања, „Биотероризам глобална опасност микрометарских размера“, *Култура полиса*, год. X (2013), бр. 21, стр. 47-63.

Boaz Ganor, “Terrorism in the Twenty-First Century“, *Essentials of Terror Medicine*, (Editors: Shapira Shmuel, Hammond Jeffrey, Cole Leonard), Springer, Berlin, 2009.

Bunzel Cole, *From Paper State to Caliphate: The Ideology of the Islamic State*, Center for Middle East Policy at Brookings, Washington, 2015.

Ejdus Filip, *Međunarodna bezbednost: teorije, sektori i nivoi*, Službeni glasnik i Beogradski centar za bezbednosnu politiku, Beograd, 2012.

Elijah Onyango Standslause Odhiambo, “Religious Fundamentalism and Terrorism“, *Journal of Global Peace and Conflict*, June 2014, Vol. 2, No. 1, pp. 187-205.

Grupa autora, *Savremeni terorizam*, (urednik: Branislav Đorđević), Službeni glasnik i Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd, 2015.

Hirschmann Kai, “The Changing Face of Terrorism“, *International Politics and Society*, 3/2000, p. 299-310.

Hummel Stephen “The Islamic State and WMD: Assessing the Future Threat“, *CTC Sentinel*, vol. 9, no.1. January 2016, p. 18-21.

Immenkamp Beatrix, *ISIL/Da'esh and 'non-conventional' weapons of terror*, European Parliamentary Research Service, 2015.

Ivetić Stevo i Maretić Tatjana, „Terorizam i međunarodni odnosi“, u zborniku: *Suprotstavljanje terorizmu-međunarodni standardi i pravna regulativa*, (priredili: Mile Šikman i Goran Amidžić.), Visoka škola unutrašnjih poslova, Banja Luka, 2011, str. 509-523.

Lutz Brenda i Lutz Džejms, „Terorizam“, *Suvremene sigurnosne studije* (priredio: Alan Kolins), Politička kultura, Zagreb, 2010.

Petrović Dragan, Milinčić, Ljubica, Biočanin Ivan, „Genetički inženjering u „vođenju“ biološkog rata“, *Ekološka bezbjednost u postmodernom ambijentu* (I Naučna konferencija sa međunarodnim učešćem), Panevropski Univerzitet Aperion Banja Luka, 2009.

Radosavljević Vladan, Stojković Ksenija, Anđelković Radivoje, Andrejić Marko, „Agroterorizam kao aktuelni izazov“, *Vojnosanitetski pregled*, Vojnomedicinska akademija, Beograd, Volumen 67, Broj 11, str. 933–940.

Ristanović, Elizabeta, „Medicinski i bezbednosni izazovi 21. veka-bioterorizam“, *ABC časopis urgentne medicine*, vol. XVI, godina 2016, br. 1, str.8-19.

Rodžers Pol, „Terorizam“, *Uvod u studije bezbednosti*, (priredio: Pol D. Viliams), Službeni glasnik i Fakultet bezbednosti Univerziteta u Beogradu, Beograd, 2012.

The 2016 Global Terrorism Index Report, The Institute for Economics and Peace, New York, 2016.

The 2019 Global Terrorism Index Report, The Institute for Economics and Peace, New York, 2019.

Zana Khasraw Gulmohamad, *The Rise and Fall of the Islamic State of Iraq and Al-Sham (Levant) ISIS*, Global Security Studies, 2014.

*Marko Vignjević*⁴⁹

THE BIOTERRORISTIC THREAT OF RADICAL ISLAM

Abstract

The thesis on terrorist misuse of weapons of mass destruction (WMD) is increasingly intriguing to the scientific and social public, while opening up many questions and debates. In support of this, this paper presents an attempt to examine the bioterrorist threat of radical Islam, from which several important assumptions and estimates necessarily emerge. Terrorist organizations have established goals that they seek to achieve by provoking public outcry by causing mass fear and panic, with the strength of these psychological effects directly dependent on the degree of brutality of the violence used. International terrorism, recognized in the ideology and practice of radical Islam, in an era of globalization and information and technological advancement, can resort to more brutal means of retribution that add to the mass casualty of human victims. With this assumption comes the concept of unconventional terrorism, which scientifically contributes to the affirmation of the environmental security sector and the cause and effect links between the environment and human health. The final assessment of this paper is that of all types of WMD, biological weapons are best suited for terrorist abuse, especially in the insidious form of agro-terrorism that can cause great economic damage without directly causing human casualties. Therefore, in the wider security culture, it is necessary to develop an awareness of the danger of bioterrorism today, in order to find a compromise between reservation and precaution against the bioterrorist threat of radical Islam.

Keywords: terrorism, radical Islam, biological weapons, weapons of mass destruction, environmental security, human health

---

⁴⁹ Marko Vignjević, Master Political Scientist for International Affairs, vignjevicmarko90@gmail.com

УПУТСТВО ЗА АУТОРЕ

Редакција зборника радова (часопис у оснивању) *Дипломатија и безбедност* прихвата радове који су уређени на следећи начин:

За писање рада користити **ћирилично писмо**.

Текст писати у фонту **Times New Roman**, величина фонта **12**, са увученим пасусима (First line) и проредом (Line spacing) **1,5** и маргинама **Normal 2,5 cm**.

Обим рада од 16 до 25 страна (од 36.300 до 56.725 карактера са размаком). Приликом провере броја карактера користити: Review/Word Count/Character (with spaces) - активирати опцију *Include textboxes, footnotes and endnotes*.

Име и презиме аутора се пише на средини, малим словима – **Bold** и **Italic** (фонт 12).

Афилијација се пише испод имена аутора на средини, малим словима – **Italic** (фонт 12). Уколико је аутор запослен на факултету, након навођења факултета, наводи се и универзитет (нпр. *Факултет политичких наука, Универзитет у Београду*). Уколико је аутор запослен на институту, наводи се и град у коме се институт налази (нпр. *Институт за политичке студије, Београд*).

Наслов се пише на средини, великим словима – **Bold** (фонт 14). Фуснота поред наслова служи за навођење назива и броја пројекта у оквиру кога је чланак написан.

Сажетак се пише испод наслова на средини малим словима величина фонта 12. Испод тога пише се текст сажетка у обиму од 100 до 250 речи - фонт 12, *Justify*. Сажетак садржи предмет анализе, циљ рада, коришћене теоријско-методолошке приступе, резултате и закључке рада.

Кључне речи се пишу испод текста сажетка малим словима (фонт 12), и одвајају зарезом. Наводи се од 5 до 10 кључних речи.

Поднаслови се пишу на средини, великим словима - **Bold** (фонт 12) и нумеришу се арапским бројевима. Уколико поднаслов садржи више целина, оне се такође означавају арапским бројевима, и то: 1.1. – малим обичним словима **Bold** (фонт 12).

Начин цитирања:

Фусноте у форми напомена се дају на дну стране у којој се налази коментарисани део текста или навођене литературе. Фусноте уноси командом Insert – Reference – Footnote. Фусноте се пишу у фонту ***Times New Roman***, величина слова 10. Фусноте треба поравнати по левој и десној маргини, односно изабрати опцију *Justify*.

Приликом навођења фуснота руководити се следећим упутствима:

• **приликом навођења монографије/књиге фуснота мора садржати:**

- Име и презиме аутора, наслов рада курзивом (*Italic*), назив издавача, место, годину издања и број стране.

- **Пример:** Бранко Крга, *Стратегија националне безбедности у теорији и пракси*, МЦ „Одбрана“, Београд, 2017, стр. 244.

• **приликом навођења чланака из часописа:**

- Име и презиме аутора, назив чланка под наводницима, назив часописа курзивом (*Italic*), назив издавача, место издавања, број, година издажења и број стране.

- **Пример:** Андреја Савић, Ненад Ђорђевић, „Евроатланска димензија безбедности Србије“, *Политика националне безбедности*, Институт за политичке студије, Београд, број 2/2017, стр. 69.

• **приликом навођења зборника радова/поглавља из књиге:**

- Име и презиме аутора, назив рада под наводницима, назив зборника/поглавља курзивом (*Italic*), имена и презимена приређивача зборника у загради, назив издавача, место издања, година издања, број стране.

- **Пример:** Михаило Марковић, „Еволуција Косовског проблема и могућности његовог решења, у зборнику: *Срби на Косову и Метохији*, (приредили: Стеван Карамата и Часлав Оцић), издања САНУ, Београд, 2006, стр. 215.

• **приликом навођења извора са *Интернета*:**

- Име и презиме аутора, наслов чланка курзивом (*Italic*), пуну интернет адресу и датум приступа.

- **Пример:** Janne E. Nolan, *Diplomacy and Security in the Twenty-first Century*, Интернет: https://isd.georgetown.edu/sites/isd/files/Diplomacy_and_Security.pdf, 15/03/2018.

• **приликом навођења архивске грађе:**

- мора да садржи назив институције у којој се грађа чува, фонд, фасциклу (уколико има), назив документа (ако нема назива документа одређује се тако да одговори на питања: ко? коме? шта?), место, датум.

- **Пример:** Архив Србије, МИД, К-Т, ф 2, р93/1894, Извештај Мини-

старства иностраних дела о постављењу конзула, Београд, 19. април 1888.

• **приликом навођења прописа/закона:**

- Пуним називом прописа/закона, курзивом гласило у коме је пропис објављен, број и година објављивања.

- **Пример:** Закон о извршењу и обезбеђењу, *Службени гласник РС*, бр. 106/2015.

• **приликом навођења публикација у новинама:**

- Име и презиме аутора, назив чланка под наводницима, назив новине курзивом, датум објављивања

- **Пример:** Миленко Пешић, „ЕУ треба да реши Косово исто као и Каталонију“, *Политика*, 06/05/2018.

• **Код поновљеног цитирања истог извора узастопно на истој страни користити:** Исто, број стране

- **Пример:** Збигњев Бжежински, *Друга шанса Америке*, Службени гласник, Београд, 2009, стр. 51.

- Исто, стр. 55.

• **Код поновљеног цитирања истог извора уколико није узастопно и на истој страни користити:** Име, презиме аутора, назив извора, нав.дело, број стране.

- **Пример:** Збигњев Бжежински, *Друга шанса Америке*, Службени гласник, Београд, 2009, стр. 51.

- Збигњев Бжежински, *Друга шанса Америке*, нав. дело, стр. 69.

• **Код уноса табела и графикана користити:**

- Изнад табеле/графикана центрирано пише се Табела/Графикон, редни број, назив табеле, величина фонта 10.

- Испод табеле/графикана пише се Извор: навести извор по правилима цитирања за фусноте, величина фонта 10.

• **Литература** се наводи на исти начин као и у фуснотама, с тим што се прво наводи презиме, па име аутора. Литература је поређана по азбучном реду за изворе на ћириличном писму, који се први наводе, а затим по абecedном реду за изворе на латиници.

За чланке из часописа, зборника као и за поглавља у књигама потребно је навести од које до које стране је чланак или поглавље у зборнику/књизи.

Литература садржи само изворе који су наведени у фуснотама.

Након литературе, латиничним писмом навести **име и презиме аутора** на средини - ***Bold*** (фонт 12), испод тога **наслов рада** на енглеском великим словима - ***Bold*** (фонт 14).

Резиме (Resume) се пише на средини, малим словима – ***Bold*** (фонт 12). Испод тога пише се текст резимеа на енглеском језику у обиму до **1/10** дужине

чланка. Резиме садржи резултате и закључке истраживања до којих је аутор дошао у свом раду.

Кључне речи (Keywords) се пишу малим словима (фонт 12) и одвајају за-резом.

Радови који се предају за објављивање морају да се заснивају на новијој литератури, посебно на изворима, тј. радовима који су објављени у научним часописима.

НАПОМЕНА: Радови који нису усклађени са датим упутствима неће бити разматрани за објављивање у зборнику (часопису у оснивању).

Текстове слати у електронском облику на имејл адресу: institut@fdb.edu.rs

УПУТСТВО ЗА РЕЦЕНЗЕНТЕ

Редакција зборника радова (часописа у оснивању) *Дипломатија и безбедност* настоји да обезбеди висок квалитет радова које објављује. Учешће рецензената у овом процесу је од велике важности и њихов рад изузетно ценимо.

Рецензије су анонимне у оба смера. Рок за рецензирање је 10 дана од пријема рада. Садржај рецензије је поверљив, те се не сме откривати особама које нису у уредништву часописа. Уколико рецензент у било ком тренутку схвати да постоји било који вид конфликта интереса у вези са радом који треба да рецензира потребно је да о томе што пре обавести редакцију.

Приликом рецензије рукописа, рецензент треба да попуни рецензентски лист:

Име, презиме и звање аутора текста:

Назив рада:

Актуелност, друштвени и научни значај разматране теме:

У којој мери је аутор јасно назначио теоријски, методолошки приступ у раду:

Да ли је рад заснован на савременој и релевантној литератури, посебно у којој мери је аутор користио најновије резултате објављене у научним часописима и зборницима (посебно часописи и зборници из политикологије):

Научни и друштвени допринос рада. Општи коментар о квалитету рада:

Сугестија аутору за побољшање квалитета рада, ако је потребно:

Препорука за категоризацију рада:

1. Оригинални научни рад
2. Прегледни рад
3. Научна критика, полемика и осврти

Препорука о публиковању рада:

1. Објавити без измена
2. Објавити уз мале измене
3. Након корекције, рад послати на нови круг рецензије
4. Одбити

Од рецензената се не очекује да раде лектуру и коректуру рада, али је препоручљиво да наведу ако је потребно да се рад лекторише. Препоручљиви су и коментари за уредника који се тичу етичких (плагијаризам, превара, итд.) или неких других аспеката рада, а који ће уреднику помоћи у доношењу коначне одлуке о даљем статусу рада.

Датум оцене рада:

Име, презиме и научно звање рецензента:

Списак рецензената:

- Проф. др Радослав Гађиновић
- Проф. др Божидар Форца
- Проф. др Момчило Талијан
- Проф. др Михајло Вучић
- Проф. др Дарко Танасковић
- Проф. др Милица Бошковић
- Проф. др Ђорђе Лопичић
- Проф. др Миша Стојадиновић
- Проф. др Давид Дашић
- Проф. др Бранко Крга
- Проф. др Ненад Ђорђевић
- Проф. др Здравко Скакавац
- Проф. др Јелена Лопичић Јанчић
- Доц. др Милорад Ђоковић
- Проф. др Андреја Савић
- Проф. др Владимир Вугделић
- Проф. др Душан Пророковић
- Проф. др Леонас Толваишис
- Доц. др Дејан Лабовић
- Доц. др Миле Стојковић
- Проф. др Михајло Манић
- Проф. др Лазар Петровић
- Проф. др Драган Колев
- Проф. др Бранко Надовеза
- Доц. др Данијела Бјеља
- Доц. др Гордана Мрдак
- Проф. др Слободан Симовић
- Доц. др Станимир Ђукић

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

341.7/.8

ДИПЛОМАТИЈА и безбедност : зборник
радова / главни и одговорни уредник Андреја Савић
. - 2018, бр. 1- . - Београд : Факултет за дипломатију
и безбедност, Институт за стратешке студије, 2018-
(Београд : Интерпринт плус). – 25 cm

Полугодишње.

ISSN 2620-0333 = Дипломатија и безбедност

COBISS.SR-ID 264203276

ФАКУЛТЕТ ЗА ДИПЛОМАТИЈУ
И БЕЗБЕДНОСТ

ДИПЛОМАТИЈА И БЕЗБЕДНОСТ

**ПАНДЕМИЈА • КОВИД 19 • КРИЗА
МОТИВАЦИЈА • ТЕРОРИЗАМ • ВОЛУНТАРИЗАМ**

**ТЕОРИЈСКИ И СТРУЧНИ РАДОВИ
ПРАВО | БЕЗБЕДНОСТ | ЕКОНОМИЈА | ПРИКАЗИ**

**Андреја Савић • Ненад Ђорђевић • Добривоје Радовановић
Бранко Велов • Драган Колев • Божидар Форца
Леонас Толваишис • Данијела Бјеља • Марко Вигњевић**